

FGJH

REVISTË SHKENCORE E FAKULTETIT TË GJUHËVE TË HUAJA
UNIVERSITETI I TIRANËS

5/2022

Botohet për herë të parë në dhjetor 2019

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

Adresa: Rruga e Elbasanit, Tiranë, Shqipëri

E-mail: redaksia_fgjh@unitir.edu.al

www.fgjh.edu.al

©Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Të gjitha të drejtat të rezervuara.

ISSN 2664-7346

BORDI EDITORIAL

Drejtor i Përgjithshëm

Prof. Dr. Saverina PASHO (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

Kryeredaktore

Dr. Viola ADHAMI (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

Redaktore shkencore

Prof. Asoc. Mirela PAPA (Fakulteti i Gjuhëve të Huaja)

BORDI SHKENCOR

Prof. Dr. Maks DAIU

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Esmeralda KROMIDHA

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Elida TABAKU

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Viktor RISTANI

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Asoc. Dr. Sofia DELIJORGJI

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Dr. Brikena KADZADEJ

(Fakulteti i Gjuhëve të Huaja Universiteti i Tiranës)

Prof. Asoc. Lindita SEJDIU-RUGOVA

(Fakulteti i Filologjisë, Universiteti i Prishtinës, Kosovë)

Prof. Enrico LUSSO

(Fakulteti i Gjuhëve dhe Letërsive të Huaja dhe Kulturave Moderne, Universiteti i Torinos, Itali)

Prof. Marco NOVARINO

(Fakulteti i Gjuhëve dhe Letërsive të Huaja dhe Kulturave Moderne, Universiteti i Torinos, Itali)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN

(Fakulteti i Letërsisë, Universiteti Trakya, Turqi)

Prof. Dr. Giorgos KENTROTIS

(Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti Ionian, Greqi)

Arti grafik: Elzana Agolli

Shtypi u realizua nga: "West Print" sh.p.k.

KONFERENCË SHKENCORE
NDËRKOMBËTARE

**SI TA BËJMË TRASHËGIMINË
TONË KULTURORE TË
FLASË? – KREATIVITET DHE
NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E
TRASHËGIMISË KULTURORE”**

8 -9 Dhjetor 2022

PËRMBAJTJA

9

Roli i Medias në Promovimin e Agroturizmit si
Biznes që po nxit Zhvillimin e Ekonomisë Rurale
në Shqipëri- (Rasti i Revistës Monitor)

Sabri Laçi

Esmeralda Laçi

26

The Contribution and Best Practices of the English
Department, Faculty of Foreign Languages,
Tirana University in Curriculum Development
and Implementation for the Undergraduate
and Graduate Programmes in Translation and
Conference Interpreting

Nejla Qafmolla

Sonila Alla

Viktor Ristani

38

Përcjellja e Trashëgimisë Kulturore përmes
Letërsisë dhe Letërsia si Trashëgimi Kulturore

Marsela Likaj

Argida Shijaku

46

Potenciali i hapësirës gjeografike shqiptare për
integrim në itineraret kulturore të Këshillit të

Evropës

Romeo Hanxhari

Sokol Axhemi

55

Ndërtimet e Fortifikuara të Luftës së Ftohtë -
Potencial i Peizazhit Historik
dhe Atraksion Turistik

Mimoza Puto

Edlira Çaushti

Silvana Nini

Anastasi Prodani

66

Shqipëria në Udhërrëfyesit Turistik hartuar në
Gjuhën Gjermane
Migena Sejдини

73

Nga Homeri te Virgjili, nga Bajroni
te Kadarea, Letërsia si Udhërrëfyes
i Itinerareve Gjeografike dhe Kulturore
Saverina Pasho

80

Gjuha si një e mirë Kulturore Themeltare
për Trashëgiminë
Elsa Skënderi
Anxhela Lepuri

95

Shkodra e Siminëve gjatë
Gjysmës së Dytë të Shekullit XIX
Alma Hafizi

107

Tourist Advertising as a Means of Promoting
aCountry's Cultural Heritage. From Travel Guides
to Pop-Culture Tourism
Alina Ganea

121

Trashëgimia Kulturore, Burim për Anglishten për
Qëllime Specifike në Fushën e Turizmit
Demir Kroj
Vasil Barka

131

Veshjet dhe Stolitë si Mbartëse të Erotizmit në
Këngët Popullore të Jugut
Drita Isufaj

140

Gjuha: Trashëgimi Kulturore
Jomateriale për t'u Mbrojtur.
Reflektime dhe Problematika
Eliana Laçeј
Lindita Kazazi

149

Promovimi i Shqipërisë dhe Vlerave të saj përmes
Itinerareve Kulturore të Këshillit të Evropës

Enela Fortuzi

Fjoralba Sharra

Xhuljeta Kasmollari

162

Ruajtja e Traditave Kulturore tek Grupet
Bilinguale – Rasti i Emigrantëve Shqiptarë në
Gjermani

Jonida Bushi (Gjuzi)

Ema Kristo

179

Trashëgimia Arkitekturore:
Kultura e Memories dhe Kultura e Identitetit:
Ruajtja dhe Mbrojtja e Peisazhit të Qytetit

Elida Miraj

192

Mediation and Culture
in French Language Textbooks

Marina Pappa

209

Mitologji Popullore Jugore

Martin Mato

221

Përfitimet që vijnë nga Promovimi i Burimeve
të Trashëgimisë Kulturore, si një nga Burimet e
Zhvillimit të Turizmit

Olta Kapllani

Dhonat Kote

Afroditi Ngjelo

233

Trashëgimia Kulturore, një Avantazh
i Portit të Sarandës si Port i Thirrjes
në Rajonin e Mesdheut

Rakela Thanò

Ornela Shalari

243

Interpretimi i Veprës së Kol Idromenos,
“Dy Rrugët” në Kontekstin e Muzeut

Etnografik

Silvana Nini

Anastasi Prodani

ROLI I MEDIAS NË PROMOVIMIN E AGROTURIZMIT SI BIZNES QË PO NXIT ZHVILLIMIN E EKONOMISË RURALE NË SHQIPËRI- (RASTI I REVISTËS MONITOR)

Prof. Dr. SABRI LAÇI

Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë

Universiteti i Tiranës

sabri.laci@unitir.edu.al

Dr. ESMERALDA LAÇI

Fakulteti i Shkencave Humane

Universiteti "I. Qemali"

ABSTRACT

The media plays an important role in informing the public, promoting and encouraging new businesses in the tourism sector. The Monitor magazine has the merit of informing, through its representative and critical publications, its readers and potential investors on the development of agrotourism in Albania. Agritourism aims to link agricultural, craft and cultural potential to tourism, thus establishing the necessary infrastructure to create a network of farms and inns that will welcome tourists and offer them agricultural, craft and also a traditional gastronomy which allows them to know the habits and customs and the local traditions. If we respect and protect our natural and cultural heritage, agrotourism can become a driving force for the sustainable development of our rural areas and our lands, but currently it does not manage to stimulate local development. Our study is based on the current situation of agrotourism which imposes analyzes and initiatives aimed at the development of this kind of tourism in full which adapt perfectly well to our rich and varied local resources.

Keywords: agritourism, territory and terroir, farm, local product, acriculture-breeding, crafts, cultural heritage, sustainable development.

Në leksikun e gjeografisë rurale janë futur koncepte të reja si “multifunksionaliteti i bujqësisë”, “punët dhe të ardhurat që lidhen ose jo me bujqësinë”, “territori si urë lidhëse mes analizës dhe veprimit”. Këto dhe konceptet më të hershme përbëjnë piketat e këtij punimi, i cili synon ta prezantojnë agroturizmin si alternativë për zhvillimin rural dhe gjallërimin e jetës social-kulturore në fshat. Agroturizmi u ofron vizitorëve mundësinë për të kuptuar dhe marrë pjesë në punët bujqësore tradicionale (kultivimi i bimëve, mbarështimi i kafshëve dhe shpendëve); praktikat artizanale; konsumimin e ushqimeve të përgatitura nga prodhimet e shtëpisë apo të fermave përreth; për t’u argëtuar në fermë dhe për të njohur kulturën lokale etj.

Agroturizmi ndikon në diversifikimi i veprimtarive ekonomike në hapësirën rurale, për t’u dhënë fermerëve mundësinë e përfitimeve më të mëdha e më të shumëllojshme (punësim, të ardhura, kontakte, informacion dhe aktivitete social-kulturore), si dhe për motivimin për të qëndruar në vendlindje dhe për t’u marrë me veprimtari bujqësore.

Që objektivat e agroturizmit të përmbushen, fermerët ta vlerësojnë më mirë tokën, produktet dhe shërbimet që ofrojnë, traditat dhe trashëgiminë, lipset që ai të planifikohet dhe kontrollohet, me qëllim që të japë rezultate të qëndrueshme, pa dëmtuar natyrën, historinë dhe kulturën e hapësirës ku do të zhvillohet.

Bashkësitë rurale që ende nuk e kanë përcaktuar rrugën zhvillimit, kërkohet t’i referohen modelit që lidh resurset bujqësore dhe artizanale me turizmin, si dhe të ndërtojnë apo përshtatin infrastrukturën për agroturizëm, me synimin që në territorin e RSH-së të krijohet një rrjet fermash e bujtinash, i destinuar për pritjen e vizitorëve e turistëve.

Ekzistojnë mundësitë që agroturizmi të shndërrohet në motorin e zhvillimi lokal të qëndrueshëm, pa cenuar rolin strategjik të resurseve tradicionale dhe identitetin e territoreve bujqësore¹.

Krahas resurseve natyrore dhe kulturore, agroturizmi lipset të garantojë zhvillimin e qëndrueshëm të burimeve njerëzore që përfshihen në veprimtaritë ekonomike lokale.

Paketat turistike, që u mundësojnë vizitorëve qëndrimin në ferma, për t’u çlodhur e kënaqur me produktet e fshatit, si dhe t’u përfshirë në jetën ekonomike dhe social-kulturore rurale në RSH, janë ende të pakta.

¹ Guaelerzi, 2003.

1. Qasje teorike dhe konceptuale

1.1 Koncepti mbi agroturizmin

Ekzistojnë disa përkufizime mbi konceptin “agroturizëm”. Studjuesit (Barbieri & Mshenga, 2008; Blacka et al., 2001; Che et al., 2005) e kanë përcaktuar agroturizmin si një grup shërbimesh (akomodimi, ushqimi dhe aktivitete rekreative), të ofruara për tërheqjen e vizitorëve në fermë. Maedold (2002) e argumenton agroturizmin si një sipërmarrje alternative që lidh prodhimin bujqësor me udhëtimin në fermë. Më i pranuari është përkufizimi i Gil et al. (2013), që e përcaktojnë agroturizmin si “realizimi i veprimtarive bujqësore në fermë ose në mjedise të tjera bujqësore për qëllime argëtimi ose edukimi” (fq. 45).

Tew dhe Barbieri (2012) kanë identifikuar tri kategori aktivitetesth për sipërmarrjet agroturistike:

- a. Prodhimi bujqësor. Drithërat (gruri, misri, thekra ...); të lashta (foragjeret ...); kulturat industriale (duhani, panxhari ...); blegtoria (gjedhët, derrat, kuajt, delet, dhitë, shpendët dhe kafshët e vogla; kafshët jo tradicionale (drerët, bizonët dhe kafshët e tjera ekzotike): peshkimi; produktet prej druri; produktet e tjera bujqësore (vezë, mjaltë, qumësht etj.).
- b. Akomodimi dhe shërbimi ushqimor: bed and breakfast, kabina fjetjeje, park rekreativ për automjete, dhoma degustimi, katering, hotele, restorante, hapësira për barbeques ose piknik, ushqime take-away.
- c. Shërbimet rekreative: shëtitjet në fermë, vjelja dhe korrja e prodhimeve, vëzhgimi i shpendëve dhe kafshëve të egra, muzetë bujqësorë, gjuetia, peshkimi, festat, festivalet, shfaqjet, ngjarjet, hiking ose biking, udhëtimet edukative, drejtimi i makinerive bujqësore, shëtitje në kalë etj.

Në artikullin “Sistemet Ushqimore dhe Zhvillimi i Komunitetit” (Gazeta e Bujqësisë, 2018), identifikohen katër kategori aktivitetesth agroturistike:

- mikpritja (qëndrimi ose fjetja në objektet akomoduese të fermës për një ose disa net);
- shitje të drejtpërdrejta te konsumatori, edukimi bujqësor (vizita të nxënësve në fermë);

- rekreacioni (gjuetia, peshkimi, kalërimi ...);
- argëtimi (dreka, darka festive).²

Shumica e agroturistëve e kalojnë kohën duke vizituar stendat e fermave, duke zgjedhur fruta e perime ose duke ushqyer kafshët; të tjerët dukeshëtur në labirintete misrit, vreshtave dhe pemëtoreve, duke admiruar peizazhin apo duke ndihmuar në punët bujqësore.³

1.2 Përmbajtja dhe rëndësia e agroturizmit

Rritja e konkurrencës në tregun global, ndërgegjësimi ndaj mjedisit, orientimi drejt sektorëve të shërbimeve dhe fokusi i politikës publike për transformimin e territoreve rurale në peizazhe atraktive, ka nxitur krijimin e një modeli të ri të zhvillimit rural. Ndërkohë, rritja e kostove monetare si rrjedhojë e shtimit të përdorimit të inputeve dhe teknologjisë jashtë sektorit bujqësor, rritja e kostove lidhur me kujdesin ndaj mjedisit, mirëqenies së kafshëve dhe sigurisë së ushqimit, kanë shtruar nevojën për tejkalimin e modelit mëparshëm të zhvillimit të bujqësisë, të njohur si produktivizëm.

Krahas funksionit primar të bujqësisë (prodhimi i ushqimit dhe fibrave), që mbetet mbizotërues, vlerat e tjera rurale si: peizazhi, mjedisi, siguria ushqimore, përpunimi, turizmi, aftësitë dhe njohuritë tradicionale dhe burimet kulturore, kanë krijuar një model të ri në zhvillimin bujqësor.

Në kuptimin si biznes, agroturizmi u shfaq Europë në 1982, kur Komisioni Ekonomik i OKB-së për Europën mbajti një simpozium të përbashkët me FAO-n⁴ për trajtimin e efekteve të turizmit në bujqësi dhe mundësinë e integritit të këtyre dy sektorëve, me shpresën se territoret rurale do të mund të përfitonin zhvillim kompleks dhe të qëndrueshëm.

Gjatë dekadës së fundit, agroturizmi është bërë shumë i preferuar në Amerikën Veriore dhe Jugore, në Azi, Afrikë dhe Oqeani, ndërkohë që në Itali ka më shumë se 12,1 milionë agroturistë në vit, të cilët vizitojnë rreth 25 mijë ferma agroturizmi.

² Chase, Lisa C. et al.(2018). "Agritourism: Toward a Conceptual Framework for Industry Analysis". Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development. 8 (1): 13–19.

³ Biuso, Emily. "Down on the farm with your Sleeves Rolled Up"

⁴ Organizata për Bujqësi dhe Ushqim e OKB-së.

Studimet argumentojnë se agroturizmi është një strategji për zhvillimin rural, e cila konsiston në diversifikimin e veprimtarive bujqësore, rritjen e punësimit (sidomos për përfshirjen e të rinjve dhe grave), mbrojtjen e peizazhit, frenimin e shpopullimin dhe të braktisjes së kulturave tradicionale, ofrimin e teknikave prodhuese më të qëndrueshme dhe me ndikime pozitive në biodiversitet dhe burimet natyrore. Agroturizmi shihet si promotor për zhvillimin lokal, sidomos për territoret e marginalizuara dhe fermat e vogla, përmes diversifikimit të aktiviteteve fitimprurëse dhe shtimit të pasurisë.

Kjo strategji zhvillimi, e njohur që nga fillimi i shek. XX, është konsideruar një metodë e plotësimit të të ardhurave bujqësore, përmes shfrytëzimit të burimeve në fermë dhe të shërbimeve shtesë, si: akomodimi dhe aktivitetet rekreative.

1.3 Qëllimi, synimet, fokusi i studimit

Studimi ka për qëllim evidentimin e rolit të medias në vlerësimin dhe promovimin e agroturizmit në ekonominë dhe jetën social-kulturore të fshatit shqiptar, në lidhje të ngushtë me veprimtaritë lokale bujqësore-artizanale dhe në përputhje me objektivat e zhvillimit rural të integruar e të qëndrueshëm.

Ai synon vlerësimin e specifikave vendore, nëpërmjet njohjes së vlerës së peizazhit bujqësor dhe cilësisë së prodhimeve bujqësore, që i japin territorit rural rol të privilegjuar, sa i përket funksioneve që bart, ku mjedisi rural dhe trashëgimia kulturore ndërthuren me prodhimtarinë bujqësore, duke krijuar identitetet lokale, që i nevojiten agroturizmit.

Fokusi është në subjektet që janë identifikuar nga media si pionieredhe modele të agroturizmit në Shqipëri. Ato kanë arritur të kenë një ndikim modest në zhvillim ekonomik lokal, në krahasim me territoret ku ende nuk ka investime të atij lloji.

1.4 Metodologjia dhe metodat e studimit

Metodologjia: analizë e zhvillimit lokal, bazuar në identifikimin, vlerësimin, valorizimin dhe përdorimin e resurseve bujqësore dhe kulturore endogjene, që formojnë identitetin e territorit. Në këtë lloj zhvillimi, territori trajtohet si arenë e ndërveprimit dhe bashkëpunimit të shumë veprimtarive, si hapësirë rregulluese dhe e kompromiseve

sociale, si një tërësi elementesh natyrore dhe antropogjene të ndërlidhura në sistemet sociale, ose vendtakimi mes forcave të tregut dhe formave të rregullimit ekonomik e social.

Metodat bazë kërkimore të përdorura në realizimin e këtij punimi janë:

- grumbullimi i informacionit teorik nga literatura vendëse dhe konsultimi i modeleve të ngjashme që ofron literatura e huaj;
- grumbullimi i informacioneve nëpërmjet punës në terren dhe bisedave me pjestarë të pushtetit vendore dhe komunitetit;
- analiza e detajuar e ofertës turistike të territoreve të zgjedhura për agroturizëm;
- analiza shkak-pasojë, me qëllim nxjerrjen në pah të faktorëve që ndikojnë në zhvillimin e agroturizmit dhe të ndikimit të tij në hapësirën, komunitetin dhe ekonominë rurale;
- evidentimin e mundësive që territoret rurale kanë për zhvillimin e agroturizmit;
- konsultimi i materialit hartografik dhe i fotografive ajrore për paraqitjen sa më të saktë të zhvillimeve hapësinore;
- konkretizimi i materialit teorik me fotografi, grafikë etj.
- evidentimi, përmes intervistave, i nevojës për përpilimin e një strategjie për zhvillimin e agroturizmit, në bazë të mundësive që ofron hapësira rurale e Shqipërisë;
- nxjerrja në pah e disa elementeve dhe hapësirave të veçanta, me qëllim propozimin e një itinerari agroturistik nëpër vendin tonë;
- paraqitja sintetike e përfundimeve dhe sugjerimeve

2. Potencialet e Shqipërisë për agroturizëm

Shqipëria ka potenciale natyrore, ekonomike, sociale dhe kulturore për zhvillimin e agroturizmit, të tilla si:

- relievi plot kontraste dhe peizazhet natyrore dhe bujqësore piktoreske;
- klima mesdhetare, e butë dhe e shëndetshme gjatë 12 muajve të vitit;

- pasuritë ujore të bollshme: dete, laguna, lumenj, liqene, ujëra nëntokësore të pastra e të pijshme, minerale, termale e termominerale;
- flora e egër, e pasur dhe e larmishme (shumë specie endemike dhe subendemike): pyje, shkurre, kullota; bimë mjekësore, aromatike, mjaltëse; boronica, manaferra, luleshtrydhe, kërpudha etj.;
- fauna e egër, tokësore dhe ujore: nga kafshët, shpendët, peshqit, zvarranikët, bletët, kërmijtë e midhjet, deri tek insektet dhe mikroorganizmat;
- kultura bujqësore të shumëllojshme: drithëra, foragjere, perime, zarzavate, bostane, fasule, patate, bimë industriale, pemët frutore, arrorë, vreshta, agrume, ullishta, bimë dekorative;
- praktika bujqësore tradicionale: mbjellje, përkujdesje, korrije/vjelje, seleksionimi dhe ruajtja e farës, kultivarët autoktonë;
- praktika e lashta, si shtegtimi i bagëtive, racat autoktone, mbarështimi i pyjeve dhe kullotave, peshkimi, gjuetia, bletaria;
- gatimet, zahiretë, pajisjet, orenditë dhe enët, teknikat dhe teknologjitë tradicionale të përgatitjes, konservimit dhe ruajtjes së ushqimeve për njerëzit dhe kafshët;
- tregjet, panairët dhe praktikët e shkëmbimit, shit-blerjes dhe qiradhënies në fshat;
- mënyrat dhe rregullat e mikpritjes e të shërbimit, ceremonitë festive lidhur me praktikët dhe prodhimet bujqësore / blegtorale;
- trashëgimia kulturore rurale/bujqësore, traditat, zakonet dhe doket, veshjet, veglat dhe instrumentet e bujqve, blegtorëve dhe artizanëve, legendat dhe proverbat, dollia, kanunet, besimet dhe besëtytnitë, jeta ekonomike social-kulturore dhe sportive në fshat;
- pozita gjeografike në udhëkryq të flukseve turistike ndërkombëtare, afër vendeve të industrializuara dhe urbanizuara të Evropës Perëndimore, SHBA-së etj.

3. Disa nga gjetjet e kërkimeve të deritanishme mbi agroturizmin në Shqipëri

Në publikimet e deritanishme mbi agroturizmin në Shqipëri, të konsultuara gjatë punës për realizimin e këtij punimi, del se:

- Mediat sociale publikojnë vazhdimisht persona me ndikim, që pozojnë në vreshtat ose tregjet e fermerëve. Shumë udhëtarë dëshirojnë të përsërisin përvoja të tilla dhe të marrin ndjesi të vërteta nga vendet që vizitojnë.
- Trendi global i slow food “nga ferma drejtpërdrejt në tavolinë”, si dhe lëvizjet për ushqime organike, tregti të drejtë, produkte të rritura ngadalë, prodhime të sezonit etj., kanë rritur ndërgjegjësimin e brezit të ri për ushqimet që konsumojnë.
- Përmes agroturizmit synohet mbajtja në punë e fermave që sigurojnë produktet lokale që u shërbejnë turistëve, si dhe përmirësimi i kushteve të jetesës së popullsisë rurale.
- Sipas MBZHR-së (2022), në RSH janë 22 “Subjekte të certifikuara për veprimtarinë e agroturizmit” dhe 17 “... me certifikatë provizore për veprimtarinë e agroturizmit”.

Nr	Subjekti	Emri tregtar	Telefoni	E-maili	Adresa	Dh
1.	Alfred Fiska P.F.	Bujtina Rroshnik	0682091617	alpetëinery@gmail.com	Rroshnik-Berat	8
2.	Albina Çuko P.F.	Bujtina Tomadhe	0692105543	albinacuko1@gmail.com	Shën Gjergj-Tiranë	6
3.	Qafshatamë sh.p.k.	Qafshatamë	0696060000	info@shkrelireort.al	Qafshatamë-Krujë	25
4.	Kol Marku P.F.	Bujtina Dini	0684652952	ari_al_85@hotmail.com	Katund i Vjetër-Mirditë	6
5.	Qemal Alushi P.F.	ENOL	0682036634	alushiolsi87@gmail.com	Prezë-Tiranë	6
6.	Shqipe Huqi P.F.	Agri Tourism HUQI	0684099909	agritourism.huqi@gmail.com	Radë-Durrës	6
7.	Libonike Nurellari P.F.	Kantina Nurellari	0695262940	fatosnurellari@yahoo.com	Peshtan-Poliçan	6
8.	Agro Gjepali sh.p.k.	Agro Gjepali	0684370437	fundimgjepali@gmail.com	Gjepalaj-Shijak	6
9.	Altin Prenga P.F.	Mrizi i Zanave	0696555252	altinprenga@hotmail.it	Fishtë-Lezhë	9
10.	Kodra e Kuajve sh.p.k.	Kodra e Kuajve	0696090081	kodra_kuajve@yahoo.com	Kodra e Dedejve-Durrës	18
11.	Gramozi BR sh.p.k.	Gramozi BR	0682297081	gramozibr@gmail.com	Poshnje-Berat	7
12.	Our Oën Expeditions sh.p.k	OurOënExpeditions	0676096010	nancytare@ouroënexpeditionns.com	Nivicë-Tepelenë	6
13.	Jeton Hida P.F.	Farma Sotira	0693054121	farmasotira@gmail.com	Ersekë-Korçë	7
14.	Vasillaq Xhufka P.F.	Bujtina&Taverna Xhufka	0692394269	piroxhufka8@gmail.com	Boboshticë-Korçë	17
15.	Luljeta Xhebro P.F.	Bujtina Xhebro	0694643704		Kurvelesh-Gjirokastrë	6
16.	Dashurie Zerja P.F.	Agroturizëm Zerja	0699377337	agro_zerja@yahoo.com	Melan-Dibër	8

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET
DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

17.	Fran Kaçorri P.F.	Kantina Arbri	0694433773	info@kantina-arberi.com	Rrëshen-Lezhë	6
18.	Nari-Lundra sh.p.k.	Nari-Lundra	0692036722	info@narilunder.al	Lundër-Tiranë	11
19.	Gonxha sh.p.k.	Nano Bio Food	0682022252	nano_resort@yahoo.com	Daias-Tiranë	13
20.	Pellumb Bilo P.F	Sofra Kolonjare	0693623108	edlibilo@gmail.com	Mollas-Ersekë	6
21.	SO - EL sh.p.k.	Kompleksi Agrotur. "Panorama"	0692385164	soelshpk@hotmail.com	Mengel-Elbasan	6

Pasqyra 1. Regjistri i subjekteve të certifikuar për agroturizëm, korrik 2022

- Në RSH, agroturizmi është biznes familjar, që menaxhohet kryesisht nga persona të rinj (rreth 35 vjeç). Fermat agroturistike zotërojnë mesatarisht 7,3 ha tokë.
- Në kuadër të Programit “100 fshatrat” fermerët dhe shoqatat e tyre, OJF-të dhe aktorët e tjerë që synojnë të investojnë në agroturizëm, mbështeten me grantefinanciare nga AZHBR-ja, UNDP-ja, Ceed Albania etj.
- Qeveria, në kuadër të politikave fiskale, ka reduktuar TVSH-në nga 20% në 6% dhe tatim-fitimin në 5%. Këto masa ndihmojnë në formalizimin e sektorit të bujqësisë, ku vetëm 12% e fermave kanë NIPT.
- Në terma jo ekonomikë, agroturizmi konsiderohet si veprimtari që plotëson dëshirat e vizitorëve për autenticitet dhe jetë të shëndetshme. Ai mbron dhe rivlerëson peizazhet rurale piktoreske, që janë tërheqëse dhe frymëzuese për turistët.
- Agroturizmi është mundësi për përfitime shoqërore dhe kulturore, si edukimi më i mirë publik lidhur me mjedisin, sigurinë ushqimore, shëndetin, bujqësinë, si degë me rëndësi për ekonominë dhe cilësinë e jetës në Shqipëri.
- Agroturizmi afron banorët e qyteteve me bujqësinë dhe jetën rurale, duke krijuar mundësi për njohje kohezion social, emancipim të popullsisë rurale, urbanizim të fshatrave, bashkëpunim ekonomik e kulturor midis bashkësive rurale dhe urbane.

4. Kontributi i Revistës Monitor në prezantimin dhe promovimin e agroturizmit

4.1 Publikimi dhe shpjegimi i akteve ligjore dhe nënligjore

Monitor ka publikuar, analizuar dhe komentuar VKM-në Nr. 22, datë 12.01.2018 “Për miratimin e kriterëve e të procedurave për certifikimin e veprimtarisë së agroturizmit dhe ndërtimin e strukturave / objekteve në funksion të tij”.

Sipas tij, për t’u certifikuar si “agroturizëm”, subjekt duhet të plotësojë këto kriterë:

- Toka: 1 ha në terren të hapur, 0,5 hektar serra ose 0,5 ha në zona të mbrojtura.
- Shërbimet: ushqim, akomodim, shërbime rekreative (të paktën një prej tyre).
- Kapacitetet e akomodimit: 6 - 30 dhoma.
- Arkitektura e ndërtesave: sipas VKM-së Nr. 711, datë 12.10.2016 dhe Nr. 730, datë 12.12.2018 për “Kushtet, kriteret dhe procedurat për klasifikimin e strukturave akomoduese”.
- Restorantet: 6 - 60 tavolina për shërbimin e ushqimit.
- Origjina e produkteve: të paktën 30% e ushqimeve dhe pijeve që ofrohen duhet të jenë prodhime të fermës, pjesa tjetër nga fermat përreth.

Agroturizmi mund të ofrohet edhe nga subjekte blegtorale, të peshkimit apo të përpunimit, me kusht që:

- Ferma blegtorale të mbarështojë të paktën 10 krerë gjedh ose 100 krerë dele/dhi apo 200 krerë shpendë. Te fermat blegtorale përfshihen edhe stanet.
- Ferma e peshkimit/akuakulturës, që krahas ushqimit (peshk, fruta deti, midhje, që rritet në gjendje të lirë apo të kultivuar në rezervate), që shërbehet sipas standardeve ligjore, ka edhe kapacitete akomodimi dhe shërbime rekreacioni.
- Njësia e përpunimit të produkteve bujqësore, blegtorale, të peshkimit e akuakulturës, që plotëson kriteret ligjore për agroturizëm.
- Sipas ligjit për turizmin, strukturat e akomodimit duhet të respektojnë kriteret urbanistike të ndërtimit, si dhe atotë përcaktuara në planet vendore.

- Ushqimi dhe pijetofrohen në mjedise që plotësojnë normat në fuqi për ushqimin dhe kushtet higjienike-sanitare. Restorantet duhet të ketë 6 - 60 tavolina.
- Subjektet agroturistike ofrojnë/mundësojnë për vizitorët vepri-mtari çlodhëse/argëtuese.
- Vlefshmëria e certifikatave është 5 vjet.

4.2 Përgjithësime mbi ecurinë e subjekteve agroturistike

Revista Monitor ka prezantuar disa prej subjekteve agroturistike që operojnë në Shqipëri, duke nxjerrë në pah veçoritë, ecurinë, problematikat me të cilat janë përballuar dhe planet që ato kanë për të ardhmen. Analiza e shkrimeve të derisotme mbi agroturizmin në Shqipëri na mundësoi të arrijmë në përgjithësime si vijon:

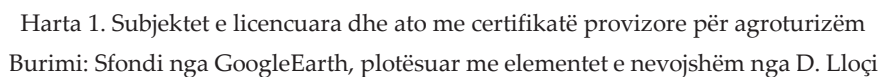
- Themeluesit e subjekteve agroturistike të suksesshëm janë kthyer nga emigracioni, ku kanë fituar përvojë, kulturë pune dhe para për t'i investuar për zhvillimin e biznesit.
- Subjektet kanë ndjekur të njëjtin rend për shndërrimin në agroturizëm: krijimi i fermës për sigurimin e prodhimeve vendore, ndërtimi i restorantit dhe i strukturës akomoduese, ndërtimi i kantinës për prodhimin, ruajtjen, degustimin dhe tregtimin e verës, krijimi i kushteve për vizita njohëse, çlodhje dhe argëtim.
- Strukturat akomoduese janë kryesisht ndërtesa të stilit mesdhetar, kombinime të elementeve tradicionale dhe moderne, ku ndërthuren bujtina për fjetje dhe restoranti. Kulla e Arnume e “Mrizit të Zanave”, e realizuar nga arkitektë të rinj shqiptarë, ka bërë xhiron e botës në rrjetet sociale (v. 2019).
- Disa nga subjektet kanë marrë mbështetje nga AZHBR-ja, USAID-i, CeedAlbania etj., ndërsa qeverisja lokale ka ndihmuar përmes lehtësirave për miratimin e dokumentacionit, sistemimin e rrugëve etj.
- Subjektet agroturistike janë shndërruar në gjenerator punësimi për komunitetet, drejtpërdrejt dhe tërthorazi: duke angazhuar punëtorë vendës dhe duke nxitur fermerët e trevës të prodhojnë më shumë.
- Stafin e rekrutojnë dhe trajnojnë vetë, duke tentuar ruajtjen e identitetit të trevës në komunikim dhe veshje, si dhe duke synuar

shërbim korret e cilësor. Subjektet kanë filluar të ndjejnë vështirësi për gjetjen e fuqisë punëtore me kontrata afatgjatë.

- Megjithëse numri i subjekteve rritet vazhdimisht, nuk ka shenja të mbingopjes së tregut agroturistik, pasi edhe numri i personave që zgjedhin të praktikojnë agroturizmin po rritet pandërprerë.
- Mbizotërojnë vizitorët familjarë, me ndërthurje të gjeneratave. Frekuentuesit kryesor të agroturizmit vijnë nga qyteteve të mëdha të Shqipërisë, vendet fqinje, Europa Perëndimore dhe Lindore, Kina, Izraeli etj. 7-8% e vizitorëve janë të huaj.
- Kompani mediatike të huaja (franceze, britanike, italiane, belge etj.), kanë realizuar dokumentare për kulinarinë tradicionale dhe stilin e jetesës në krahinat e RSH-së.
- Rezervimi përmes Booking-ut është bërë rregull në të gjitha subjektet agroturistike.
- Përmirësimi i rrugëve e ka lehtësuar mbërritjen tek subjektet agroturistike.
- Subjektet agroturistike janë prodhuese, promovuese dhe tregtuese të produkteve “Made in Albania”. Në restorantet e tyre nuk shërbehen ushqime dhe pije industriale. Vera shihet si një lokomotivë e fuqishme për agroturizmin.
- Vizitorët e huaj largohen me përshtypje të mira dhe e përcjellin pozitivisht përvojën e tyre në Shqipëri, përmes rrjeteve sociale, publikimeve në gazeta dhe revista, intervistave dhe reportazheve televizive.
- Turistët e huaj e shijojnë shumë ushqimin, pasi produktet në Shqipëri vijnë të jenë natyrale dhe më cilësore, krahasuar me ato të vendeve prej nga vijnë.
- Shumica e ushqimeve kanë si bazë drithërat dhe mishin, por shërbehet edhe peshk, djathë, byrek, petanik, lakror të pjekur në saç, kulaç apo bukë misri të gatuar sipas mënyrës tradicionale.
- Ka një tendencë të shtimit të gatimeve me produkte bimore, pasi dietat ushqimore të sotme po orientohen gjithnjë e më shumë drejt pjatave për vegetarianë.
- Përveç se të gatuar, prodhimet lokale u ofrohen vizitorëve të

eksponuar në stenda: verë dhe raki, ullinj dhe vaj ulliri, fruta, çaj, zahire, mjaltë, reçel, gliko etj.

- “Vizita në fermë” po shndërrohet në produkt turistik, përmes ofrimit të paketave që përfshijnë shëtitjet në natyrë (në këmbë, me kuaj, biçikletë), eksplorimin e fshatrave, piknik, kamping, peshkim, gjueti, kanotazh, vëzhgimin e zogjve, soditjen e peizazhit.
- Agroturizmi ka transformuar konceptin e qytetarëve për fundjavën. Ka një përqendrim të klientelës agroturistike në Shqipërinë e Mesme dhe në rrethinat e qyteteve të mëdha të vendit.
- Shqipëria ka bankën e farave dhe fidanëve autoktone më të pasurën në rajon, me rreth 4500 kultivarë. Agroturizmi dhe pasioni për bujqësinë organike po rrit interesin për përdorimin e farave dhe racave autoktone, me origjinë qindra vjeçare.
- Falë zgjerimit dhe konsolidimit të prodhimeve të fermës dhe reduktimit të fitimit, ofertat janë ruajtur të pandryshuara, megjithë rritjen e ndjeshme të çmimit të karburantit, energjisë, ushqimeve etj.

Përfundime dhe rekomandime

Agroturizmi po zhvillohet në RSH si nismë e personave me vizion dhe përvojë në biznes, të mbështetur nga AZHBR-ja, UNDP-ja, Ceed Albania dhe qeveria shqiptare, në kuadër të programeve të zhvillimit rural, si “100 fshatrat”.

Me resurset që zotëron hapësira bujqësore e vendit, agroturizmi mund të shndërrohet në promotor punësimi dhe të ardhurash alternative për banorët e fshatrave, duke ndikuar në rivitalizimin e jetës rurale, pas eksodit dhe rrënimit ekonomik gjatë periudhës së tranzicionit.

Ky lloj turizmi ka perspektivë, pasi u ofron vizitorëve realitete unike jetese, mentaliteti dhe sjelljesh; produkteve artizanale dhe gatimesh; veprimtarish pritëse, akomoduese, çlodhëse, argëtuese dhe komerciale; aktiviteteve tradicionale të lidhura me bujqësinë, blegtorinë, pylltarinë, peshkimin, gjuetinë.

Rikthimi në të shkuarën e afërt dhe të largët sjell për vizitorët ndjesi të paprovuara gjetkë. Duke qenë se gjithë kjo zhvillohet në mjedise me gjelbërim, ujëra dhe ajër të pastër, efekti i këtij turizmi në shëndetin e vizitorëve është evident dhe motiv i fortë për ta frekuentuar.

Agroturizmi po zë vendin e merituar në Planet Strategjike të Zhvillimit Ekonomik e Social të RSH-së të viteve të fundit. Që ai të zhvillohet sipas standardeve të BE-së, lipset që institucionet vendore dhe shtetëroretë angazhohen për:

- evidentimine ofertës agroturistike natyrore, historike, ekonomike dhe kulturore në mjediset bujqësore, blegtorale dhe pyjore të vendit;
- vlerësimin dhe valorizimine pasurive agroturistike në hapësirën rurale;
- nxitjen e investitorëve për hapjen e veprimtarive agroturistike në territorin e RSH-së;
- ndërgjegjësimine fermerëve mbi rëndësinë ekonomike dhe sociale të agroturizmit;
- promovimin e agroturizmit të qëndrueshëm, që respekton burimet natyrore dhe kulturore;
- informimin dhe mbështetjen subjekteve agroturistike;

- formimin, specializimin dhe motivimine punonjësve, që të mos emigrojnë;
- përmirësimine infrastrukturës rrugore, të furnizimit me ujë dhe energji elektrike;
- mbajtjen pastër të mjedisit, administrimine mbetjeve, përpunimine ujërave të përdorura;
- kurimine vazhdueshëm të peizazhit, për t'i dhënë atij vlera estetike-turistike;
- forcimin e rendit dhe të sigurisë për jetën;
- rritjen e kujdesit për ruajtjen e specieve dhe racave autoktone;
- përshtatjen e banesave rurale për turistët;
- miratimin e një ligji në përputhje me realitetin e RSH-së dhe nxitës për agroturizmin;
- hartimine politikave dhe strategjive lokale dhe kombëtare të zhvillimit të agroturizmit.

Itinerare rajonale dhe shtetërore të agroturizmit, do të ishin interesante për vizitorët vendës dhe të huaj, pasi do t'u mundësonin atyre diversitet përjetimesh në kohë të shkurtër.

Përvojat e vendeve të zhvilluara, sidomos të atyre mesdhetare, që i kanë identifikuar, vlerësuar dhe shfrytëzuar resurset turistike natyrore, bujqësore dhe kulturore, duke e shndërruar agroturizmin në burim punësimi dhe të ardhurash në fshat, garanton suksesin e këtij aktiviteti.

Për të pasur sukses dhe qëndrueshmëri, si dhe për të qenë konkurruese në tregun kombëtar dhe rajonal, është e nevojshme që subjektet agroturistike në Shqipëri të krijojnë profilin dhe identitetin e tyre.

BIBLIOGRAFIA

Referime artikujsh

BIUSO E. "Down on the farm with your Sleeves Rolled Up", The New York Times: New York, NY, USA, 2007

CERAMAC (2003), *Crises et mutations des agricultures de montagne*, Actes de Colloque International, Clermont-Ferrand (12-13.12.2002), Francë.

- CHASE, LISA C. et al. (2018-04-02), *Agritourism: Toward a Conceptual Framework for Industry Analysis*, në “Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development”, 8 (1): f. 13–19. ISSN 2152-0801.
- LAÇI S. (2015), *Prespa e Vogël: peizazhi dhe trashëgimia si premisa për zhvillimin e turizmit*, në Konferencën Shkencore të Departamentit të Arkeologjisë dhe TK-së, FHF, Tiranë.
- LAÇI S & KOLA E. (2009), *La valorisation du patrimoine rural en fonction du développement du tourisme en Albanie*, në European Spatial Planning & Landscape, No. 88, CE Publishing, Bruksel.
- PAPATHIMIU S & LAÇI S. (2008), *Turizmi dhe mjedisi në zonën Divjakë-Karavasta – marrëdhënie kontradiktore apo plotësuese*, në “Kërkime gjeografike”, nr. 14, Prishtinë.
- AUTORE të ndryshëm, publikime ndër vite në Revistën Monitor, Tiranë.

Referime librash

- DE PILATI M. (1989), *Geografia del turismo in Europa*, Zanichelli, Bolonja.
- GJERGJI A. (2002) *Mënyra e jetesës në shekujt XII-XX*, KOTTI, Korçë.
- KABO M. et al. (1990), *Gjeografia Fizike e Shqipërisë*, QSGJ, ASHRSH, Tiranë.
- KRASNIQI M. (2005), *Mikpritja në traditën shqiptare*, AASHK, në LVII, Libri 16, Prishtinë.
- SHKURTI S. (2002), *Tradita bujqësore e shqiptarëve*, ASHRSH, Tiranë.

Referime ligjesh dhe VKM-shë

- KM i RSH-së (2019), *Strategjia Kombëtare për Zhvillimin e Qëndrueshëm të Turizmit 2019-2023*, Ministria e Turizmit dhe Mjedisit, Tiranë.
- KM i RSH-së (2013), *Strategjia e Zhvillimit të Turizmi Rural*, Ministria e Turizmit dhe Zhvillimit Rural, Tiranë.
- KM i RSH-së (12.01.2018), VKM-së Nr. 22, datë “Për miratimin e kritereve e të procedurave për certifikimin e veprimtarisë së agroturizmit dhe ndërtimin e strukturave / objekteve në funksion të tij”, Tiranë.
- KM i RSH-së (12.10.2016 dhe 12.12.2018), VKM-së Nr. 711 dhe Nr. 730, për “Kushtet, kriteret dhe procedurat për klasifikimin e strukturave akomoduese”, Tiranë.

THE CONTRIBUTION AND BEST PRACTICES
OF THE ENGLISH DEPARTMENT,
FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES,
TIRANA UNIVERSITY IN CURRICULUM
DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION FOR
THE UNDERGRADUATE AND GRADUATE
PROGRAMMES IN TRANSLATION AND
CONFERENCE INTERPRETING

Dr. NEJLA QAFMOLLA

Fakulteti i i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
nejla.qafmolla@unitir.edu.al

Msc. SONILA ALLA

Fakulteti i i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës

Prof. Dr. VIKTOR RISTANI

Fakulteti i i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
viktor.ristani@unitir.edu.al

Abstract

The presentation focuses on theoretical and practical aspects related to the implementation of the 1998 restructured four-year curricula, the 2005 new three-year curricula, the 2008 two-tier system of vocation-based translation and conference interpretation training curricula for undergraduate and graduate degree courses of translation and conference interpreting, in general, and the one-year vocation-based taught Master Program of Pragmatic Translation at the English Department, Faculty of Foreign Languages, Tirana University, especially emphasizing previous departmental experience, expertise and qualifications, the local and international labour market, as

well as the students’ needs, the course objectives, content, course duration, knowledge and competences characterizing the course of study, cultural and professional background of the students at the end of the programme, academic staff professional profile and skills, and the future action required in this respect.

Keywords: institutional experience, translation and conference interpreting curricula, two-tier system of vocation-based translation and conference interpretation training, English Department, local and international market, Master Program of Pragmatic Translation, future action

I. DEVELOPING THE TWO-TIER VOCATION-BASED TRANSLATION AND CONFERENCE INTERPRETER TRAINING AT THE ENGLISH DEPARTMENT, FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES, THE TIRANA UNIVERSITY

The Department of English, Faculty of Foreign Languages at the University of Tirana, established in 1960, is the largest of this type in Albania. The undergraduate students are currently trained in three specialised tracks: linguistic and literary study, translation and conference interpreting, and cultural studies. In addition to acquiring more profound knowledge in English language, culture and civilisation, they are offered the chance to learn a second and/or third foreign language.

During the 1998-1999 academic year, the restructured four-year curricula envisaged two other tracks, respectively Translation and Conference Interpreting, as well as British and American Studies, in addition to further improving the existing traditional ELT (English Language Teaching) course of studies. A considerable number of translators and interpreters, graduates of English, Translation and Conference Interpreting Track, have been employed by the Albanian Government, International organisations, Tirana-based Embassies, NGO-s, translation agencies, etc.¹

In October 2005, the new three-year curricula were introduced and developed, in line with the requirements of the Bologna Process, finally giving way to the introduction of the two-tier system of vocation-based

¹ More detailed information is provided in the following sections and subsections.

translation and conference interpretation training, in October 2008.

In addition to teaching, in view of their proficiency of specialised language in various areas, predominantly in the specialised areas of legal English, Business English, English for Public Administration, English for International Marketing, English for International Affairs and Diplomacy, etc., as well as specialised proficiency in English language for specific purposes taught at the Department of English, and the long-term commitment to translation and conference interpreting, our Department staff have been and are providing translation and conference interpreting services to the various national and international agencies.²

As early as 2007, in line with the efforts underway to improve translation practices in Albania, the Ministry of Integration was expected to cooperate with the Department of English Language with a view to involving in this process a number of highly qualified department staff and possibly students, likewise signing a Protocol of Co-operation and a Memorandum of Understanding with the Department of English Language. According to this memorandum, the recruitment of students/department staff in the fields concerned would be envisaged, as well as redeveloping the curricula to better meet the students' needs and expectations for their vocation-based training.³

1.1. Bologna process curriculum

Following the implementation of the Bologna process requirements, the higher education system in the Republic of Albania has been regulated by the Laws "On Higher Education in the Republic of Albania", respectively No.9741, dated 21.05.2007 and No.80/2015, dated 22.07.2015. According to these laws the tertiary education system is organized based on three levels⁴, respectively.

² The Department of English constitutes the principal resource for practicing and officially recognised and certified translators and conference interpreters in Albania, in addition to the free-lance translators and conference interpreters.

³ RISTANI, V. (2009), "*Researching and assessing the translation and conference interpreting services and the training capacities in Albania*", presentation delivered at the International Conference "Across English language and culture", organized by the English Department, Faculty of Foreign Languages University of Tirana, 17 – 18 April, 2009. Published in the Conference Proceedings.

⁴ The information provided is based on "Law on Higher Education in the Republic of Albania" no.9741, dated 21.05.2007 and no.80/2015, dated 22.07.2015

a. *Bachelor Degree* is awarded upon completion of the first level programme of studies. It aims at providing graduates with common-core expertise on general and scientific methods and principles, as well as specialised and specific skills in a variety of professions and specializations. These programmes correspond to 180 credits (under the European Credit Transfer System, ECTS) and take a maximum of 3 years to complete. The first two years focus on common-core modules and electives. During the third year of undergraduate studies, the students of English are trained in three specialised tracks, respectively: *language study, translation and conference interpreting; British and American Studies*. The Bachelor's degree allows transition to the labour market, access to the civil service and the subsequent Master degree programmes.

b. *Master of Science/Art Degrees* stand/s for the degrees awarded upon completion of the second level programme of study. These programmes provide the postgraduate students with an advanced level of theoretical and/or practical education and training in translation and conference interpreting and/or specialised translation, respectively. The English Department at the Faculty of Foreign Languages offers two programs, one specialising in *Translation and Conference Interpreting*, envisaging 120 credits (under the European Credit Transfer System, ECTS) with a maximum of 2 years to complete, and another one specialising in *Pragmatic Translation*, envisaging 60 credits (under the European Credit Transfer System, ECTS) with a maximum of 1 year to complete.

c. *Doctoral Studies Programmes*.

1.2. *Institutional Experiences In Translator And Conference Interpreter Training*

During more than 30 years onwards, even prior to introducing the two-tier program of translation and conference interpreting, the Department of English, Faculty of Foreign Languages and its staff have been involved in the following academic, curriculum development, training and research activities:

- Participation in in-service training and vocational training courses introduced and funded by various International Agencies, Universities, and Embassies, as from 1988.

- Establishment and functioning of the Translation and Conference Interpreting Department for a few years until 1996.
- Participation in a TEMPUS-funded JEP (Joint European Project), focusing predominantly on Translation and Conference Interpreting with the participation of University of Westminster and Paris IV University, 2003-2006.
- Introducing and developing the curricula for the Translation and Conference Interpreting track prior to the implementation of the Bologna Process, four-year Undergraduate Diploma Degree, *a combined curriculum of two-year common-core subjects followed by two-year mixed curriculum of common-core and vocational training subjects in collaboration with the University of Westminster, UK* (1998-2008).
- Restructuring the curricula for the Bachelor's degree in Translation and Conference Interpreting following the implementation of the Bologna Process, three-year Undergraduate Diploma Degree, *a combined curriculum of one-year common-core modules followed by two-year mixed curriculum of common-core and vocational training modules in collaboration with the University of Westminster*, (2005- 2010).⁵
- Restructuring the curricula for the Bachelor's Degree in Translation and Conference Interpreting following the implementation of the Bologna Process, three-year Undergraduate Diploma Degree, *a combined curriculum of two-year common-core modules followed by one-year vocational training modules proper only*, (2008- onwards).⁶
- Introducing and developing the curricula for the *research-based Master's Degree and Doctoral Degree in Translation Studies*, 2003, which has substantially contributed to training the then junior staff of our faculty involved in teaching the vocation-based Translation and Conference Interpreting modules, and the then junior staff of the regional universities teaching translation for instructional purposes.

⁵ Basically, the common-core subjects under the four-year undergraduate diploma degree, prior to the implementation of the Bologna Process, were packed into the modules developed under the three-year undergraduate Bachelor's degree diploma introduced, following the implementation of the Bologna Process. The translation and conference interpreting modules were preserved intact and the modular model was originally introduced.

⁶ The common-core subjects under the three-year undergraduate Bachelor degree diploma, pursuant to the Bologna Process, are taught during the first two academic years to be followed by one year of vocation-based translation and conference interpreting modules proper.

- Introducing and developing the curricula for the *vocation-based Master’s Degree in Translation and Conference Interpreting*, within the context of the programme for the post-graduate second level diploma, 2008.
- Restructuring and further developing the curricula for the taught course of *Master’s Degree in Translation and Conference Interpreting*, within the context of the programme for the post-graduate diploma, in collaboration with Université de Strasbourg, ITIRI (Institut de Traducteurs, d’Interprètes et de Relations Internationales), 2016-onwards.
- Introducing, as from 2017, the *60 ECTS Specialised and vocation-based Translation Master Program*. Its scope and duration correspond to 60 credits, under the European Credit Transfer System (ECTS) and takes a maximum of 1 year to complete.
- Supporting and working jointly with the Greek Department, Faculty of Foreign Languages, Tirana University, in introducing and further developing the curricula for the taught course of *Bachelor Degree in Translation and Conference Interpreting, Greek-English-Albanian*, in collaboration with the Department of Foreign Languages, Translation and Interpreting (DFLTI), Ionian University, Corfu, Greece, 2021- onwards.

2. MSc. COURSE IN TRANSLATION AND CONFERENCE INTERPRETING

The accession of Albania to the Bologna process presupposed its integration to the European Higher Education Area. Among the several components of a successful transition, two of them, respectively reforming the structure and reforming the content of the vocation-based training for the translators and conference interpreters in Albania have been singled out. In view of the fact that the training of translators and conference interpreters has become a challenging pedagogical prospect, considering that “translation competence is most effectively developed at an academic institution”⁷, apart from switching to the two-tier

⁷ SCHÄFFNER, C. & ADAB, B. (Eds.). (2000), *Developing Translation Competence*, p.x, Amsterdam

system Bachelor-Master in vocational training proper for translators and conference interpreters, and developing sufficient educational programmes, which could meet the requirements of the contemporary Albanian and international market, one of the most painful steps, especially in the earlier stages of curriculum development for the undergraduate degree, as highlighted later by international experts in translator and conference interpreter training, was to make the institution management aware of the imperative need to introduce the translation and conference interpreting program at the undergraduate level, and the changing attitudes in translation and conference interpreter training with respect to combining educational and vocational ingredients in order better to meet real-life criteria⁸, hence gradually making possible for the clear-cut distinction between T&I institutions and programs, and modern language and philology faculties, as described by Snell-Hornby (1988:8), Klein-Braley (1996), Klein-Braley and Franklin (1998), and quoted by Ulrych (2005)⁹ to disappear.

Within the framework of the Bologna Process, in view of the practical and academic experience acquired, as well as the translation and conference interpreter training capacities available, as from October 2008, the Faculty of Foreign Languages introduced a second-level postgraduate diploma programme in Translation and Conference Interpreting. Further, in this context, we would like to share our experience in developing a Master's Degree Programme in Translation and Conference Interpreting at the Tirana University, Faculty of Foreign Languages, in tandem with all the other language departments, introduced in 2008, relying on the curricula developed and implemented in the other European Translation and Conference Interpretation Training Institutions.

Considering the Albanian market needs and the post-graduate students' needs, the Faculty of Foreign Languages introduced a joint course equally majoring in Translation and Conference Interpreting.

and Philadelphia: John Benjamins.

⁸ ULRYCH, M: *Training translators, programmes, curricula, practices*, published in "Training for the New Millennium Pedagogies for translation and interpreting Edited by MARTHA TENNENT, John Benjamins Publishing Company, 2005, Amsterdam/Philadelphia, 5.

⁹ ULRYCH, M: *Training translators, programmes, curricula, practices*, published in "Training for the New Millennium Pedagogies for translation and interpreting Edited by MARTHA TENNENT, John Benjamins Publishing Company, 2005, Amsterdam/Philadelphia, 5.

The scope and duration of the programme corresponds to 120 credits, under the European Credit Transfer System (ECTS) and takes a maximum of 2 years to complete. As envisaged in similar translation and conference interpretation training programmes, it focuses primarily on the translation and conference interpreting components of training, not on the language skills and language acquisition components, which have already been mastered in the other Bachelor’s Degree programs, hence introducing the two-tier system of translation and conference interpreter vocational training.

- a. *The main objective of the second cycle post-graduate programme in the Translation and Conference Interpreting two-year program, as stated in the relevant documentation and other programmes¹⁰, is associated with training qualified professional translators and interpreters mastering the entire range of the basic skills required of a professional translator, who are capable of carrying out demanding translation and translation-related tasks and of acting responsibly as members of their profession.*
- b. *Cultural and professional background of the students at the end of the programme.* The curricula leads the students to the range of personal and interpersonal competences that can be used freely in the field of exchange between countries and peoples, whose languages have been selected, between international organizations in the field of pragmatic, technical-scientific and literary translation.
- c. *Knowledge and competences characterizing the course of study include:*
 - high proficiency of English and Albanian, and mastery of a third foreign language at an advanced level;
 - in-depth knowledge of the principles and techniques of translation and interpreting, of the cultures and institutions that are related to the languages selected, as well as the basic disciplines of social, economic and legal sciences.
 - further upgraded expertise focusing specifically on the internal and external labour market-oriented issues.
 - computer literacy and ability in using audio-visual devices in the fields of specific competences;

¹⁰ European Commission, Directorate-General for Translation, The Director-General, *European Master’s in Translation (EMT)*, European Commission, Directorate-General for Interpretation, The Director-General, *European Master’s in Conference Interpreting (EMCI)*.

d. *Employment opportunities*

- Future graduates could be employed as translators and/or interpreters in the public and private institutions;
- Future graduates could be employed in international organizations, foreign and domestic associations as operators and mediators of the relations between our country and other countries. They could also serve in the public administration, various non-profit organizations, local entities etc;
- Future graduates could be employed by various print and electronic media, publishing houses, where they can be involved in translating works or essays having literary, publicity technical, socio-economic, informational, literary content etc;
- Future graduates could also be employed in the various organizations operating in the field of cultural cooperation through utilizing the background, abilities and their capacities as translators and/or interpreters;

Later, as from 2016, the curricula for the taught course of *Master's Degree in Translation and Conference Interpreting*, within the context of the programme for the post-graduate second level diploma, was restructured and further developed in collaboration with Université de Strasbourg, ITIRI (Institut de Traducteurs, d'Interprètes et de Relations Internationales), 2016- onwards.

3. INTRODUCING AND DEVELOPING THE 60 ECTS SPECIALISED AND VOCATION-BASED TRANSLATION MASTER PROGRAM (2017 – onwards)

Considering the labour market needs, the students' needs, and the experience already acquired, the Department of English, Faculty of Foreign Languages, introduced and has been offering, as from 2017, the *60 ECTS Specialised and vocation-based Translation Master Program*. Its scope and duration correspond to 60 credits, under the European Credit Transfer System (ECTS) and takes a maximum of 1 year to complete.

As envisaged in similar translation training programmes, it focuses primarily on the pragmatic and specialised translation component

of the training, not the language skills and language acquisition components, which have already been mastered in the other Bachelor’s Degree programs.

A. The main objective of the 60 ECTS Specialised Translation Master Program, as stated in the relevant documentation and other programmes, is associated with training qualified professional translators introduced to the entire range of skills required of a professional translator, capable of carrying out translation and translation-related tasks, trained as professional translators for specialised and pragmatic translation tasks.

B. Cultural and professional background of the students at the end of the programme. The curricula will lead the students to the range of personal and interpersonal competences that can be used adequately in the field of pragmatic and specialised translation.

C. Knowledge and competences characterizing the course of study include:

- proficiency of English and Albanian language and culture;
- in-depth knowledge of the principles and techniques of translation and interpreting, the cultures and institutions related to the languages selected;
- further upgraded expertise focusing specifically on the local, national and international labour market-oriented issues;
- computer literacy and ability;

D. Employment opportunities:

- Our graduates have been employed as translators in the public and private institutions;
- Future graduates could be employed in international organizations, foreign and domestic associations, as linguistic and cultural mediators;
- They could also serve in the public administration, various non-profit organizations, local entities etc;
- Future graduates could be employed by various print and electronic media, publishing houses, travel agencies, etc., possibly later starting their own business;
- Future graduates are employed in the various organizations operating in the field of cultural cooperation through utilizing the background, abilities and the their capacities as translators;

4. FUTURE ACTION

- Improving and consolidating vocation-based instructional performance of the undergraduate and graduate programmes in translation and conference interpreting.
- Providing more training opportunities for the undergraduate and graduate students of translation and conference interpreting.
- Further supporting research initiatives and projects in Translation and Interpreting Studies.
- Supporting the Ph. D. candidates of the English Department in their research initiatives and projects.
- Introducing the quality insurance and management schemes in translation and conference interpreting.
- Establishing the national and regional network of Translation and Interpretation Studies.
- Establishing the regional network of the translation and conference interpreter training higher education institutions.
- Initiating the publication of the Journal on Translation Studies.
- Further marketing the Specialized Translation and Vocation-based Master Program, eventually working jointly with the local academic and senior management staff to introduce it to the Sarande Affiliated Branch of Tirana University.

BIBLIOGRAPHY

BROWN, J. D. (1995), *"The elements of language curriculum: A systematic Approach to Program Development"*. Boston: Heinle and Heinle.

European Commission, Directorate-General for Interpretation, The Director-General, *European Master's in Conference Interpreting (EMCI)*.

European Commission, Directorate-General for Translation, The Director-General, *European Master's in Translation (EMT)*

European Commission, Directorate-General for Translation, *Translating for Multilingual Community*

Information Package for the Faculty of Foreign Languages, Tirana University, Tirana 2002, prepared by Z.TOPI, V.RISTANI, N.VARFI, K.DIBRA, M.MATO, M.MANÇE, B.TABAKU, translated by V.RISTANI.

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET
DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

Information Package for the Faculty of Foreign Languages, Tirana University, Tirana, Curricula according to the Bologna Process, Tirana 2005, prepared by K. DIBRA, N.VARFI, V.RISTANI, R.LILO, M.MATO, XH.ZYKAJ.

KLEIN-BRALEY, C. & FRANKLIN, P. (1998), *“The foreigner in the refrigerator’.* *Remarks about teaching translation to university students of foreign languages”.*

KLEIN-BRALEY, C. (1996), *“Teaching translation, a brief for the future”.* In P. SEWELL & J.HIGGINS (Eds.), *Teaching Translation in Universities: Present and Future Perspectives*, London: AFLS-CILT, 15–29.

“Law on Higher Education in the Republic of Albania” 8461, dated 25.02.1999

“Law on Higher Education in the Republic of Albania” no.9741, dated 21.05.2007.

“Law on Higher Education in the Republic of Albania” no.80/2015, dated 22.07.2015.

RISTANI, V. (2009), *“Researching and assessing the translation and conference interpreting services and the training capacities in Albania”*, presentation delivered at the International Conference “Across English language and culture”,

SCHÄFFNER, C. & ADAB, B. (Eds.). (2000), *Developing Translation Competence*, p.x Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Terms of Reference: Strengthening the Ministry of European Integration, Albania, EUROPEAID/123003/C/SER/AL, May 2007.

ULRYCH, M: *Training translators, programmes, curricula, practices*, published in *“Training for the New Millennium Pedagogies for translation and interpreting* Edited by Martha Tennent, John Benjamins Publishing Company, 2005, Amsterdam/Philadelphia, 5.

PËRCJELLJA E TRASHËGIMISË KULTURORE PËRMES LETËRSISË DHE LETËRSIA SI TRASHËGIMI KULTURORE

Dr. MARSELA LIKAJ

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

marsela.likaj@unitir.edu.al

Msc. ARGIDA SHIJAKU

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

argida.shijaku@unitir.edu.al

Abstract

This paper aims to address the interactive relationship between literature and cultural heritage. Literature is seen as a means of transmitting cultural heritage to other languages and cultures, but on the other hand, in its role as a “site of memory”, it provides evidence of everyday life and thus a glimpse into a certain social reality. Literature as a “site of memory” offers the possibility, as with a memorial, to return to a place and address a theme. Like a place of remembrance, literature can open up new perspectives and highlight details. Literature cannot replace a “site visit”, but it can bring places to life, make them come alive and, through its ability to create images, impress thoughts that are unforgettable. “Literature as a *site of memory*” is created in very different biographical backgrounds. “Chronicle in stone” (Kadare), “Confessions of Lost Places” (Besa Muftiu), “The Eternal Life of the Albanians” (Ornela Vorpsi) are used here as example texts, which from different perspectives, offer “site of memory”.

Keywords: cultural heritage, place of memory, literature.

Letërsia mund të shërbejë si një “vend kujtese”. Sipas Nora-s, “vend kujtese” është çdo entitet domethënës, qoftë ky i një natyre materiale apo jomateriale, i cili për shkak të vullnetit njerëzor ose kohës është bërë një element simbolik i trashëgimisë përkujtimore të një komuniteti¹. Në këtë këndvështrim, tekstet autobiografike letrare ofrojnë elemente, të cilat shërbejnë si dëshmi për jetën e përditshme në një periudhë të caktuar kohore në një realitet të caktuar shoqëror.

Kush i krijon “vendet e kujtesës”? Të mbijetuarit, historianët, artistët, shkrimtarët. Nëse i referohemi këtyre të fundit, në tekstet e tyre ata fokusohen në kohë, vende dhe njerëz të veçantë. Autori zgjedh motivet, njerëzit, gjuhën dhe formën e tekstit. Ai gjithashtu ofron një perspektivë të caktuar dhe ka një synim. Lexuesi, që nuk ka qenë më parë në një vend të caktuar, duhet ta përfytyrojë atë vend në mendjen e tij jonë planin konkret, por më tepër për të kuptuar atë që ndodh.

Letërsia, si një “vend kujtese”, ofron mundësinë që t’i rikthehesh një vendi, jo gjeografikisht por literalisht. Ashtu si një vend gjeografik, apo si një memorial, letërsia mund të hapë perspektiva të reja dhe të nxjerrë në pah detaje. Letërsia nuk mund të zëvendësojë një “vizitë në vend”, por ajo mund t’i mbushë vendet me jetë, t’i bëjë ato të gjallërohen. Për shkak të aftësisë së saj për të krijuar imazhe, ajo është në gjendje të ngulitë mendime apo të krijojë përfytyrime e përjetime që mbeten të paharrueshme.

Letërsia krijohet në sfone biografike shumë të ndryshme, kështu që edhe tekstet e marra në shqyrtim në këtë studim lexohen në kontekste të ndryshme. Le të marrim si pikënisje qytetin dhe shkrimin letrar për qytetin. Në mënyrë analoge me një koncept urban, mund të flasim për imazhin e një qyteti që përcjell letërsia artistike apo letërsia e udhëtimeve.

Për shembull “**Kronikë në gur**” e shkrimtarit Ismail Kadare vjen si një “monument letrar” për qytetin antik në jug të Shqipërisë, Gjirokastrën. Në këtë vepër ndërthuren mrekullisht historia botërore, mitet e vjetra dhe perceptimi femënor, të gjitha këto të vendosura së bashku në një qytet të caktuar dhe në një periudhë kohore të caktuar që përbëjnë edhe bazamentin real të veprës.

¹ Koncepti vjen nga Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, Spring 1989.

Imazhi i një qyteti krijohet përgjithësisht si rezultat i studimit afatgjatë të një morie elementësh dhe marrëdhënieve të tyre, mbi bazën e të cilave realizojmë një tablo komplekse të qytetit. Marrja parasysh e këtyre elementeve është e një rëndësie të madhe, veçanërisht për autorin, i cili përpiqet të krijojë një paraqitje vizuale sa më cilësore e gati ideale të vendbanimeve.

Me interes të veçantë për studimin tonë janë ato fragmente nga teksti letrar, të cilat, nëpërmjet përshkrimit të qytetit, kontribuojnë në një karakterizim të banorëve të qytetit dhe ndihmojnë në zbulimin e jetës së tyre vetjake në jetën komunitare. Duke 'ndërruar' perspektivën, përshkrimi i qytetit është në gjendje të identifikojë vëzhguesin dhe t'i bëjë ndjenjat dhe mendimet e tij të lexueshme në mënyrë figurative.

Megjithëse perceptimi i një qyteti përcaktohet nga një sërë faktorësh subjektivë, imazhi i krijuar dëshmon edhe një shkallë të caktuar objektiviteti. Autori harton për lexuesin një lloj katalogu dukurish, me informacion të detajuar për kushtet klimaterike, mënyrën e jetesës së popullsisë, karakterin e tyre, mënyrën se si e trajtojnë historinë etj. Forma narrative e lejon vëzhguesin të ndërveprojë me objektin e vëzhguar, në këtë rast me qytetin.

Qyteti në romanin "Kronikë në gur" është një qytet i vogël, i çuditshëm, i pjerrët, i gurtë, përrallor që nuk ngjan me asnjë tjetër. Ismail Kadare e përshkruan në këtë mënyrë:

"Ishte një qytet i çuditshëm që dukej sikur ishte shfaqur befas në luginë një natë dimri si një qenie e lashtë, dhe më pas, duke u përpjekur të ngjitej lart, u ngul në shpatin e malit. Gjithçka në këtë qytet ishte e vjetër dhe prej guri, rrugët dhe burimet si dhe çatitë e shtëpive të tij të fuqishme shekullore, të cilat ishin të mbuluara me pllaka guri gri që dukeshin si luspa të mëdha."

Autori tregon historinë e vendlindjes së tij, Gjirokastrës, duke përshkruar elementet tipike të qytetit, si shtëpitë, rrugët prej kalldrëmi, kështjellën, sheshin qendror, xhaminë, tregun, etj. Qyteti shtrihet në një kodër me rrugë të pjerrëta dhe kështjella qëndron si një kurorë në majë. Edhe përshkrimi i këtij qyteti është magjik. "Ky është një qytet i gurtë" ku përcaktimi "i gurtë" nuk flet vetëm për materialin, por flet simbolikisht edhe për historinë dhe qëndrueshmërinë e qytetit. Ai krahasohet me një krijesë të çuditshme. Metaforikisht, jeta në këtë

qytet gjallon brenda guaskës së gurtë, edhe pse nga jashtë duket e paimagjinueshme. Nga këndvështrimi i një djali të vogël tregohet përditshmëria normale dhe bashkëjetesa në një familje të madhe. Me personazhin kryesor zbulohen dimensione të ndryshme të qytetit. Me të drejtë kritiku Enzensberger e cilëson paraqitjen e qytetit në këtë vepër si të stilizuar mjeshtërisht, ku individualizmi i rafinuar ndërthuret me përgjithësimin, duke krijuar një botë poetike që del edhe përtej emërtimeve lokale (krahaso: Enzensberger: 1988).

“Ky ishte një qytet i pjerrët, ndoshta më i pjerrëti në botë, që i kishte thyer të gjitha ligjet e arkitekturës dhe të urbanistikës. Nga shkaku i pjerrësisë së madhe ndodhte që në nivelin e çatisë së njëres shtëpi gjendeshin themelet e tjetrës, dhe me siguri ky ishte i vetmi vend në botë ku njeriu, po të rrëzohej në anë të rrugës, në vend që të binte në hendek, mund të binte mbi çatinë e ndonjë shtëpie të lartë. Këtë gjë më mirë se kushdo e dinin pijanecët. Ishte me të vërtetë një qytet shumë i çuditshëm. Ti mund të ecje rrugës dhe po të doje, mund të zgjatje pak krahun dhe ta vije kapelën tënde mbi majën e një minareje. Shumë gjëra këtu ishin të pabesueshme dhe shumë gjëra ishin si në ëndrra.”²

Shembulli i mësipërm fokusohet në mënyrën se si është ndërtuar qyteti në shpat mali që, sipas Myftarajt, argumentohet me faktin që gjirokastritët ishin rebelë ndaj pushtuesve osmanë dhe donin të mbroheshin nga ndëshkimi në rast rebelimi³. Teksti lë kështu një dëshmi të shkruar për këtë qytezë, si në lidhje me arkitekturën e qytetit ashtu edhe me faktet historike që e kanë formësuar. Autori e lë procesin e përshkrimit të hapur, në mënyrë që të mundësohet edhe imagjinata individuale e lexuesit. Imazhi i qytetit krijon njëfarë magjepsjeje. Ai krijon një tablo imagjinare të qytetit jo vetëm përmes gjuhës figurative, por më tepër për shkak të shembujve të zgjedhur mbi bazën e të cilave ndërton metaforat, duke theksuar një elemente krejt të veçanta në arkitekturën e këtij qyteti. Ky lloj stilizimi e nxit imagjinatën dhe kuriozitetin e lexuesit në mënyrë të jashtëzakonshme, duke e kthyer tekstin në një referencë gjeografike të dëshiruar për t’u

² Ismail Kadare: «Kronikë në gur», «Naim Frashëri», Tiranë, 1978, fq. 3-4.

³ Myftaraj K. (2008), Gjyqi intelektual i Kadaresë, cit. Shkupi press, dt. 23 nëntor 2012.

vizituar. Ky është një fragment, i cili është kthyer në simbol të qytetit dhe citohet edhe në udhëzuesit turistike për Shqipërinë të shkruar nga të huajt.

“Ismail Kadare, shkrimtari më i rëndësishëm bashkëkohor shqiptar dhe i përmendur vazhdimisht si kandidat për çmimin Nobel, vjen nga peizazhi i thyer në jug të vendit. Ai lindi në Gjirokastrë, një qytet prej guri, i kapur pas shkëmbinjsh pothuajse vertikalë. Çdo shtëpi duket si një kështjellë më vete, me mure të trasha dhe çati të rënda të bëra me gurë me shtresa, shpesh me një oborr dhe cisternën e vet. Mbi to ngrihet një kështjellë madhështore shkëmbore, një fortesë kolosale që dominon luginën e madhe të lumit të Drinos dhe shpatet përballë maleve⁴” (përkthim i autores së artikullit).

Kur arkitektët, filozofët apo historianët e kulturës flasin për zhvillimin e vendbanimeve urbane sot, shpesh dëgjojmë që qyteti të humbasë fytyrën e tij apo edhe të zhduket. Përcaktime të tilla dhe të ngjashme përpiqen të pasqyrojnë në mënyrë kritike ndryshimin aktual dinamik të qytetit. Jo rrallë, ndryshimet urbanistike dhe arkitektoore shoqërohen me dëme të pariparueshme apo me ndërprerjen e vazhdimësisë historike. Një konstatim i tillë, shpesh, ka qenë i dhimbshëm për banorët e qyteteve evropiane në shekullin e 20-të. Një gjë e ngjashme mund të thuhet edhe për pjesën e re të qytetit të Gjirokastrës, ndonëse pjesa e vjetër, ajo që Kadareja e përshkruan mjeshhtërisht, po e ruan funksionin e ruajtjes së trashëgimisë kulturore.

“Në pjesën veriore të lagjes kalonte rruga e kalasë, që lidhte lagjet e sipërme të qytetit me qendrën. Rruga ishte shumë lart në krahasim me nivelin e çatisë së dy shtëpive të vetme të lagjes dhe njëherë një kamion që u rrëzua, dëmtoi rëndë hajatin e shtëpisë së babazotit. Nganjëherë qëllonte që rrëzohej ndonjë i pirë dhe çatia pikonte një javë rresht⁵” – përshkruan Kadare.

Nëse, sot, qyteti ka pësuar ndryshime dhe nëse aty ku dikur qëndronin vetëm ato dy shtëpi gjenden tashmë disa të tilla, apo edhe plot ndërtesa të tjera, atëherë fytyra e vjetër e qytetit ka mbetur e fiksuar

⁴ FAZ dt. 28.03.2008.

⁵ Ismail Kadare: «Kronikë në gur», «Naim Frashëri», Tiranë, 1978.

në faqet e këtij libri. Për shumë njerëz që e kanë përjetuar qytetin siç e përshkruan Kadare, vetë romani do të shërbejë si një “vend kujtese”, duke përcjellë një pjesë të trashëgimisë sonë kulturore. Me librin si “vend kujtese, imazhi i vjetër i një qyteti nuk humbet. Dhe cilido që dëshiron t’u tregojë fëmijëve apo pasardhësve për të shkuarën, mund të përdorë librin për të ilustruar shumë mirë historinë e vet.

Duke iu kthyer Nora-s, “entiteti qytet”, pra Gjirokastra në veprën “Kronikë në gur” do të ishte një element i një natyre “materiale”, i cili merr funksionin e “vendit të kujtesës”. Si element të një natyre “jo materiale” do të marrim “jetën nën diktaturën e komunizmit në Shqipëri” të trajtuar në dy vepra me tematikë të ngjashme, “Rrëfime nga vendet e harruara” e autores Besa Myftiu dhe “Vendi ku nuk vdiset kurrë” e autores Ornella Vorpsi.

Nëse do të bëjmë një analizë të tipologjisë së tematikave në veprat e shkruara pas viteve nëntëdhjetë do të identifikonim kthimin në vitet e fëmijërisë tek një sërë autorësh. Këtu spikatin edhe dy romanet e lartpërmendura. Këto vepra kanë të njëjtën sfond kohor, vitet e regjimit të Enver Hoxhës, sikurse edhe ngjarjet zhvillohen në të njëjtin vend gjeografik, në qytetin e Tiranës. Të dyja këto romane kanë elemente autobiografike. Shkrimtarja Besa Myftiu eksploron “vendet e harruara” të fëmijërisë së saj duke i kthyer përmes letërsisë në vende kujtese. Autorja përshkruan botën e zhdukur të fëmijërisë së saj në vitet 1960 dhe 1970. Vajza rritet në një lagje në Tiranë, ku jeton me familjen, fqinjët dhe miqtë e saj dhe vëzhgon me detaje gjithçka përreth. Nga këndvështrimi i një vajze të vogël, si alter egoja e saj, autorja tregon për familjen, anëtarët e së cilës zhvillojnë strategjitë e tyre përballë represionit shtetëror të regjimit të kohës. Koha, regjimi, ngjarjet kanë lënë gjurmë të thella tek njerëzit sikurse edhe tek qyteti.

“SHTËPIA IME ka vendosur të vrasë veten. E lumtur në kohën e mbretit Zog, guximtare gjatë Luftës Nacional-Çlirimtare, optimiste në periudhën e komunizmit, ajo është zhytur në melankoli të thellë që prej dhjetë vjetësh. Në fillim i morën një copë të vogël nga kopshti për të ndërtuar një dhomëz ku do të vendoseshin dy makinat e shtypshkronjës së tim vëllai. U desh të pritej fiku gjethegjërë... Mbi trungun e tij të rrafshuar, muratorët vendosën pllakat ngjyrë gri të dyshemesë. Nga dritaret e katit të parë Shtëpia vështronte me hidhërim këtë përzgjatje

të shëmtuar të saj, bërë prej betoni me cilësi të ulët; në netët me shi, lot të mëdhenj i rrëshqisnin përgjatë fasadës.⁶

Nëse do të analizonim fragmentin e mësipërm, fokusi i autores është i ndarë midis “materiales”, që në këtë rast do të ishte shtëpia, dhe “jo materiales”, që përfshin ndryshimet në planin historik, ekonomik dhe social që ka pësuar shoqëria shqiptare përgjatë shekullit të njëzetë. Për sa i përket entitetit “qytet” evidentohen ndryshime urbane që do të përshkruheshin si ngushtim i hapësirës së gjelbër, betonizim i qytetit etj., elemente këto që përcillen jo pozitivisht në shoqëri. Nëse do të flisnim për trashëgiminë kulturore, më tepër se sa në planin material ato evidentohen në planin historik dhe social. Në këtë kuptim, “lumturia” në kohën e mbretit Zog, “guximi” i shfaqur gjatë Luftës Nacional-Çlirimtare, optimizmi në periudhën e komunizmit dhe melankolia në periudhën kaotike të ndërrimit të sistemit do të shërbenin si entitete “jo materiale” që do ta shënjonin këtë roman si “vend kujtese”.

“Shqipëria është vendi ku askush nuk vdes”, kështu fillon romani i Ornela Vorpsit, i cili tregon për vendin ndoshta më ekzotik në Evropë në atë kohë, mbushur me bunkerë dhe me një parti që kontrollonte gjithçka dhe këdo. Koha duket sikur ka ndalur për më shumë se gjysmë shekulli. Me një perspektivë krejt origjinale Vorpsi kërkon të memorizojë në fjalën e shkruar fëmijërinë e tyre dhe jetën nën regjimin totalitar. Jo gjithçka që përshkruajnë këta autorë e kanë përjetuar vetë, por gjithçka ka ndodhur realisht, siç thekson Ornela Vorpsi në intervistën e dhënë për ORF1:

“Thjesht doja të tregoja përditshmërinë e një shqiptari që jetonte në shtetin totalitar të Enver Hoxhës. Deri vonë, letërsinë në Shqipëri e bënin vetëm njerëz të mbrojtur nga partia. Njerëzit e dënuar nuk kishin zë në këtë vend dhe unë isha një person i tillë”.

Duke ndërthurur mjeshtërisht zhgënjimin dhe talljen, secila prej këtyre autoreve evokon një botë të vetën, atë të një shtëpie, të një familjeje, të një rruge dhe të banorëve të saj në Shqipërinë e Enver Hoxhës, ku urrejtja dhe dashuria janë shumë pranë njëra-tjetrës.

⁶ Myftiu B. (2010) Rrëfime nga vendet e haruara, kreu 3, Duda, Tiranë.

⁷ ORF 1, Eine Kindheit im Hoxha-Regime, dt. 08.04.2017.

Përmes autobiografive të tyre, ato sjellin njëkohësisht tablo të jetës së përditshme në diktaturë. Kjo nuk është vetëm bota e secilës prej tyre, por e gjithë shoqërisë shqiptare të atyre viteve, prandaj me të drejtë kritika ndërkombëtare i ka shoqëruar botimet e këtyre romaneve në gjuhë të huaja me tituj si *Përditshmëria në diktaturën shqiptare*⁸ apo *Një fëmijëri në regjimin e Hoxhës*⁹.

Është interesant fakti që përshkrimet e Myftiut dhe Vorpsit vijnë nga pozita të një distancimi jo vetëm kohor por edhe vendor e gjuhësor. Të dyja autorët i kthehen fëmijërisë në Tiranën e viteve të komunizmit pas më shumë se një dekade, e shkruajnë veprën në periudhën kur janë në mërgim dhe gjuha në të cilën e shkruajnë nuk është gjuha e nënës, por gjuha e vendit ku kanë mërguar. Kjo do të kërkonte një analizë më të thelluar, gjithsesi relevant për ne është fakti që këto vepra qëndrojnë si “vende kujtese” ku ne shohim vetveten, të huajt mësojnë më shumë rreth nesh, ndërsa të rinjtë gjejnë të rrëfyer me një gjuhë të lehtë e të këndshme histori të një epoke të hidhur të vendit të tyre.

BIBLIOGRAFIA

Referime artikujsh

- Nora P. (1989), *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire* në No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), f. 7-24.
- *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, dt. 28.03.2008.
- Enzensberger U. (1988), *Vaterland und Heldenmut* në *Die Zeit* dt. 18.11.1988.
- Myftaraj K. (2008), *Gjyqi intelektual i Kadaresë*, cit. Shkupi press, dt. 23 nëntor 2012.
- Magenau J. (2022) *Alltag in der albanischen Diktatur* në Deutschlandfunk Kultur dt. 14.06.2022.
- ORF 1, *Eine Kindheit im Hoxha-Regime*, dt. 08.04.2017.

Referime librash

Kadare I. (1978) *Kronikë në gur*, Naim Frashëri, Tiranë.
Kadare I. (1999) *Chronik in Stein*, dtv, München.
Myftiu B. (2010) *Rrëfime nga vendet e harruara*, Dudaj, Tiranë.
Myftiu B. (2007) *Confessions des lieux disparus*, L’aube, Paris.
Vorpsi O. (2007) *“Das ewige Leben der Albaner”*, Zsolnay Verlag, Wien.

⁸ Magenau J. (2022) *Alltag in der albanischen Diktatur* në Deutschlandfunk Kultur dt. 14.06.2022.

⁹ ORF 1, *Eine Kindheit im Hoxha-Regime*, dt. 08.04.2017.

POTENCIALI I HAPËSIRËS GJEOGRAFIKE SHQIPTARE PËR INTEGRIM NË ITINERARET KULTURORE TË KËSHILLIT TË EVROPËS

Prof. asoc. Dr. ROMEO HANXHARI

Fakulteti i i Historisë dhe i Filologjisë
Universiteti i Tiranës
romeo.hanxhari@Af.edu.al

Prof. Dr. SOKOL AXHEMI

Fakulteti i i Historisë dhe i Filologjisë
Universiteti i Tiranës
sokol.axhemi@Af.edu.al

Abstract

The Cultural Routes of the Council of Europe have been launched by the Council of Europe in 1987, and they demonstrate, “by means of a **journey through space and time**, how the heritage of the **different countries and cultures** of Europe contributes to a **shared and living cultural heritage**”. These routes aim the use of the common European heritage for a sustainable local development. In this paper we will explore the state of art of integration of the Albania’s territory to the Cultural Routes of the Council of Europe. Albania has important potential to be part of at least 9 out of the 48 such cultural routes, but institutional bodies of the country are member, very formally, at only two of them: this is an unacceptable situation. Our study group is undertaking the initiative to lead public local bodies to be recognize the local potential, and to be part of the Cultural Routes of the Council of Europe, which are an excellent tool for marketing. As a methodological parallelism approach, in the paper we also represent our previous proposition for a Literature Thematic Park Kadare’ in Gjirokastra, which can be used as an alternative and creative way of local development.

Keywords: sustainable development, cultural routes, geographical potential, local resources.

Qëllimi kryesor i krijimit të itinerareve kulturore është zhvillimi i qëndrueshëm i territorit. Parakusht për këtë është zbulimi i territorit, eksplorimi i burimeve të tij. Parimi bazë i punës është se “...studiuesit duhet të zbulojnë atë çka territori është, duke përdorur të gjitha lentet që të tjerët i kanë nënvlerësuar deri më tani. Më tej, duke e njohur, në territor ne mundemi dhe duhet të përdorim zgjuarsin dhe kështu të krijojmë zhvillim” (Rullani, 2003).

1. Zhvillimi i qëndrueshëm dhe itineraret kulturore si instrumente zhvillimi lokal

«Zhvillimi i qëndrueshëm» është proces zhvillimor që zbatohet me instrumente të mençura territoriale, një prej të cilave është edhe ai i «itinerareve kulturore». Por «zhvillimi i qëndrueshëm» keqkuptohet, dhe kjo vjen për shkak se ekspertë të fushave të ndryshme i japin përparësi njërit prej komponentëve të atij koncepti: ekonomik, social, mjedisor. Në fakt, konceptimi më i drejtë është mënyra e veprimit që garanton zhvillim ekonomik nëpërmjet mbajtjes së cilësisë së mjedisit dhe nëpërmjet rritjes së mirëqenies së përgjithshme shoqërore. Mënyra më e drejtë e zhvillimit të një territori është përdorimi i kujdesshëm dhe krijues i të gjitha shtresëzimeve fizike dhe humane të një territori, të krijuara gjatë evolucionit të tij gjeografik natyror dhe historik. Në këtë kuadër teorik, “itineraret kulturore” shihen si instrumente të zhvillimit të qëndrueshëm të territorit. Itinerari, virtual ose fizik, është në fakt një program përdorimi që lidh vende të ndryshme dhe shërbime të ndryshme që mund të përfshinin aktorë të ndryshëm, i cili jep impulse të qëndrueshme ndaj zhvillimit lokal kapilar në territor. Zhvillimi lokal kapilar është një mënyrë zhvillimi që e shpërndan përfitimin ekonomik te sa më shumë pjesëtarë të komunitetit të një territori, dhe që siguron kështu ripërtëritjen e vazhdueshme të ofertës së vetë territorit. Në një kuptim metaforik, “territori vazhdon të vetërritet kulturalisht dhe të vetëofrohet ekonomikisht” në një mënyrë të qëndrueshme, në favor të të gjithë komunitetit, natyrisht mbi bazën e kontributit mbi bazë meritokracie. Itineraret kulturore janë një oportunitet për të zhvilluar territorin. Kjo realizohet jo thjesht nëpërmjet promovimit të territorit duke përdorur markën (brand) Evropiane “Itineraret e Këshillit të Evropës”.

2. Baza teorike dhe zbatuese e përdorimit të brandit “Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës”

Territori merr impulse duke përdorur markën (fig. 1) e itinerarit përkatës për të marketuar vlerat e veta. Janë pikërisht këto mënyrat nëpërmjet të cilave në territor shfaqet mençuri, sepse një territor i mençur është ai që shet vetveten dhe burimet e veta duke përdorur emrin e një brandi të konsoliduar.

Fig. 1. Logoja “rrugët e ullirit”, një nga itineraret e Këshillit të Evropës.

Markat e itinerareve të Këshillit të Evropës janë një rrugë e shtruar për të krijuar ekonomi nëpërmjet kreativitetit. Madje, aq e forte është kjo markë (brand) sa që ajo mund të krijojë edhe risi ekonomike. Për shembull, integrimi në itinerarin “rrugët e ullirit” ka krijuar një trend të ri dhe një lloj të ri turizmi: i tillë është termi “turizmi i ullinjve” (fig. 2). Nga ana tjetër, impulset për industrinë e shërbimeve mund të jenë të shumta: produkte turistike, produkte agro-industriale, kulinari, restorante, etj., (fig. 3) me emrin e markës “rrugët e ullinjve” dhe me emërtime simbol që rrjedhin prej këtij itinerari. Baza ekziston, dhe mjafton të përdoret nga ekspertët e strategjive të marketingut dhe prodhimit.

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

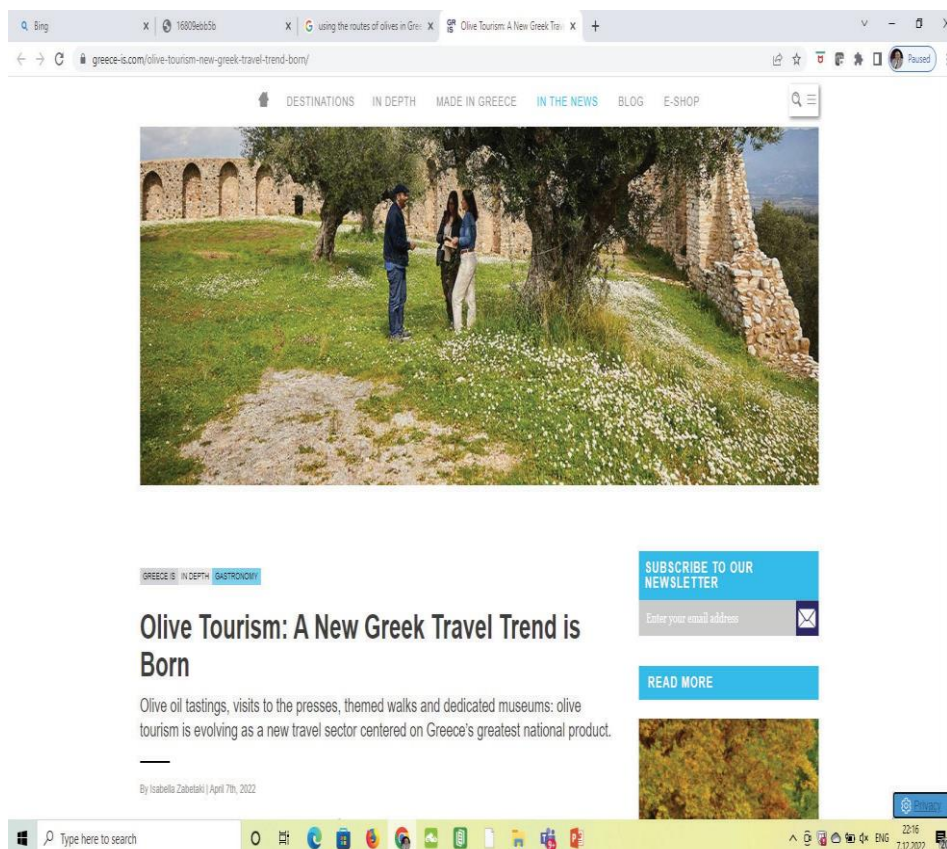

Fig 2. Mediat e konsiderojnë të lindur llojin e ri të “turizmit të ullinjve” (2022)

Fig. 3: mënyra e përdorimit në Greqi të markës së itinerarit për të krijuar ekonomi lokale

3. Eksplorime të itinerareve kulturore dhe parqeve tematike në Shqipëri

Raste të promovimit mbi bazën e markave të njohura të konsoliduara të marketimit mund të identifikohen shumë edhe në Shqipëri. Në një rast analog studimi për itinerarin “Rrugët e Shkrimtarëve” të Këshillit të Evropës, ne si grup studimor kemi sugjeruar qysh në vitin 2010 krijimin e Parkut Tematik “Kadare” në Gjirokastrë (6). Këtë ide dhe studim po e rielaborojmë edhe aktualisht duke kërkuar edhe mbështetjen e Ministrisë së Turizmit dhe Mjedisit. Të frymëzuara nga Itinerari i Shkrimtarëve i Këshillit të Evropës, dhe nga propozimi ynë për “Parkun Tematik Kadare”, kemi sugjeruar disa marka territoriale ekonomike për të komunikuar potencialin: “Dylbitë e Anesë” si një trupë shoqëruese e turistëve nëpër vendet e rëndësishme të veprës së Kadaresë. “Kafeja e Sokakëve” si një markë kafenesh në Qafën e Pazarit dhe në gjithë qytetin, që pranon të ketë brandin e Itinerarit dhe Parkut Letrar. Marka e restoranteve “Kronikë në ...pjetë”, si një mjedis kulinar që promovon traditën gjirokastrite duke krijuar lidhje marketingu me veprën e Kadaresë.

“Sokaku i të Marrëve” (fig. 4) si një markë teatroshe të vogla në shtëpi apo rrugica karakteristike, të cilat do të performojnë çdo ditë pjesë të veprave të Kadaresë në mjedise urbane tradicionale.

“Bujtina e gjeniut” si një markë e një serie bujtinash të destinuara për të pritur vizitorët dhe për t’i futur plotësisht në atmosferën e veprës letrare dhe famës së saj, gjatë një qëndrimi disa-orësh apo edhe disaditor.

Fig. 4 Sokaku i të marrëve në Gjirokastrë, si toponim i promovuar në veprat e Kadaresë, dhe që për këtë shkak ka bazën që të shndërrohet në një nga markat e territorit.

Situata e Shqipërisë në raport me anëtarësimin formal në itineraret e Këshilli të Evropës s’është aspak e mirë. Shqipëria ka anëtarësim formal vetëm në 2 itinerare, dhe të pakonfirmuar në 3 të tilla. Por, në

çdo rast këto anëtarësime janë pa asnjë feedback për territorin dhe ekonominë lokale. Potenciali i Shqipërisë është që të jetë anëtare në të paktën 9 itinerare. Për të qenë pjesë e Itinerareve të Këshillit të Evropës nuk mjafton vetëm të kesh dëshirën apo idenë për t’u bërë partner, por duhet të kuptosh që ky instrument është një mundësi e jashtëzakonshme për të eksploruar nën një dritë të re territorin, për të komunikuar në një mënyrë të re potencialin e zbuluar, dhe për të zhvilluar territorin. Pra duhet të ndërhysh në territor me investime shumë të vogla por inteligjente, të cilat nxjerrin në pah elementet, duke i lidhur ata me Itinerarin përkatës të Këshillit të Evropës, dhe pra duke i vendosur në kontekst të kulturës së përbashkët Evropiane së cilës i përkasim.

4. Potenciale shqiptare për integrim në “Itineraret kulturore të Këshillit të Evropës”

Nëse shqyrtojmë vetëm disa nga itineraret e Këshilli të Evropës, itinerari “Rrugët e Fenikasve” është itinerari i konceptuar për të risjellë trashëgiminë e përbashkët të lidhur me Fenikasit. Në Shqipëri, anëtarësimi është aq formal dhe qesharak, sa që anëtar i këtij itinerari nuk është as ndonjë bashki, dhe as ndonjë ministri apo universitet, dhe as ndonjë shoqatë biznesi turistik, por është një shkollë 9-vjeçare jo-publike. Kjo është tërësisht joproduktive.

Ndërkohë, potenciali i Shqipërisë për këtë itinerar është interesant. Autorët antikë përmendin që Fenikasit, nëpërmjet gjurmës që më vonë do të quhej Egnatia, erdhën në ndihmë të Enkelejve, vendndodhja e të cilëve është përreth liqenit të Pogradecit. Rrjedhimisht, Bashkia e Pogradecit duhet të ishte bërë pjesë e këtij itinerari të Këshillit të Evropës për të komunikuar më mirë territorin dhe burimet e veta, dhe për ta përdorur këtë markë të gatshme për marketing territorial. Universiteti i Korçës do të duhej të ishte bërë promotor i këtij anëtarësimi dhe të planifikonte/propozonte ndërhyrje në territor në këtë drejtim, por tashmë ne si grup i Universitetit të Tiranës do të bëhemi promotorë.

Po ashtu, si reminishencë e lidhur me praninë e fenikasëve në Ilirinë e Jugut disa autorë e mbajnë edhe emrin e qytetit Foinike të shtetit antik të Epirit, në Delvinë të Shqipërisë së sotme. Rrjedhimisht, Bashkia e Delvinës duhet të ishte bërë pjesë e këtij itinerari të Këshillit

të Evropës për të komunikuar më mirë territorin dhe burimet e veta, dhe për ta përdorur këtë markë të gatshme marketing territorial. Filiali i Universitetit të Tiranës në Sarandë duhej të ishte bërë promotor i këtij anëtarësimi dhe të planifikonte ndërhyrje, por tashmë këtë rol do ta marrim ne si grup kërkimor i Universitetit të Tiranës.

Itinerari Atrium është itinerari i krijuar duke ndjekur gjurmët në territor dhe përjetimet sociale të lidhura me to, të ndërtimeve simbol të diktaturave. Prania në territor nëpërmjet gjurmëve edhe arkitekturore por jo vetëm, në Shqipëri është e shprehur në të gjithë vendin për disa periudha si, periudha e diktaturës fashiste italiane, dhe periudha e diktaturës komuniste. Cilët partnerë do të duhej të ishin pjesë e itinerarit Atrium? Bashkia e Tiranës duhet të ishte partnere me disa itinerare për këto periudha të ndryshme, me qëllimin për të komunikuar më mirë territorin e vet. Bashkia e Kukësit duhet të ishte partner me itinerarin e qytetit të ri të Kukësit dhe me qytetin e vjetër të përmbytur pa rimbursim nga Diktatura komuniste. Bashkia e Sarandës duhet të ishte partner me portin Porto Eda të konceptuar gjatë diktaturës fashiste. Ne si grup kërkimor i Universitetit të Tiranës do të jemi të gatshëm ta luajmë këtë rol nxitës dhe organizues.

Itinerari “Rrugët e Ullirit” është itinerari i konceptuar për të rijetësuar traditën mesdhetare të mënyrës së jetesës të lidhur me kulturën e ullirit. Në këtë itinerar nuk ka asnjë partner shqiptar, dhe kjo është e patolerueshme për këtë traditë të lashtë shqiptare.

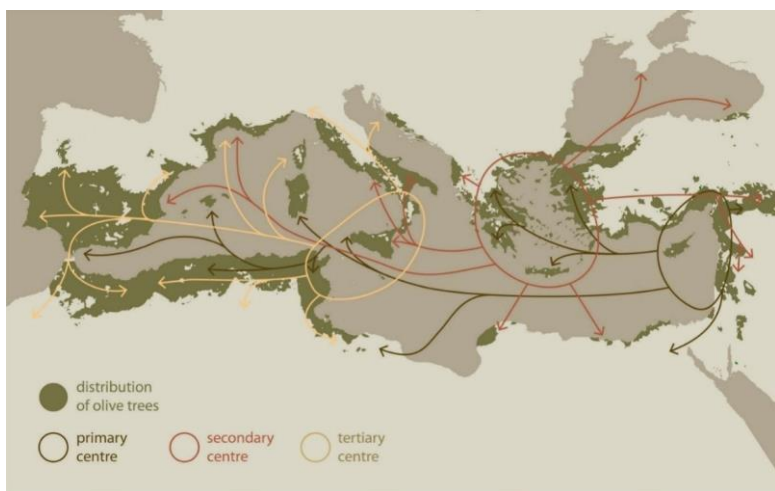

Fig. 5. Harta e shtrirjes së kulturës së ullirit në rajonin e Mesdheut, ku territori i Shqipërisë identifikohet si një qendër dytësore e përhapjes drejt Mesdheut perëndimor

Shqipëria sigurisht që është areal, dhe madje cilësohet si “qendër sekondare” e përhapjes së kulturës fillestare të ullirit 6000 vjet më parë drejt Mesdheut perëndimor (fig. 5). Ulliri tek ne nuk është vetëm bujqësi: ulliri është histori, është identitet territorial, është mënyrë jetese, është gastronomi, është turizëm, është zhvillim lokal. Nëse ka nevojë të argumentohet se pse territore dhe institucione të Shqipërisë duhet të bëhen anëtare të këtij itinerari, mund të gjenden shumë argumente, mes të cilave mund të renditen: i) Pema e ullirit asociohet si indikator i mesdhetarizimit, dhe në Shqipëri kultivohet në mbi 40% të territorit, përkatësisht në Ultësirën perëndimore dhe Krahinën Malore Jugore; ii) Në Shqipëri gjenden individë të species së Ullirit ende produktive, që janë datuar si 2500 dhe 3000 vjeçare; iii) Në Shqipëri ka gjurmë ende të paprekura të tarracave tradicionale antike mesdhetare me kulturën e ullirit; iv) Në Shqipëri ne përfetojmë ende rregullin skënderbejan të mbjelljes së 25 pemëve të ullirit si taksë për çdo çift të sapomartuarish.

Si përfundim, mund të thuhet se në Shqipëri ka shumë Bashki/shoqata/dhoma tregtie që mund dhe duhet të ishin pjesë e itinerarit “rrugët e ullirit” të Këshillit të Evropës. Këtë mision tashmë do të ofrohet ta kryejë grupi kërkimor i Universitetit të Tiranës mbi itineraret e Këshillit të Evropës.

BIBLIOGRAFIA

AXHEMI Sokol (2008), Gjeografia Sociale, Tirane 2008

AXHEMI Sokol (2009), “Hapësira socio-gjeografike e qarkut të Shkodrës. Tendenca dhe perspektiva”, Revista “Studime Albanologjike”, 2009, nr. 4

AXHEMI Sokol (2011), “Hapësira socio-gjeografike e Kelmendit në këndvështrimin e zhvillimit të qëndrueshëm”. Revista “Studime Albanologjike” Nr.4, Tirane.

AXHEMI Sokol (2015), “Evolucioni i hapësirës socio-gjeografike të Korçës gjatë periudhës së tranzicionit”. Revista “Buletini i shkencave shoqërore”, Universiteti i Shkodrës, Shkodër

AXHEMI Sokol (2019), “Tendenca të zhvillimit të popullsisë dhe elementeve social të saj në hapësirën ndërkufitare Shqipëri-Mal i Zi”. Revista “Studime Gjeografike” Nr. 22, FHF-UT, Tiranë

HANXHARI Romeo (2009), “Parqet tematike si instrument i valorizimit të territorit. Projekt-ideja për parkun letrar ‘Kadare’”, Revista “Studime

- Albanologjike", f. 490-501, ISBN:978-99943-50-53-7, Sh.B. "Arbëria", Tiranë.
- HANXHARI Romeo (2003) "Emergjenca dhe shinat e një zhvillimi të qëndrueshëm të turizmit në Shqipëri", 2003, "Studime gjeografike nr. 16", Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- HANXHARI Romeo(2011), "Politikat e mjedisit. Niveli global dhe niveli lokal. Analizë teorike dhe raste studimi", Tiranë, ISBN 978-9928-4045-6-5.
- HANXHARI Romeo (2002) "Tourism sustainability and local realities in Albania", - Internatioal Conference "Sustainable Tourism in Albania: a National Plan for alternative tourism" , July 2002, Botuar në proceedings.
- HANXHARI Romeo (2012), "Environmental sustainability of the religious pilgrimage in Albania", "Sustainable Religious Tourism, Commandments, Obstacles & Challenges", Lecce, Edizioni Esperidi, faqe 55-63. ISBN: 978-88-97895-01-5.
- HANXHARI Romeo (2003), "Sustainable developpment and public participation – Case studies in energy, tourism and protected areas in Albania", International Conference "Environmental Policies , instruments and methodologies", December 2003.
- HANXHARI Romeo; YZEIRI Eqerem (2011) "Burimet e territorit të zonës malore të bregut. Parku Tematik i Valanidhit" dhe "itinerari i Edward Lear" si instrument zhvillimor i saj", Studime Albanologjike, f. 515-533, Tirana.
- HANXHARI Romeo; YZEIRI, Eqerem, (2013) "Zhvillimi i qëndrueshëm` në Shqipëri midis dy konferencave të Rio de Janeiros 1992- 2012: nocioni, strategjitë, veprimet", Studime AlbanologJIKE, F. 40-49, ISBN 2304-3828, Tirana.

Referencat sitografike:

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>

<https://www.aeneasroute.org/>

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-european-route-of-jewish-heritage>

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-routes-of-the-olive-tree>

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/atrium-architecture-of-totalitarian-regimes-of-the-20th-century>

NDËRTIMET E FORTIFIKUARA TË LUFTËS SË FTOHTË - POTENCIAL I PEIZAZHIT HISTORIK DHE ATRAKSION TURISTIK

Dr. Mimoza PUTO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
.puto@unitir.edu.al

Dr. EDLIRA ÇAUSHI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
edlira.caushi@unitir.edu.al

Dr. SILVANA NINI

Qendra e Studimeve dhe
Publikimeve për Arbëreshët
silvana.nini@unitir.edu.al

Prof. Dr. ANASTASI PRODANI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
anastasi.prodani@unitir.edu.al

Abstract

This article aims to offer reachable touristic itineraries by classifying and proposing specific areas of Cold War military heritage as cultural landscapes which bear witness of the past history of communist period in Albania. Over the past years, the communist regime built thousands of fortifications to defend itself from an imaginary attack by the imperialist and revisionist enemies which in fact never happened. Most of these structures built of concrete, iron and steel commonly known as bunkers are still part of the natural landscapes, while there are other hundreds of hidden underground tunnels, some of them as antinuclear shelters. These unique relics which some specialists classify as “Cold War military architecture” are huge engineer and construction works and represent at the same time a valuable heritage, related to the history of the communist dictatorship in Albania, which

nowadays need be exploited for touristic purposes. Although many of them were destroyed, a good part of them still exist and are an integral part of terrain they were built on. Many bunkers are covered by the vegetation,

others are engulfed by the sea, some were transformed into garbage dump sites, cereal storage places or farm animal houses, others were used as car repair shops, and others were used as bars and restaurants or even churches. The foreign tourists as well as the specialists of cultural heritage show a great interest for these Works and visits to such sites are a way to learn about the past history enjoying at the same time the natural landscape.

Keywords: military heritage, communism, historical landscape, fortifications, touristic attraction

Shpesh diskutimet lidhur me ndërtimet e fortifikuara të luftës së Sftohtë risjellin për reflektim pyetjen, nëse mund të konsiderohet kjo pjesë e së kaluarës, trashëgimi?

Jemi të ndërgjegjshëm se trashëgimia është përzgjedhje e sendeve dhe mendimeve, e shprehjeve që trashëgojmë dhe që na lidhin me kohët dhe jetët para nesh. Ajo është pjesë madhështore dhe unike e së kaluarës, duke mbartur vlera estetike, kulturore, artistike, arkitektonike, historike apo shpirtërore. Duhet konsideruar fakti që koncepti për trashëgiminë sot është zgjeruar, madje edhe në vendet e dhimbjes dhe traumës. Siç thekson David Lowenthal shkruan “Çdo trashëgimi është e çmuar. Nga [...] Hollivudi deri te Holokausti”¹.

Lowenthal shpjegon se e kaluara mund të na pasurojë dhe varfërojë, dhe njerëzit mund ta përqafojnë ose ta shmangin atë. E kaluara mund të ketë përfitime, por edhe frikë dhe të meta. Ndonjëherë njerëzit mund të ndjejnë nostalgji për fëmijërinë dhe jetën e hershme, në të cilën ata përqafojnë të kaluarën e imagjinuar. Për të tjerë, “për të duruar jetën e tanishme ne mund të duam të harrojmë ose të fshijmë një trashëgimi të keqe ose traumatike. Një trashëgimi e lavdishme gjithashtu mund të pushtojë, epërsia e saj e shuan edhe vullnetin për ta rivalizuar atë”².

Në rastet kur diktatura lë pas mbetjet fizike, a është e mundur që edhe komuniteti ta ndjejë këtë trashëgimi si pjesë të identitetit të tij, diçka për të cilën duhet të jetë përgjegjëse ta ruajë dhe ta përdori si burim?

¹ Lowenthal, D. (1996), *Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history*, New York: Free Press, f.161

² Lowenthal, D. (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, xiii.

Trashëgimia të cilën po shqyrtojmë, është konsideruar nga specialistët si një trashëgimi e vështirë, duke vlerësuar lidhjen e saj me periudhën komuniste, dhe arsyen e krijimit të saj.

Kujtimi i ngjarjeve traumatike e mban të shkuarën në të tashmen citon Lowenthal. Ai shpjegon se humbja është po aq trashëgimi sa fitorja, sepse “edhe mjerimi krijon lidhje të qëndrueshme”³.

Një alternativë, ose një mënyrë e mos trajtimit të trashëgimisë së vështirë, është thjesht ta injorosh atë, qoftë fizikisht ashtu dhe nga ana shoqërore, duke e lenë të bjerë e të degradojë. Ndodh, që në informacionet dhe në itineraret turistike që ofrohen kjo trashëgimi thjesht injorohet. Interesant është rasti i konceptit të nazistëve për trashëgiminë, ku evidentohet problematika e braktisjes së ndërtesave derisa të shndërrohen në gërmadha, sepse Hitleri dhe Speer kishin shprehur dëshirën që këto tipologji arkitekture, të mbeten në formën e rrënojave romantike. Në atë rast, restaurimi dhe mirëmbajtja e ndërtesave do të ruante fuqinë e tyre origjinale, që nga ana tjetër, do ishte dhe qëllimi që ka vetë ndërtesa për të komunikuar.

“Të neglizhosh trashëgiminë është një mëkat i rëndë, ta kërkosht atë është një detyrë kombëtare” do të shprehej Lowenthal⁴.

Në publikimin “Places of pain and shame - ballafaqimi me “trashëgiminë e vështirë”⁵ studiues nga disiplina të ndryshme prezantojnë të kaluarat e vështira në vende të ndryshme të botës, analizojnë këto të kaluara dhe duke vlerësuar nëse konsiderohen si trashëgimi që ia vlen të ruhet në mënyra të ndryshme, apo nëse bëjnë pjesë tek ato elemente të së shkuarës që janë harruar qëllimisht⁶.

Kujtimi i ngjarjeve traumatike e mban të shkuarën në të tashmen. Lowenthal shpjegon se humbja është po aq trashëgimi sa fitorja, sepse edhe mjerimi nga ana tjetër krijon lidhje të qëndrueshme”⁷.

³ Lowenthal, D. (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, f.74.

⁴ Lowenthal, D. (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, xiii.

⁵ Logan, W. & Reeves, K. (eds.) (2008) *Places of pain and shame: dealing with "difficult heritage"* Abingdon: Routledge

⁶ Myhrberg K. (2011), *Heritage from the Communist Period in Albania*, University of Gothenburg, f. 1-82.

⁷ Lowenthal, D. (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, f.74.

Sipas Light, në studimin e tij: *An Unwanted Past*, ai shprehet se nuk ka pothuajse asnjë interes për të kujtuar trashëgiminë e socializmit në Rumani dhe për të interpretuar atë për turistët. Vetë Muri i Berlinit, Shtëpia e Popullit në Bukuresht, apo parku i statujave në Budapest janë shembuj të ndërtesave dhe vendeve të lidhura me regjimet e mëparshme të cilat tashmë janë kthyer në atraksione të njohura turistike. Light shkruan se këto lloj tërheqjesh dhe interpretimesh të trashëgimisë komuniste shpesh prezantohen dhe promovohen nga aktorë të huaj por edhe për konsumatorët e huaj, ndërsa vetë vendet ish-komuniste kanë pak ndikim në mënyrën se si interpretohet kjo trashëgimi⁸.

Nga ana tjetër specialistët e Trashëgimisë Kulturore të Norvegjisë shprehen të shqetësuar pasi mbetjet fizike të ndërtimeve të fortifikuara të Luftës së Dytë Botërore dhe Luftës së Ftohtë⁹, janë humbur ose janë në prag të zhdukjes duke çuar në humbjen e njohurive për fushat e betejës ushtarake dhe ideologjike në peizazhet e konfliktit¹⁰.

Po çfarë ndodh me institucionet dhe organizatat në vendet e Europës lidhur me iniciativat që përfshijnë këtë trashëgimi?

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) që është organizata këshillimore e UNESCO-s, prej vitesh ka një komitet shkencor ndërkombëtar që quhet ICOFORT International Scientific Committee on Fortifications and Military Heritage. Këtu përfshihet dhe promovohet trashëgimia ushtarake e të gjitha kohërave, duke përfshirë edhe atë ushtarake të shekullit XX dhe të luftës së ftohtë¹¹.

FORTE CULTURA e.V. (ish European Fortress Tourism and Fortress Marketing Network e.V.) është Rrjeti i Monumenteve të Fortifikuara të shtigjeve kulturore- FORTE CULTURA®. Për herë të parë, shtigjet kulturore- FORTE CULTURA prezanton ofertat e pasura turistike të Monumenteve të Fortifikuara në të gjithë Evropën, duke vendosur fokusin në turizmin kulturor dhe të bazuar në një

⁸ Light, D. (2000), "An unwanted past: Contemporary tourism and the heritage of communism in Romania" në *International Journal of Heritage Studies*, f. 161, 147

⁹ Luciani R. (editor 2018) *Military Heritage from 20th Century, Preservation, Reuse and Management*, Icofort Norway 2018, f.1-134

¹⁰ Hesjedal A. (2018) "From garbage to heritage? Two land defence lines in Arctic Norway: the Lyngen line (WW2) and the Frøy line (Cold War)" në *Military Heritage from 20th Century Preservation, Reuse and Management*, Icofort Norway f. 32-39

¹¹ <https://www.icofort.org/konsultuarnë> 1.12.2022

numër të konsiderueshëm aktivitete. Rrjeti ofron një gamë të gjerë instrumentesh marketingu modern dhe aktivitete të synuara, të përshtatura në mënyrë specifike për nevojat e monumenteve të fortifikuara. Është aplikuar gjithashtu që monumentet pjesëmarrëse të kenë një prani të gjerë në tregjet ndërkombëtare të turizmit¹².

Po çfarë ndodh sot me ndërtimet e Luftës së Ftohtë në Shqipëri? Fortifikimet e epokës komuniste në Shqipëri, që për popullin shqiptar janë pjesë e memories kolektive të periudhës më të errët të historisë së tyre, po kthehen gjithnjë e më tepër në atraksione turistike duke ngjallur kureshtjen e miliona turistëve të huaj që vizitojnë çdo vit Shqipërinë.

Ato janë pjesë e listës së prodhimeve “Made in Albania”. Këto fortifikime, që në gjuhën popullore njihen me emrin bunkerë, janë simbole të Luftës së Ftohtë, dhe fryt i paranojës së diktatorit stalinist Enver Hoxha, që i ndërtoi ato për të mbrojtur vendin nga sulmet e Fuqive imperialiste apo revizioniste që synonin të pushtonin vendin e “vetëm socialist në botë”.

Ndërsa këto sulme mbetën imagjinare pasi nuk ndodhën kurrë, fortifikimet ishin objekte konkrete që u ndërtuan në mënyrë masive pas daljes së Shqipërisë nga Traktati ushtarak i Varshavës dhe pushtimit sovjetik të Çekosllovakisë në vitin 1968. Duke e shpallur mbrojtjen “detyrë mbi detyrat”, u ndërtuan mijëra bunkerë në të gjithë territorin e vendit. Sikurse shihet dhe nga

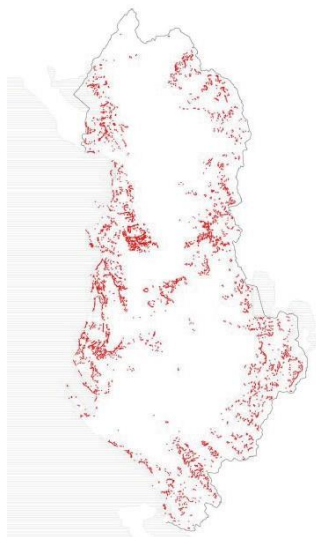

Fig.1 Harta e shpërndarjes së ndërtimeve të fortifikuara (D.Veizaj, Gj. Islami, A. Maliqari)]

harta, (fig. 1) më të pranishëm ishin përgjatë kufirit tokësor dhe zonës bregdetare perëndimore nga ku mendohej se do të vinte dhe agresori i huaj si dhe përreth kryeqytetit, Tiranë, ku ndodheshin institucionet kryesore të vendit.

Sipas terminologjisë ushtarake, fortifikimet ishin të tipologjive të ndryshme. Qendrat e zjarrit kishin përmasa më të vogla dhe ishin të

¹² <https://www.forte-cultura.eu/en/konsultuarnë> 2.12.2022

destinuara për përdorim nga këmbësoria, kurse pikat e zjarrit shërbejnë për të vendosur artilerinë brenda tyre duke përfshirë dhe topat e kalibrave të mëdhenj.

Si qendrat e zjarrit, ashtu dhe pikat e zjarrit, ishin struktura të forta të ndërtuara me beton, hekur e shufra çeliku të cilësisë së lartë, duke krijuar një shtresë me një trashësi që mund të arrinte deri në dy metra.

Po ashtu, u ndërtuan dhe tunele të nëndheshme për të strehuar popullsinë, udhëheqjen e lartë të partisë në pushtet dhe atë lokale si dhe armatimet ushtarake në kohë lufte duke përfshirë makina, avionë dhe nëndetëse.

Disa prej këtyre tuneleve u ndërtuan për t'u rezistuar sulmeve bërthamore të armikut.

Ndërtimi dhe vendosja e tyre në terrene të vështira malore ka kushtuar jetë njerëzish, përveçse rrënoi dhe ekonominë e vendit më të varfër të Europës, që “ndërtonte socializmin me forcat e veta” (fig. 2, fig. 3, fig. 4).

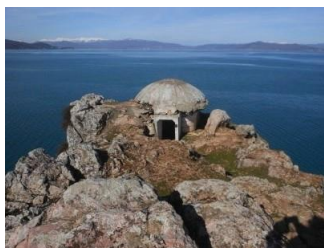

Fig.2 Qendër zjarri në liqenin e Pogradecit (foto: M. Puto)

Fig.3. Pikë zjarri në bregdetin e Tales, Lezhë (foto: E. Çaushi)

Fig.4. Bunk Art 1, vendstrehimi antibërthamor, Salla e Kuvendit Popullor (foto: A. Prodani)

Sipas shtypit spanjoll, gjatë diktaturës së Enver Hoxhës, “i cili ndaloi motelet dhe hotelet private, ato ishin gjithashtu vende të përzgjedhura nga çiftet e reja për të bërë dashuri dhe shumë shqiptarë e patën zanafillën e jetës së tyre në këto vende aspak romantike”¹³.

Pas rënies së komunizmit dhe hapjes së vendit drejt një sistemi demokratik në fillim të viteve 1990, bunkerët e humbën vlerën e tyre si

¹³ <https://www.laopiniondemurcia.es/cultura/2009/07/11/bunkeres-albania-atraccion-turistica-extranjeros-32907221.html>, konsultuar mw 25 janar 2022.

objekte ushtarake mbrojtëse dhe u kthyen në relike të kohës së kaluar, kur Shqipëria ishte kthyer në një nga vendet më të militarizuara të planetit. Shkatërrimi i tyre ishte i pamundur për shkak të kostos së lartë. Duke qenë struktura të forta ato ishin ndër të paktat objekte shtetërore që i rezistuan shkatërrimit masiv të atyre viteve në ndryshim nga fabrikat, uzinat, vreshtat e pemëtoret që i kujtonin popullsisë gjurmët e sistemit kolektivist socialist. Shkatërrimi i shumicës prej tyre do të vinte më vonë në mënyrë graduale dhe të padukshme nga ajo pjesë e popullsisë që kishte mbetur e varfër dhe me mjete primitive shkallmonte betonin për të nxjerrë hekurin për ta shitur në treg për skrap në këmbim të një fitimi minimal për të siguruar mbijetesën. Megjithatë, gjenden ende fortifikime në funksionin e tyre fillestar, që, duke i evidentuar si itinerare të veçanta në internet apo në forma të tjera, do të ngjallnin kuriozitetin e turistëve, si diçka unike e këtij vendi.

Në funksion të turizmit do të shërbenin, po ashtu, dhe ata bunkerë apo tunele, destinacioni i të cilëve ka ndryshuar nga ai fillestar duke iu përshtatur nevojave të popullsisë lokale. Këtu do të përmendim si rast unikal shndërrimin e një bunkerit në një kishë të vogël në kodrën ku shtrihet fshati Lin, në buzë të liqenit të Ohrit, pranë qytetit të Pogradecit. Banorët e këtij fshati kishin ndërtuar në majë të kodrës një kishë të vogël kushtuar Shën Nikollës, zot i ujërave dhe protektor i marinarëve dhe i peshkatarëve. Por në 1967, si shumica e vendeve të kultit, kjo kishë u prish nga regjimi komunist, i cili e shpalli vendin e parë ateist në botë dhe ndërtoi në këtë vend të shenjtë një bunker ku rrinin ushtarë të armatosur që kontrollonin vijën ndarëse të kufirit me ish Jugosllavinë në mënyrë që asnjë të mos arratisëj. Me ardhjen e demokracisë dhe lirisë së praktikave fetare, banorët e kthyen bunkerin në kishë duke vendosur brenda ikona dhe ku ndezin qirin për t’i kërkuar plotësimin e dëshirave Shën Nikollës. (fig. 5)

Në disa vende të tjera, pikat e zjarrit janë kthyer në restorante,

Fig.5. Banore të fshatit Lin, duke ndezur qiri në kishën bunker të shën Nikollës. (foto M. Puto)

ku shërbehet peshk apo ushqim tjetër tradicional. Jo më pak interesante janë dhe ata bunkerë që i ndeshim sidomos në veri të vendit të shndërruar në stalla të vogla për rritjen e derrave të cilët ndihen më të sigurt se dhe vet pronarët e tyre që i rrisin. Në Fushë Labino turistët mund të vizitojnë një fabrikë të prodhimit të konservave, më e madhja në vend, e cila eksporton prodhimet e saj dhe jashtë vendit, dhe ndodhet brenda një tuneli të fortifikuar ushtarak.

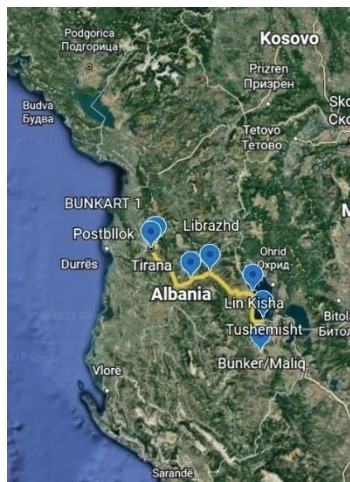

Fig. 6. Itinerare me tipologji të ndryshme fortifikimesh (autorët)

Një destinacion mbresëlënës është dhe bunkeri që ndodhet në Koplik të Malësisë së Madhe, pranë liqenit të Shkodrës, një qytet transit për vizitorët që hyjnë në Shqipëri nga Mali i Zi, i cili është kthyer në një sallon pikturash dhe bërje tatuazhesh për të rinjtë. Po ashtu, turistët do të shijonin me shumë ëndje dhe do ta kujtonin si diçka unike pirjen e një shishe dhallë të baxho-bunker Meshinit, ndanë rrugës nacionale Tepelenë-Këlcyre. Të tjerë mund të marrin shërbim të plotë me kamera dhe fotografi të bunkeri i Xhikes që ndodhet në rrugën pranë lokalitetit të Maliqit, në afërsi të qytetit të Korçës. Shumë të tjerë, si ata që ndodhen pranë fshatit piktoresk të Tushemishtit, janë pikturuar duke u kthyer në dekore të natyrës së bukur shqiptare.

Aktualisht më të vizituarit nga turistët vendas dhe të huaj janë dy tunelet antiatomikë që ndodhen në Tiranë, BunkArt 1 dhe BunkArt 2 si dhe Tuneli i Luftës së Ftohtë në Gjirokastrë, të cilët janë kthyer në muze. I pari, i ndërtuar në vitet 1972-1978, është tuneli më i madh antibërthamor i ndërtuar në një sipërfaqe prej rreth 2.700 metra katrorë, të shtrira në pesë kate, ku nuk mungon as salla e mbledhjeve të Kuvendit me 250 deputetë. Ky tunel i ndodhur pranë malit të Dajtit do të strehonte Shtabin e Ushtrisë në rast lufte dhe ku një hapësirë e veçantë i kushtojë komandantit të përgjithshëm të Ushtrisë, Enver Hoxha, dhe një ambient tjetër kryeministrit të asaj kohe, Mehmet Shehu. Më pak madhështor është tuneli antibërthamor që ndodhet pranë Ministrisë së Brendshme i kthyer më 2016-ën në një muze të

viktimave të diktaturës komuniste. Tuneli që ndodhet në qendrën historike të Gjirokastrës, nën kalanë e qytetit të shpallur Pasuri Kulturore e Unesco-s, është një tjetër labirinth i fshehtë i nëndheshëm i krijuar për të garantuar punën normale të autoritete lokale në rast sulmi ushtarak nga Greqia fqinje.

Edhe pse një pjesë e tuneleve janë kthyer në muze, është e nevojshme të shtohen itineraret për ti njohur vizitorët e huaj dhe ata vendas e sidomos nxënësit e shkollave me trashëgiminë ushtarake të Luftës së Ftohtë. Kjo edhe për shkak se është venë re nga turet turistike që ka një kërkesë të veçantë për vizitat me në fokus trashëgiminë e fortifikimeve ushtarake të luftës së ftohtë edhe në Shqipëri. Po ashtu, këto iniciativa kanë qenë të pakta dhe të ndërmarra nga individë të veçantë, dhe nuk kanë qenë projekte të mirëfillta të institucioneve. Kjo trashëgimi ka filluar rreth viteve 2012 pikërisht me krijimin e pavijonit në MHK¹⁴.

Ky studim ka për qëllim hulumtimin e këtyre fortifikimeve e më tej synon të japi rezultat në dy drejtime:

-Propozimin e itinerareve përgjatë rrjetit rrugor të vendit.

-Propozim për vënien në mbrojtje të disa tipologjive të këtyre ndërtimeve.

Për këtë kërkohet një studim i mirëfilltë i lidhur ngushtë me analizën e gjendjes së këtyre ndërtimeve në terren, si dhe analizën e informacionit lidhur me funksionin e secilës.

Propozimi i një itinerari konkret vjen me disa fortifikime të tipologjive të ndryshme që lidhin Shqipërinë qendrore (Tiranën) me pjesën jug-lindore deri në kufirin me Maqedoninë:

Bunkart, 1 (Tiranë), - Postbllok (Tiranë) – Tuneli i kthyer në fabrikë të përpunimit të peshkut (Fushë-Labinot), pikë zjarri në hyrje të Librazhdit – Kisha bunker e shën Nikolla në Lin, - qendër zjarri në Tushemisht pranë kufirit me Maqedoninë e Veriut – Bunkeri i Xhikes, pikë zjarri pranë Maliqit në rrugën nacionale Pogradec-Korçë (fig. 6)

Një qasje tjetër konkrete lidhet me propozimin për vënien në mbrojtje të tre tipologjive të ndryshme dhe me një shpërndarje territoriale veri-qendër jug:

¹⁴ Iacono F. (2018), “Revolution and counter-revolution; or why it is difficult to have a heritage of communism and what can we do about it”, në *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 25, No. 5, 507–521

1. Bunkart 1 (tuneli më i madh antiatomik i Shqipërisë në atë kohë)

2. Kompleksi i Tales (Pikë zjarri kundërajrore)

3. Peizazhi i fortifikuar i Luginës së Drinos

Duke qenë ky hapi i parë i një pune që tashme ka filluar, itinerareve do t'ju bashkëngjiten edhe të tjerë, ashtu sikurse edhe propozimeve për vënien në mbrojtje të tipologjive më domethënëse, si dëshmi e rëndësishme për të kuptuar më mirë të kaluarën, frymën e kohës.

Ruajtja e kësaj trashëgimie, është tregues i rëndësishëm i ndërgjegjësimit tonë lidhur me të kaluarën.

BIBLIOGRAFIA

LOWENTHAL, D. (1996), *Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history*, New York: Free Press

LOWENTHAL, D. (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press.

LOWENTHAL, D. (1985), *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, 1985 M11

EDITED BY LOGAN W. & REEVES K. (2009), *Places of Pain and Shame, Dealing with 'Difficult Heritage'*, Routledge.

MYHRBERG, K. (2011), *Heritage from the Communist Period in Albania*, University of Gothenburg.

LIGHT, D. (2000), "An unwanted past: Contemporary tourism and the heritage of communism in Romania" në *International Journal of Heritage Studies*

IACONO, F. (2018): "Revolution and counter-revolution; or why it is difficult to have a heritage of communism and what can we do about it", në *International Journal of Heritage Studies*.

HESJEDAL, A. (2018), "From garbage to heritage? Two land defence lines in Arctic Norway: the Lyngen line (WW2) and the Frøy line (Cold War)", në *Military Heritage from 20th Century Preservation, Reuse and Management, Icofort Norway*.

LUCIANI, R. (editor 2018) *Military Heritage from 20th Century, Preservation, Reuse and Management, Icofort Norway* 2018, f.1-134

Faqe web

ICOFORT web page <https://www.icofort.org/> 1.12.2022

FORTE CULTURA web page <https://www.forte-cultura.eu/en/> 2.12.2022

<https://www.laopiniondemurcia.es/cultura/2009/07/11/bunkeres-albania-atraccion-turistica-extranjeros-32907221.html>, konsultuar më 15.01.2022.

Figurat:

Fig. 1. Harta e shpërndarjes së ndërtimeve të fortifikuara (Denada Veizaj, Gjergj Islami, Andrea Maliqari)

Fig. 2. Qendër zjarri në liqenin e Pogradecit (foto: Puto)

Fig. 3. Pikë zjarri në bregdetin e Tales, Lezhë (foto : Edlira Çaushi)

Fig. 4. Bunk Art 1, vendstrehimi antibërthamor, Salla e Kuvendit Popullor (foto: Anastasi Prodani)

Fig. 5. Banore të fshatit Lin, duke ndezur qiri në kishën bunker të shën Nikollës. (foto Puto)

Fig. 6. Itinerare me tipologji të ndryshme fortifikimesh (autoret)

SHQIPËRIA NË UDHËRRËFYESIT TURISTIK HARTUAR NË GJUHËN GJERMANE

Dr. MIGENA SEJDINI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
migena.sejdini@unitir.edu.al

ABSTRACT

Albania in the German travel guides

Geographical location, climatic conditions and diverse relief create favorable conditions for the development of the tourism sector in a small Mediterranean country like Albania. For decades, communist Albania had closed its doors to foreign tourists, so the fall of the Iron Curtain paved the way for accumulated curiosity about the small country on the Adriatic coast.

Over the years, German tourists have shown a special interest in visiting Albania to see the natural beauties and sights, learn about the traditions and culture, and experience Albanian hospitality and generosity. There are many who report on their experiences in various media and even recommend Albania as an idyllic travel destination in some aspects. The fact that 13 travel guides about Albania were published in the period 2018 - 2022 alone proves this great interest. But how is Albania presented in the printed and online guidebooks? How are they built? What topics are covered? Is there enough information on both coastal and mountain tourism as well as cultural tourism? Is ecotourism also a priority? The aim of this thesis is to provide answers to these and other questions by analyzing various German-language travel guides.

Keywords: Travelguides, tourismsector, Albania, Germantourist in Albania, guidebooks

Pozicioni gjeografik, kushtet klimaterike, relievi i larmishëm dhe mikpritja si një vlerë kulturore dalluese i krijojnë një vendi

mesdhetar të vogël si Shqipëria kushte favorizuese për të zhvilluar sektorin e turizmit. Ky sektor shihet jo vetëm si një kontribut i rëndësishëm që çon përpara ekonominë e vendit, (kujtojmë këtu që në vitin 2017 kontributi i drejtpërdrejtë i turizmit në Produktin e Brendshëm Bruto ishte 8.5%, ndërsa duke shtuar dhe efektet indirekte ky kontribut shkon në 26,2%, sipas të dhënave të strategjisë kombëtare të turizmit)¹, por edhe si një mundësi për të bërë të njohura dhe promovuar vlerat natyrore dhe kulturore dhe për të përmirësuar imazhin e Shqipërisë në arenën ndërkombëtare, ku jo rrallë herë lidhet me fenomene si kriminaliteti apo gjakmarrrja.

Në një raportim të Fondacionit “Konrad Adenauer” zhvillimi i turizmit në Shqipëri ka nisur të tërheqë vëmendjen e qeverisë Shqiptare që në mesin e viteve 2000². Në të vërtetë turizmi në Shqipëri edhe për shkak të faktorëve të ndryshëm ekonomikë, shoqërorë e politikë nuk ka mundur të gjejë rrugën e zhvillimit, ndonëse potenciali nuk i ka munguar. Për dekada të tëra ky zhvillim u pengua nga izolimi dhe mbyllja e Shqipërisë komuniste, e cila gjatë kësaj periudhe vizitohej rrallëherë nga pak grupe turistike. Bëhej fjalë për turistë që vinin kryesisht nga vende të Evropës Lindore, me të cilët qeveria e atëhershme shihte një farë afrimi ideologjik. Por edhe këta turiste bënë lëvizje të përcaktuara dhe të kontrolluara, kryesisht në plazhin e Durrësit dhe në kryeqytetin e vendit. Ndërsa ata turistë perëndimorë që kishin zgjedhur të kalonin pushimet në ishullin e Korfuzit, kishin mundësi të drejtonin dylbitë nga toka shqiptare, për të shuar disi apo nxitur edhe më shumë kureshtjen e tyre për këtë vend të izoluar vetëm dy milje larg. Pas ’90 Shqipëria nisi të frekuentohej nga vizitorë të huaj, numri i të cilëve rritet me kalimin e viteve, duke bërë që dhe sektori i turizmit të shihej si potencial ekonomik.

Interes gjithnjë e në rritje për të vizituar vendin tonë kanë shfaqur edhe turistët nga Gjermania dhe vende të tjera gjermanishtfolëse. Bazuar në buletinet statistikore të hyrjeve vjetore të shtetasve të huaj në Shqipëri, vihet re se në harkun kohor të gjashtë viteve (2013-2019) është dyfishuar numri i shtetasve gjermanë që kanë hyrë në territorin

¹ <https://turizmi.gov.al/wp-content/uploads/2019/06/Strategjia-Komb%C3%ABtare-e-Turizmit-2019-2023.pdf>, fq. 5

² <https://www.kas.de/de/statische-inhalte-detail/-/content/tourismus-in-albanien>

shqiptar. Në vitin 2013³ raportohen 79 925, ndërsa për vitin 2019⁴ kjo shifër shkon në 165 703 persona. Natyrisht duke qenë se në këto publikime referuar Institut të Statistikave të Republikës së Shqipërisë raportohet vetëm numri i përgjithshëm i hyrjeve nga Gjermania, pa specifikuar arsyet e vizitës së tyre në territorin tonë, nuk mund të filtrojmë numrin e saktë të vizitorëve turistikë, por kjo nuk na pengon të mendojmë që kjo rritje ka prekur edhe këtë grup vizitorësh.

Sipas një studimi të kryer nga Zyra Federale Gjermane e Statistikave⁵ mbi nivelin e çmimeve në fushën e hotelerisë dhe gastronomisë në listën e vendeve të përzgjedhura nga shtetasit gjermanë për të kaluar pushimet, publikuar në shkurt të vitit 2022, përfshihet edhe Shqipëria, çka dëshmon faktin se një pjesë e mirë e shtetasve gjermanë hyjnë për arsye turistike në Shqipëri.

Një tjetër fakt që flet për rritjen e interesit të shtetasve nga zona gjermanishtfolëse për të vizituar Shqipërinë është edhe numri gjithnjë e në rritje i botimeve informuese me karakter turistik në përgjithësi dhe udhërrëfyesve në veçanti mbi Shqipërinë hartuar në gjuhën gjermane.

Nga një kontroll platformave⁶ që ofrojnë porosinë dhe blerjen e librave në internet, bie në sy shfaqja e më shumë se trembëdhjetë titujve informues për Shqipërinë, të cilët janë publikuar nga shtëpi botuese të specializuara dhe të mirënjohura në hartimin e udhërrëfyesve, si p.sh. shtëpia botuese Trescher, Reise Know-How, Michael Müller Verlag etj.

Udhërrëfyesit përbëjnë një tipologji të veçantë letrare dhe si pjesë e gjinisë letrare të udhëtimeve (Reiseliteratur)⁷, e cila informon lexuesin duke rrëfyer, përshkruar dhe raportuar vëzhgimet, përjetimet dhe përshtypjet e udhëtarëve gjatë ndalesave në vende të ndryshme, i kanë rrënjët në antikitetin e lashtë. Vlen për t'u përmendur këtu vepra e Herodotit, ku përshkruhen jo vetëm vende e ngjarje, por edhe karakteristika të jetës kulturore të vendasve.

Udhërrëfyesit në formatin që i njohim ne sot e kanë fillesën e tyre në mesin e shekullit të 19-të⁸. Me kalimin e viteve ato kanë pësuar

³ INSTAT, Turizmi në shifra, Shqipëri, 2018. fq. 21

⁴ Buletini i turizmit, Raportim Mijor, Dhjetor 2021, fq 6

⁵ https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/04/PD22_N017_61621.html

⁶ www.amazon.de; www.buecher.de

⁷ <https://www.kettererkunst.de/lexikon/reiseliteratur>.

⁸ PRETZEL U. (1995), *Die Literaturform Reiseführer im 19. Und 20. Jahrhundert. Untersuchungen am Beispiel des Rheins*, Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt

ndryshime të shpeshta duke iu përshtatur nevojave të kohës, çka e bën të vështirë gjetjen e një përkufizimi të njësuar për to. Fjalori i Akademisë së Shkencave e quan udhërrëfyesin: “Libër që përshkruan një vend, që flet për bukuritë natyrore, për historinë e tij, etj. dhe që përmban edhe të dhëna të tjera të dobishme për ata që e vizitojnë”⁹.

Ndërsa enciklopedia Brockhaus¹⁰ e vendos theksin e saj tek vizitorët, duke e përcaktuar qartë grupin e lexuesve, të cilëve udhërrëfyesit u drejtohen duke i udhëzuar, këshilluar dhe vënë në dispozicion informacione jo vetëm me interes historik e kulturor, por edhe me rëndësi praktike për lëvizjet e tyre.

Edhe pse udhërrëfyesit vazhdojnë të ruajnë fillin narrativ dhe përshkrimin e detajuar të peizazheve, funksioni kryesor i tyre mbetet përcjellja e informacioneve faktike, të sakta dhe të përditësuara, të cilat i ndihmojnë udhëtarët, jo vetëm të lëvizin dhe të sigurojnë me lehtësi shërbime në një vend të huaj, por të kuptojnë edhe më mirë botën shpirtërore dhe kulturën e njerëzve aty.

Lidhur me udhërrëfyesit e hartuar në gjuhën gjermane që kanë në fokus të tyre Shqipërinë vihet re fakti se ato jo vetëm janë të shumtë në numër, por ofrojnë dhe informacione voluminoze dhe të detajuara duke mbuluar të gjitha krahinat e vendit.

Pothuajse të gjithë shtëpitë botuese të specializuara në botimin e udhërrëfyesve kanë vendosur Shqipërinë në katalogun e botimeve të tyre, duke ofruar harta të Shqipërisë, udhërrëfyes apo reportazhe udhëtimesh përmes Shqipërisë. Ndeshim botime nga më të ndryshme, duke nisur nga “*Albanien. Unterwegs auf dem Balkan*”¹¹ nga Stefanie Rogoll, me vetëm 44 faqe, i cili më tepër se një udhërrëfyes i mirëfilltë, është një përmbledhje eksperiencash në zonat e vizituara nga autorja, e deri te “*Albanien. Reiseführer für individuelles Entdecken*”¹² nga Meike Gudweiler, me 648 faqe, të cilin shtëpia botuese e sjell të përditësuar për lexuesin e interesuar për herë të katërt. Botimi i parë është i vitit 2012, i dyti në 2014, i treti në 2018 dhe botimi i fundit ka dalë në treg me informacion plotësues dhe i përditësuar në janar të vitit 2022.

am Main, fq. 9

⁹ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (2002), *Fjalori i Shqipërisë së Sotme*, Botimet Toena, Tiranë, fq. 1399

¹⁰ Der Neue Brockhaus (1960), Allbuch in fünf Bänden und einem Atlas. Vierter Band, F.A. Brockhaus Wiesbaden, fq. 318

Udhërrëfyesit paraqesin një panoramë të plotë të të gjitha zonave të Shqipërisë, duke dhënë informacion të detajuar jo vetëm për pozitën gjeografike, por edhe për karakteristikat gjeografike të vendit, kushtet klimatike, peizazhin natyror të krahinave shqiptare, florën dhe faunën, zonat e mbrojtura dhe parqet natyrore. Me detaje përshkruhen jo vetëm zonat bregdetare, por edhe malësitë, zonat kodrinore, luginat, guvat, ujëvarat dhe kanionet shoqëruar me informacion historik. Qyteteve, atraksioneve turistike, skenës kulturore brenda tyre si dhe qendrave arkeologjike pranë tyre, u kushtohet vëmendje e veçantë.

Në udhërrëfyesit për Shqipërinë nuk gjenden vetëm përshkrime, shifra e informacion historik, por edhe informacione për gjuhën, bashkëjetesën fetare, skenën letrare, kulturore dhe muzikore¹³ të dhëna mbi ekonominë, informacione për kulinarinë shqiptare, adresa hotelesh, restorantesh, dyqanesh, lokalesh shoqëruar me rekomandime. Në këto udhërrëfyes gjenden informacion dhe rekomandime për aktivitetet të ndryshme që mund të bësh në Shqipëri, duke nisur nga noti dhe zhytjet në plazhet jugut, tek hedhjet me parashutë nga Llogaraja apo kanoe, rafting dhe kayaking në kanionet e Osumit. Pjesë e disa prej udhërrëfyesve janë bërë edhe itinerare për të kaluar nëpër zona të ndryshme në këmbë, si p.sh. Theth-Valbonë. 16 të tilla gjejmë në udhërrëfyesin e shtëpisë botuese Miachel Müller.

Të gjithë udhërrëfyesit ofrojnë një numër të konsiderueshëm fotografish, të një cilësie të lartë, ku paraqiten jo vetëm peizazhe dhe objekte të ndryshme, por edhe banorë të zonave, duke e bërë edhe më të gjallë informacionin e përcjellë.

Gjithashtu një element tjetër përbërës i udhërrëfyesve janë hartat e zonave dhe planimetritë e qyteteve.

Disa prej udhërrëfyesve ofrojnë edhe një fjalorth modest me fjalët dhe shprehjet kryesore nga jeta e përditshme, si një mundësi për të krijuar kontakte të drejtpërdrejta me vendasit.

Pjesa më e madhe e udhërrëfyesve përmes përshkrimit të qyteteve, fshatrave, krahinave dhe itinerareve si dhe këshillave të dobishme ofrojnë informacion të bollshëm për t'u orientuar në një vend të panjohur. Udhëzimet, adresat dhe rekomandimet e tyre për hotele, restorante dhe lokale ndihmojnë në organizimin e udhëtimit dhe qëndrimit. Ndërsa informacionet historike dhe kulturore duke përcjellë njohuri dhe dije, të ndihmojnë të kuptosh më mirë jetën që

zhvillohet në këto zona si dhe mentalitetin e shoqërisë së tyre. Ndërsa rekomandimet për aktivitetet që mund të zhvillohen në zona të ndryshme të Shqipërisë i japin mundësinë çdo turisti, udhëtari apo kalimtari të ndjekë pasionet e veta në këtë vend vërtet të vogël, por me një larmi interesante natyrore, historike dhe kulturore.

Krahas udhërrëfyesve klasikë, me informacione të përgjithshme, vitet e fundit janë publikuar edhe udhërrëfyes specifikë, të cilët i dedikohen një grupi të caktuar udhëtarësh apo turistësh, si p.sh. *“Albanien: Ein Archäologie- und Kunstführer von der Steinzeit bis ins 19. Jahrhundert”*¹⁴, i cili ofron një përshkrim të hollësishëm të siteve arkeologjike, ndërtesave, memorialëve historikë dhe muzeve, duke lënë jashtë objektit informacione të përgjithshme apo këshilla lidhur me hotelet dhe restorantet.

Udhërrëfyesi *“Albanien. Küstenwanderungen, Hirtenpfande und Gipfeltouren. 44 Touren”*¹⁵ u kushtohet alpinistëve dhe sportdashësve të marshimit, ecjeve të gjata dhe ngjitjeve, pasi përshkruan itinerare në 5 zona të Shqipërisë, në Tiranë, në rivierë, në luginën e Vjosës, në malin e Korabit si dhe në Alpe, duke shoqëruar itineraret me informacione të përgjithshme për zonën dhe njerëzit, këshilla, udhëzime për rreziqe të mundshme, përshkrime të lëvizjeve, harta, foto dhe të dhëna të rëndësishme për ndalesa, fjetje dhe ushqim.

Informacionet, përshkrimet, udhëzimet dhe këshillat që gjenden në këta udhërrëfyes marrin një vlerë dhe rëndësi edhe më të madhe për faktin se në pjesën më të madhe të rasteve, hartuesit e tyre janë persona që e njohin mirë Shqipërinë pasi e kanë vizituar për një kohë të gjatë atë, si në rastin e Gudweiler (Albanien. Reiseführer für individuelles Entdecken, Reise Know-How), Ralph-Taymond Braun (Albanien. Ausflüge nach Montenegro, Kosovo und Mazedonien. Michael Müller Verlag), i cili jo vetëm ka qenë shpesh në Shqipëri, por ka pasur mundësi ta vizitojë atë edhe gjatë regjimit komunist, Martina Kaspar dhe Günther Holzmann (albanien, europas neue top-destination für individualisten) ose jetojnë në Shqipëri si në rastin e arkeologut Bashkim Lahi, bashkautor i *“Albanien: Ein Archäologie- und Kunstführer von der Steinzeit bis ins 19. Jahrhundert”*.

BIBLIOGRAFIA

- Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë:
Fjalor i Shqipes së Sotme, Botimet Toena, Tiranë, 2002, fq. 1399
- BOSSE M., BOSSE-STEINWEG K. (2022), *Albanien. Küstenwanderungen, Hirtenpfande und Gipfeltouren. 44 Touren*, Rother Bergverlag, Berlin
- BRAUN R.-R. (2019), *Albanien. Ausflüge nach Montenegro, Kosovo und Mazedonien*. Michael Müller Verlag, Erlangen
- F.A. BROCKHAUS, Der Neue Brockhaus (1960), *Allbuch in fünf Bänden und einem Atlas*, Vierter Band, Wiesbaden, 1960, fq. 318
- GUTZWEILER, M. (2022), *Albanien. Reiseführer für individuelles Entdecken*, Reise Know-How Verlag Peter Rump GmbH; Bielefeld
- INSTAT, Turizmi në shifra, Shqipëri, 2018
- INSTAT, Buletini i turizmit, Raportim Mujor, Dhjetor 2021
- KASPAR M., HOLZMANN G. (2018), *albanien, europas neue top-destination für individualisten*, hobo-team.de,
- PRETZEL U. (1995) *Die Literaturform Reiseführer im 19. Und 20. Jahrhundert. Untersuchungen am Beispiel des Rheins*, Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main
- ROGOLL, S. (2020) *Albanien. Unterwegs auf dem Balkan*, indipendently published
- ZINDLER C., LIPPERT A., LAHI B., KIEL M. (2018) *Albanien: Ein Archäologie- und Kunstführer von der Steinzeit bis ins 19. Jahrhundert*, Böhlau, Wien

Sitografia

- <https://turizmi.gov.al/wp-content/uploads/2019/06/Strategjia-Komb%C3%ABtare-e-Turizmit-2019-2023.pdf>,
- <https://www.kas.de/de/statische-inhalte-detail/-/content/tourismus-in-albanien>
- https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/04/PD22_N017_61621.html
- www.amazon.de
- www.buecher.de
- www.kettererkunst.de/lexikon/reiseliteratur

NGA HOMERI TE VIRGJILI, NGA BAJRONI TE KADAREA, LETËRSIA SI UDHËRRËFYES I ITINERARËVE GJEOGRAFIKE DHE KULTURORE

Prof. Dr. SAVERINA PASHO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

saverina.pasho@unitir.edu.al

ABSTRACT

Literary works have undoubtedly been the first tourist guides, long before the term tourist came into existence. The great writers were in a way the first travelers / tourists who discovered the various peoples and countries and wrote about them. More specifically, those who initiated the Grand Tour, which reached its height from the mid-18th century until the beginning of the 19th century, have the merit of shedding light on unknown or little-known civilizations, countries, and arts. This is how Lord Byron could have incited great curiosity about Albania, followed by artists and researchers who, with their impressions, produced an entire literature of travel as well as many tourists. Even today, when tourism has been highly democratized, literature continues to generate the interest of the simple tourist about the culture of the country of destination and that country's literature remains an essential guide. This is how Kadaré's work attracts a large number of tourists who do not only aim to discover the physical territory of Albania, but mostly, to get acquainted with the anthropological territory of his novels.

Keywords: literature, tourism, Kadaré's work, anthropological territory, guide

Ne e dimë se antropologjia ka kohë që merret me fiksionin dhe mitet për të shpjeguar natyrën njerëzore dhe shoqërinë, ndërsa shkencat e tjera madje edhe ato sociale nga një këndvështrim tradicional

pozitivist priren të analizojnë vetëm faktet reale, në dëm të realiteteve imagjinare apo simbolike.

Nga kjo pikëpamje, industria e turizmit shihet më shumë e lidhur me shkencat ekonomike sesa me letërsinë. Por ne dimë gjithashtu se sipas përkufizimit turizmi ndodhet në pikëpjekje të disa fushave e disiplinave.

Prej disa dhjetëvjeçarësh, turizmi ka filluar të shihet i lidhur fort jo vetëm me potencialet natyrore të vendit por edhe me kulturën dhe trashëgiminë imateriale. Turisti aktual është po aq i interesuar të zbulojë një territor fizik sa edhe një territor metafizik që lidhet me imagjinaren kolektive e praktikat kulturore të një vendi. Këtu letërsia përdoret si një mjet për të vënë në dukje, me një saktësi gati antropologjike, lidhjen ndërmjet dimensioneve të ndryshme të asaj çka quhet «territor».

Një analizë pragmatike e përdorimit të letërsisë do të çonte ashtu sikundër ka ndodhur jo radhë, në zbulimin e itinerareve turistike të kalkuara mbi itinerare letrare apo mbi arealin e imagjinare kolektive popullore. Në studimet anglo-saksone për turizmin flitet për turizëm letrar qysh prej vitit 1990, ndërsa në Francë pothuaj nuk flitet qartas për të përpara studimit të Aurore Bonniot-Mirloup, *Imaginaire des lieux et attractivité des territoires : Une entrée par le tourisme littéraire : Maisons d'écrivain, routes et sentiers littéraires*, në 2016.

Pavarësisht këtyre vërejtjeve ne e dimë se në zanafillë të zbulimeve të mëdha që më vonë janë kthyer në destinacione turistike nga më tërheqëse janë shkrimet e autorëve të ndryshëm, në formën e letërsisë fikzionale të mirëfilltë apo të letërsisë së udhëtimit, mes të cilave ka sigurisht shumë elemente dalluese e mbi të gjitha, vërtetësia : nëse letërsia e mirëfilltë ajo e fiksonit të vendos në një univers areal, e dyta është shpesh një dëshmi e vërtetë me vlerë dokumentare. Gjithsesi edhe e para nuk ka munguar të çojë drejt zbulimesh të mëdha, Le të përmendim rastin e arkeologut gjerman Heinrich Schliemann që u nis për në Turqi, në fund të shekullit 19-të me një ide eksentrike për të kërkuar Trojën antike të kënduar nga Homeri në poemat epike *Iliada* dhe *Odiseu* të shek.VIII p.e.s. Dhe ia doli. Hisarliku, në Turqi, njihet sot nga të gjithë si kuadri apo territori i epopeve homerike.

Po kështu, Ugolini mundi ta identifikonte Butrintin përmes *Eneidës* së Virgjilit.

Kjo u festua me një ngjarje të jashtëzakonshme kulturoro-turistike : kroçera virgjiliane, në 15 shtator 1930, në bordin e anijes Aquileja ku pasagjerët kishin fatin të kishin për guidë vetë Ugolinin.

Aktualisht, në Brindisi ka marrë formë një projekt i quajtur *La Rotta di Enea*, që rimerr rrugën që përshkoi Enea dhe kalon nëpër Turqi, Greqi, Shqipëri, Tunizi dhe Itali, me 21 qëndrime kryesore në vende sugjестive të qytetërimit mesdhetar

Për të kaluar në epoka më të vonshme mund të përmendnim ndikimin e madh të shkrimtarëve të huaj romantikë që ndërmorën le Grand Tour d’Orient, në njohjen e Shqipërisë. Shqipëria dhe personazhe të shquara të saj si Skënderbeu apo Pashai i Janinës do të hynin në letërsi përmes Bajronit dhe të tjerë shkrimtarë si V.Hugo apo Lamartini. Shqipëria e kënduar nga Bajroni në poemën e tij të famshme *Pelegri nazhi i Child Harold*, është sigurisht, një Shqipëri romantike e hyjnizuar, por në sajë të kësaj vepre vendi ynë u fut në itineraret e Grand Tour-it. Gjatë shekullit XIX dhe në fillimet e shekullit XX referencat bajroniane do të frymëzonin një numër të madh udhëtarësh evropianë të vizitonin Shqipërinë. Ky ndikim i madh letrar u përkthye në udhëtimet dhe veprat e shquara mbi Shqipërinë si ato të Edward Lear-it, Edith Durham-it, Isadora Duncan.

Sot, ato vazhdojnë të ndikojnë me qindra turistë që duan të ndjekin itinerarin bajronian në jug të Shqipërisë kaluar mbi kalë. Kjo bëri që në vitin 2011 Auron Tare të krijonte për herë të parë një itinerar historiko-turistik mbi kalë duke ndjekur gjurmët e lord Bajronit përmes luginës së Drinos dhe vargmaleve të Lunxhërisë, në jug të Shqipërisë.

Turizmi letrar është një aspekt i turizmit kulturor, i cili është zhvilluar shumë këto vitet e fundit meqë kultura sikundër thotë Françoise Luchini, është bërë «njëkohësisht aspiratë e përligjur e më të thjeshtit midis nesh dhe një instrument aktual për zhvillimin shoqëror dhe ekonomik të qyteteve tona».¹

Karakteristika e turizmit letrar është se ai ofron për turistin një territor përmes letërsisë. Kështu vendet mund të kthehen në mbartës të një kulture, të një identitetit dhe një historie duke tërhequr turistin vendas apo të huaj edhe për vlerat e trashëgimisë imateriale. Paralelisht, qytetet dhe peizazhet janë tradicionalisht burime të

¹ Françoise Lucchini, *La culture au service des villes*, Paris, Anthropos, 2002, p. 1.

letërsisë së udhëtimeve apo poemave që i këndojnë bukurisë së tyre. Përshkrimet, metaforat, imazhet romaneske të këtyre vendeve tërheqin vazhdimisht vëmendjen e turistëve që interesohen jo vetëm për territorin fizik por edhe për legjendat apo historitë që ndërtojnë një territor shpirtëror dhe ndonjëherë është e çuditshme të konstatosh se si «disa pelegrinazhe letrare përcaktojnë lëvizje të popullsisë dhe një aktivitet ekonomik po aq të rëndësishëm sa pelegrinazhet fetare» (rasti i qytetit të Gjirokastrës).

Ka dy mënyra se si një autor apo një vepër letrare përdoren për të promovuar turizmin kulturor. I pari dhe më i thjeshti është ai që ndjek gjurmët e një autori, vendlindjen e tij, shtëpinë që zakonisht kthehet në muze i hapur për publikun ose në bibliotekë për qytetin. Të tilla në rastin e Kadaresë kemi dy: shtëpinë muze të Gjirokastrës, e cila u rindërtua sipas arkitekturës së saj të dikurshme dhe atë të Tiranës, në rrugën e Dibrës, e cila përmban edhe një bibliotekë modeste të shkrimtarit si dhe dorëshkrime e dokumente që jo vetëm mund të shuajnë kureshtjen e turistëve, por mund të ndihmojnë edhe studiuesit në hulumtimet e tyre.

Një mënyrë tjetër, shumë më interesante, është ajo e tërheqjes së turistëve përmes imazhit të qyteteve ashtu sikundër del nga shkrimi romanesk. Ky është një imazh sa tërheqës aq edhe i sinqertë apo i paqëllimtë, në kuptimin se autori nuk nisët nga ideja për të ndërtuar një imazh të caktuar të cilin do ta shiste sikundër bën autori i një guide, apo do ta ngarkonte me paragjykime dhe mbresa personale sikundër ndodh me letërsinë e udhëtimeve (sikundër dëshmojnë dy raste të studiuar më parë nga autorja e kësaj kumtese, përmes shkrimeve të Pouqueville-it dhe Edward Lear-it për Shqipërin)

Nga ana tjetër ekziston edhe një turizëm që ndjek gjurmët e autorit në një vepër, ku turisti është i prirur të shkojë për të vizituar dhe rigjetur vende, peizazhe që kanë qenë dekor apo vendngjarje të romaneve të tij të preferuar.

Zhvendosja fizike, udhëtimi në peizazhet, vendet, ndërtesat e cituara në një vepër letrare, mundësojnë një qasje më ndjesore, më të rrokshme nga shqisat nga çka mund të imagjinohet përmes leximit. Ky lloj poroziteti midis territorit real dhe atij të veprës ndonjëherë është një argument marketingu ndonëse nuk përmendet turisti si i tillë. Në fakt, është thjesht një udhëtar (kalimtari siç shkruhet në *Kronikë në gur*)

i cili është kaq i zhytur në faqet e romanit sa vetë vendet dhe peizazhet nisin e transformohen.

Shpesh disa qytete bëhen kaq mbresëlënëse vetëm në saje të një vepre letrare saqë kjo e fundit bëhet pjesë e trashëgimisë dhe e identitetit të qytetit dhe citohet si referencë në fletëpalosjet dhe guidat turistike siç ndodh për shembull me Gjirokastrën që përveçse citohet si qyteti i gurtë, shtohet gjithashtu se është vendlindja ose qyteti për të cilin Kadarea shkruan në romanin «Kronikë në gur» dhe vendet e përmendura në roman si *Qafa e Pazarit, Sokaku i të marrëve, fusha e dikurshme e aviacionit, avioni i rrëzuar dhe sidomos Kështjella* janë itinerare të pashmangshme dhe të frymëzuara drejtpërsëdrejti nga romani. Le të citojmë një pasazh që në hyrje të romanit për të kuptuar se si mund të shërbejë shkrimi romanesk si një kartolinë për qytetin dhe se si mund të ngjallë admirimin e një lexuesi-turist potencial:

«Ky ishte një qytet i pjerrët, ndoshta më i pjerrëti në botë që kishte thyer të gjitha ligjet e urbanistikës. Nga shkaku i pjerrësisë së madhe ndodhte që në nivelin e pullazit të njëres shtëpi gjendeshin themelet e tjetrës, dhe me siguri, ky ishte vendi i vetëm në botë ku kalimtari po të rrëzohej, në vend që të shembej në gropën ndanë udhe, mund të binte në pullazin e ndonjë shtëpie të lartë.» (Kadare, I., 2000, f.14)

Ose

«Ishte me të vërtetë një qytet shumë befasues, Ti mund të ecje rrugës dhe po të doje, mund të zgjatje pak krahun e të vije kësulën tënde mbi majën e një minareje». (Idem)

Nuk besoj se ndonjë reklamë promovuese do të ngjallte më shumë interes e më shumë kureshtje për Gjirokastrën sesa këto pasazhe që hapin romanin “Kronikë në gur.”

Në rastin e shkrimit romanesk, kartolina e qytetit të përshkruar nga autori është larg qasjes së letërsisë së udhëtimeve dhe për më tepër është shumë herë më magjepsëse pasi aty hyn fuqia e figuracionit letrar si dhe ngarkesa e tramës dhe e përjetimit të autorit. Kështu letërsia përdoret si një mjet për të vënë në dukje me saktësi antropologjike lidhjen midis dimensioneve të ndryshme që mund t’i quajmë «territore». Në këtë kuptim kemi atë përfitim që antropologët e quajnë çështje territoriale çka nënkupton një shumësi dimensionesh nga ai individ-

ual te më kolektivi me të gjitha qasjet psikoanalitike, historike, fetare, politike, etj.

Kështu përmes romanit, apo në mënyrë më të specifikuar romanit të Kadaresë “Prilli i thyer” që do të na shërbejë për të ilustruar analizën tonë, ne do të realizojmë një eksplorim sistematik të nocionit të territorit në të gjitha kuptimet e tij. Tani nuk jemi aq në një territor fizik (ndonëse edhe ky nuk mungon) sesa në një territor metafizik e areal. Në fakt, autori na përgatit për këtë gjë ndërsa shkruan:

“Malësorët e vërtetë janë aty në Rrafsh, i kishte thënë ai një natë, duke bërë me dorë në një drejtim që më tepër tregonte lartësinë qiellore, sesa ndonjë pikë të horizontit, thua se Rrafshi verior ndodhej në qiell e jo në tokë”. (Kadare, I., 2003, f.64)

Territori fizik është ai i Mirditës, Oroshit dhe Bjeshkëve të Namuna. Këto të fundit ndonëse përbëjnë një territor fizik material e real mbeten ende të papërcaktuara mirë gjeografikisht në roman.

Sipas Fjalorit enciklopedik shqiptar të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë (1985) Bjeshkët e Namuna njëjtësohen si “kuriz malor në Alpet Shqiptare, rrethi Shkodrës...”

Në një reportazh të saj, me titull “Në malet e malsorëve” (“Dans les montagnes des malissores”), botuar më 9 qershor 1924 në *Journal de Genève*, Noëlle Roger, pasi flet për malet në brigjet e Liqenit të Shkodrës e të Drinit dhe për malet e Mirditës, shkruan se këto mbështesin një “labirint të pafund vargmalesh e luginash të egra, i cili në hartat e paraluftës mban emrin e Bjeshkëve të Nëmura” (në origjinalin frëngjisht *Monts Maudits*). Roger i vendos “Bjeshkët e Nemuna” në veri të Drinit.

Mungesa e saktësisë gjeografike, nuk e zbeh aspak magjepsjen. Edhe në këtë roman kemi diçka që ngjason shumë me një ftesë për të vizituar këtë territor apo pothuajse me një spot publicitar të vjetër dhe të kthyer pas në kohë:

Ja një citim kinse i bërë në një gazetë të asaj periudhe :

“Një befasim i këndshëm: Shkrimtari Besian Vorpsi me gruan e tij të re, Dianën, vendosën ta bëjnë muajin e mjaltit në Rrafshin e Veriut”. (Kadare, I., 2003, f.60)

Por Rrafshi është ende territori i Kullave dhe Alpeve. Alpet vazhdojnë të jenë një atraksion turistik i rëndësishëm në Shqipëri dhe *Kullat* përmenden në çdo guidë turistike për Shqipërinë, vendase apo të huaj.

“...në Alpe ishte ende ftohtë dhe kullat epike ishin të gurta.” (Idem f.61)

Zona veriore është padyshim një destinacion shumë tërheqës për turistët e huaj, jo vetëm për bukuritë natyrore por edhe për ngarkesën emocionale, simbolikën dhe eposin që mbart ky vend i mbushur me legjenda.

Mirëdita që është territori fizik i romanit “Prilli i thyer” është gjithashtu nga një qasje antropologjike territori i gjakmarrjes, i besës, që ende ngjall kureshtje për turistët dhe figuron në guidat turistike qoftë edhe si një rekomandim i frymëzuar nga stereotipet se sipas një tradite të vjetër të rregulluar me një ligj tradicional si kanuni është e rrezikshme t’i fyesh apo ngacmosh shqiptarëve gruan apo motrën.

Por është interesante të konstatojmë në rrjetet sociale se shumë turistë vendas pyesin për vendndodhjen e Oroshit, nëse aty ka mbetje të kullës së ngujimit, kisha të vjetra, etj. Këto kureshti që kërkohen në këtë territor kanë të bëjnë me orientimin nga leximi i veprës së Kadaresë ashtu sikundër aluzionet në këtë roman i drejtojnë turistët drejt një vendi ku mund të gesh sigurisht ndërtesat karakteristike kullat e gurta dhe kisha të vjetra, dhe për këto të fundit turisti nuk do të mbetet i zhgënjyer sepse në Mirditë do të gjejë Kishën e Manastirit të Rubikut, një monument kulture i kategorisë së parë që daton në shek XII-XIII.

Ajo që ka rëndësi është se leximi i një vepre romaneske ka një forcë evokative më të madhe se sa një guidë turistike dhe mund ta drejtojë lexuesin drejt zbulimit të vendeve dhe kulturave të ndryshme. Prandaj themi se letërsia mbetet një udhërrëfyes i pashmangshëm në zbulimin e itinerareve turistike ashtu sikundër këto të fundit janë frymëzuese për shumë autorë dhe ushqejnë pareshtur letërsinë e më specifikisht letërsinë e udhëtimeve.

BIBLIOGRAFIA

Referime artikujsh

GARGANO OLIMPIA (2021) : Le voyage en Albanie d'Isadora Duncan, entre autobiographie et fiction romanesque, in Loxias <http://revel.unice.fr/loxias/index.html?id=6864>

HEINICH, N. (2002). Les dimensions du territoire dans un roman d'Ismaïl Kadaré. Sociologie et sociétés, 34 (2), 207–218. <https://doi.org/10.7202/008139ar>

Referime librash

LEAR, EDWARD, (2008), *Edward Lear në Shqipëri: Ditar udhëtimesh 1848-1849*, Tiranë, Botime Plejad

POUQUEVILLE, F.-C.-H.-L., (1826), *Voyage de la Grèce*. Paris : Firmin Didot Père et Fils.

ELIAS, NORBERT (1973), *La civilisation des mœurs*, Paris, Calmann-Lévy

RAMA, LUAN, 2005, *Santa Quaranta: gërsheti i prerë i Isadora Dulkanit*, Tirana, Argeta,

KADARE, ISMAIL, (2000), *Kronikë në gur*, Tiranë, Botime Onufri

KADARE, ISMAIL, (2003), *Prilli i thyer*, Tiranë, Botime Onufri.

GJUHA SI NJË E MIRË KULTURORE THEMELTARE PËR TRASHËGIMINË

Dr. ELSA SKËNDERI

Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë
Universiteti i Tiranës
elsa.skenderi@unitir.edu.al

Msc. ANXHELA LEPURI

anxhela.lepuri@Af.edu.al
Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë
Universiteti i Tiranës

ABSTRACT

The present paper aims to analyse the concept of language as a cultural asset. Language is the central tool for preserving identity, but also for the authenticity and the survival of a culture. Languages are inherent parts of the cultural and intellectual world and as such, the disappearance of a language is not simply the disappearance of a linguistic code in and of itself, but the disappearance of a world view and cultural universe. Language, in addition to being a means of communication, also shapes and reinforces identity, it communicates culture and many of the inheritors consider it an irreplaceable sign of identity. Taking back some concepts of the philosophy of language and ethnolinguistics, in this study will be argued the role of language in general and heritage languages in particular, as cultural assets for the preservation and transmission of cultural heritage from generation to generation, especially in the context of the developments that have brought globalism.

Keywords: ethnolinguistics, ethnolinguistic vitality, cultural heritage, heritage language.

1. Gjuha dhe këndvështrimi për botën

Gjuha është mjeti qendror për komunikimin dhe përfaqësimin e një sërë aspekteve botëkuptimore, përfshirë këtu edhe kulturore të një komuniteti të caktuar folësish. Ajo është po ashtu thelbësore për identitetin,

autenticitetin dhe mbijetesën e një kulture të caktuar. Prej kohësh është pranuar fakti që gjuhët diktojnë mënyrën tonë të të parit të botës, qëndrim që është konsoliduar nën ombrellën e determinizmit linguistik, njohur ndryshe edhe me emrin hipoteza e Sapir-Whorf-it, hipotezë sipas së cilës struktura gjuhësore *determinon* këndvështrimin për botën.

Përkundër qasjes së gjuhësisë autonome¹, qasja sociolinguistike i mëshon faktit që gjuha nuk mund të studiohet në mënyrë të pavarur nga shoqëria në të cilën ajo gjëllin. (Shih Newman 1987, 105). Në të njëjtën hulli nga perspektiva e teorisë kritike Watson-Gegeo dhe Gegeo (1999), theksojnë se gjuha është qendrore për mënyrat kulturore të të menduarit: “gjuha është themelore për identitetin, autenticitetin, mbijetesën kulturore për proceset e të menduarit dhe të mësuarit të njerëzve” (25).

Gjuhët janë pjesë themeltare e trashëgimisë kulturore dhe intelektuale ku është depozituar gjithë universi botëkuptimor e kulturor i njerëzimit. Në këtë pikëpamje gjuha duhet konsideruar si e mirë kulturore. Çdo gjuhë si e mirë kulturore gëzon funksion të dyfishtë, funksionin instrumental dhe funksionin simbolik. Gjuha kryen funksionin instrumental teksa shërben si mjet komunikimi për komunitetin e folësve, ndërsa funksion simbolik, teksa shërben si “emblemë grupi, simbol dhe pikëtakim psiko-social” (Edward 2009, 55). Gjuhët, duke u sendërtuar si konstrukte sociale, shenjojnë identitetin kolektiv të një grupi të ngushtë brenda komunitetit, por edhe më tej identitetin e gjithë kombit.

Lidhjen midis gjuhës, si shenjë identitare, dhe kombit e patën në qendër të vëmendjes veçanërisht studimet në kapërcyell të romantizmit, që u zhvillua nën ombrellën e nacionalizmit. Kështu studimet e Boppit, të Shlegelsit, Vëllezërve Grimm, mëtonin të hidhnin dritë mbi lidhjen mes gjuhës, kulturës e dijes (Grossman 1997, 25). Në këtë hulli spikat mendimi gjuhësor i filozofit W. V. Humboldt, të cilit i atribuohet koncepti i *këndvështrimit për botën*, që folësve iu vjen përmes *organit të ligjërit* (i.e. gjuhës). Individit e formëson dhe formësohet në vijimësi nga gjuha, sipas filozofisë së gjuhës humboldiane, gjuha është edhe përpjekja krijuese, që zhvillohet në vijimësi, e një kulture (Underhill 2009, x-xi). Për Humboldt-in gjuha si *energia* (energji) dhe jo thjesht

¹ Term që përdoret për të treguar qasjet që e studiojnë gjuhën në vetvete dhe për vetvete, tipikisht gramatika gjenerative transformuese si dhe strukturalizmi

si *ergon* (produkt), parakuptonte një ndërlidhje të drejtpërdrejtë mes kulturës, gjuhës dhe mendjes.

“Ajo që e intrigonte Humboldtin ishte lidhja e trefishtë që ekzistonte mes mendjes, gjuhës dhe *Bildung*²-ut, (aventura e vijueshme e kultivimit të kombit). Kultura qartësisht konceptohet nga Humboldt si *kultivim* dhe zhvillim i njeriut. [...] Ky proces kultivimi përfshin tri forca ndërvepruese: kultivimin e vetes, kultivimin e mendjes së njerëzimit dhe kultivimin e gjuhës. Përderisa gjuha është organi i mendimit, ajo jo thjesht reflekton përparimet në mendim, por i manifeston ato, i trupëzon më tej; iu jep atyre *formë*. Dhe përderisa as gjuha as mendja nuk ekzistojnë më vete në abstraksion, është vetëm përmes punës së mendjeve individuale që realizohen si kultura si përparimi në të menduar e në gjuhë. (Underhill 2009, 65).

Për Humboldtin gjuha është shprehëse e shpirtit të kombit, pasi nëpërmjet gjuhës mund të mbërrijmë te karakteri kombëtar. “Gjuha e kombit është shpirti i tij dhe shpirti i tij është gjuha e tij” (Humboldt, i cituar në May, 2013, 61). Filozofi gjerman shprehet se në sajë të gjuhës si instrument i zhvillimit të individit, “karakterit të kombit mund të njihet më mirë së brendshmi përmes dokeve, zakoneve dhe veprave. Për këtë arsye popujt që kanë mungesë literature, dhe përdorimet gjuhësore të cilat nuk shkojnë mjaftueshëm thellë, shpesh na duken më të njëtrajtshëm nga sa janë. Ne nuk i njohim tiparet e tyre dalluese, sepse ato nuk na kumtohen përmes mediumit, që do të na lejonte t’i shihnim” (Humboldt 1999, 153).

Filozofia e gjuhës e Humboldtit ka çelur hullinë e një sërë koncepteve dhe këndvështrimeve që janë sot e gjithë ditën të shfrytëzueshme, veçanërisht prej atyre që e shohin gjuhën si jetike për vitalitetin etnolinguistik dhe shumësinë e komuniteteve etnolinguistike si pasuri universale të gjithë njerëzimit. Qasja etnolinguistike merr një rëndësi të veçantë, sot kur shumë gjuhë e kultura rrezikohen të humbasin tiparet e tyre dalluese dhe të bjerren si pasojë e trysnisë së vazhdueshme të globalizmit dhe efekteve të tij ndaj gjuhëve e kulturave më të vogla. Gjuhët janë pjesë e trashëgimisë kulturore dhe intelektuale dhe si të tilla, bjerria e një gjuhe nuk është thjesht zhdukje e një kodi gjuhësor

² Underhill-i (2009, 65), shprehet se termi *bildung*, përgjithësisht është përkthyer si edukim, kultivim, ose formim kulturor.

në vetvete dhe për vetvete, por zhdukja e një universi botëkuptimor e kulturor. Gjuhëtari Ken Hale (1992, 1), shprehet se humbja e gjuhëve në këtë epokë është pjesë e një procesi edhe më të gjerë humbjeje të diversitetit kulturor e intelektual, ku gjuhët e kulturat politikisht dominuese i vendosin gjuhët e kulturat lokale indigjene, në situata pragbeteje. Hale e përqs procesin me humbjen e diversitetit biologjik në Tokë. Këtë përplasje mes gjuhëve dhe kulturave, Tove Skutnabb-Kangas (2001) e konsideron si luftë të identitetit, që në thelb, sipas tij është luftë për shfrytëzimin e resurseve natyrore, me pasoja shumë të rënda, pasi sipas tij “dija kulturore, e koduar në diversitetin e gjuhëve të botës, është një parakusht i nevojshëm për mirëmbajtjen e qëndrueshme të burimeve natyrore; gjuhët janë po ashtu një parakusht për transferimin ndërbrezor të asaj dijeje” (203).

Në të njëjtën brazdë, Underhill (2009) thekson se situata e diversitetit linguistik është shqetësuese po të kemi parasysh përlllogaritjen se çdo dy javë vdes një gjuhë, e cila është produkt i shekujve të tërë mendimi e ndjenje, çka ngjan me “djegien e një librerie të një kulture, shpesh pa qenë shkruar fare” (ix). Asimilimi kulturor sipas tij bëhet edhe më i rrezikshëm nëse shpërfilllet nga institucionet, të cilat qëndrojnë indiferente ndaj diversitetit dhe të verbra ndaj gjithë asaj që kulturat dhe gjuhët e tjera kanë për të ofruar. Në nivel ndërkombëtar disa organizma me peshë siç, është rasti i UNESCO-s, duket që gjithsesi kanë nisur të reagojnë në drejtim të ruajtjes së kulturave dhe të gjuhëve të rrezikuara, siç edhe do ta shohim në vijim të këtij punimi.

2. Qasja etnolinguistike ndaj gjuhës si e mirë kulturore

Në historinë e mendimit teorik gjuhësor rast pas rasti, objekt studimi parësor është konsideruar gjuha si sistem në vetvete dhe për vetvete, pa pasur parasysh lidhjen e ndërsjellë të gjuhës me kulturën. Arsytet për këtë mënjanim të shqyrtimit të dikotomisë gjuhë-kulturë, janë të shumta dhe lidhen kryesisht me ndikimin e fortë që pati në gjuhësinë e shek. XIX, prirja pozitiviste për të konsideruar si kryekëput shkencore vetëm metodat e shkencave të natyrës. Veçanërisht në mes të shekullit, teksa rrekeshin të përvijonin një disiplinë autonome dhe të dallueshme nga pedagogjia, letërsia apo filozofia, etërit e *gjuhësisë*

historiko-krahasuese mbanin qëndrime “pozitiviste” të nxitura edhe nga Filozofia e Natyrës e Hegelit. Kësisoj, J. Grimm-i në parathënien e Gramatikës së tij Gjermane, shprehej se, në mënyrë që gjuhësia ta meritonte të quhej shkencë, duhej të ndiqte arritjet dhe metodat e anatomisë së krahasuar. Në të njëjtën hulli, F. Bopp-i do të shkruante se gjuhët duheshin konsideruar si trupa natyrorë organikë dhe se gramatika, në një kuptim shkencor, ishte përshkrimi i natyrës së një gjuhe (Skënderi Rakiplari 2021). Trysnia e pozivizmit bëri që për një pjesë çdo gjë që nuk mund të identifikohet në terma të fonologjisë, morfologjisë dhe sintaksës konsiderohej “jashtëgjuhësore”, dhe si rrjedhojë përtej kompetencave të gjuhëtarit. Dhe madje edhe vetë kuptimi nga shumë gjuhëtarë është konsideruar si jashtëgjuhësor, për faktin se nuk mund të analizohej në bazë të të njëjtave metoda formaliste, sipas të cilave analizohej struktura e frazës. Strukturalistët qenë ata që nuk e morën aspak në konsideratë aspektin antropologjik të gjuhës, prej Bloomfield-it e deri tek Martineja, i ngurtësuan akoma më tepër metodat, për të mos u marrë me kuptimin dhe semantikën (Harris 1993, Cardona, 2006; Underhill, 2012).

Këtë tryzni të pozitivizmit e vërejmë edhe te Sosyri, i cili shprehej se në trikotominë *language, Langue, parole*, studiuesit duhet të merreshin me gjuhën, si sistem i qëndrueshëm dhe jo me ligjërimin, që përbënte një terren të rrëshqitshëm subjektiviteti. Gjuha lipsej studiuar “si sistem *in se* dhe *per se*, jashtë kohe, larg ndikimit të folësit, i cili mendohej se nuk siguronte vijueshmërinë e fakteve të gjuhës dhe larg ndikimit të “subjektivizmit” edhe të vetë gjuhëtarit. Pas revolucionit në mendimin gjuhësor, që solli Teoria e gramatikës gjenerative e N. Çomskit, i cili nuk ndalej sërish te ligjërimi, në termat e Çomskit *performanca*, por te kompetenca gjuhësore, një aftësi gjuhësore e lindur, me natyrë sintaksore dhe universale, që përvijonte konceptin e folësit të abstraguar ideal, dhe jo të folësit konkret, apo të realizimeve konkrete gjuhësore.

Por nuk do të vononte shumë dhe studiuesit do të vetëdijesheshin se në fakt “gjuha kumton kulturë” (Calvet 1998, 2) dhe se më e rëndësishme se kompetenca gramatikore është *kompetenca e ligjërimin* (e komunikimit), koncept ky i zhvilluar nga etnolinguisti, D. Hymes. Për Hymes-in (1972) nëse nuk mbahet parasysh situata ligjërimore, konteksti dhe faktorët socio-kulturorë, fjalitë e ndërtuara krejtësisht

saktë nga pikëpamja gramatikore nuk do të kenë asnjë vlerë në tregun ligjërimit.

Përherë e më tepër, gjuhëtarët po vetëdijesheshin se gjuha nuk mund të studiohej e izoluar nga kultura në të cilën flitet. Në të njëjtën kohë antropologët kuptuan se nuk mund të ketë studim të mjaftueshëm të sistemeve kulturore pa studiuar gjuhën (*shih* Witherspoon 1980). Pikëtakimi i këtyre dy disiplinave i çeli udhë të ashtuquajturës gjuhësi antropologjike, të njohur edhe me termin etnolinguistikë.

Themelimi i një gjuhësie me thelb antropologjik, pra i asaj discipline që sot e quajmë etnolinguistikë³, i detyrohet pikërisht dy antropologëve, Boas-it dhe Malinowski-t, dhe ka si qëllim parësor studimin e marrëdhënies mes gjuhës dhe kulturës, dhe mënyrën sesi grupe të ndryshme etnike e perceptojnë botën, dhe përveç kulturave të largëta, interesohet edhe për ato të afërta, do të shprehet etnolinguisti Giorgio Raimondo Cardona (2006, 5), në librin *Hyrje në etnolinguistikë*. Në të njëjtën vijë mendimi është edhe gjuhëtari James W. Underhill (2012), i cili në librin *Etnolinguistika dhe konceptet kulturore, e vërteta, dashuria, urrejtja dhe lufta*, rreket të trajtojë se si konceptet si dashuria, urrejtja apo lufta perceptohen në kultura të ndryshme, duke dalë në përfundimin se gjuha i jep formë mendimit të grupeve etnike, dhe si rrjedhojë individët kanë një rol kyç në konsolidimin e koncepteve kulturore.

Gjuha është forca themeltare e jetës së një komuniteti duke mundësuar ndërveprimin mes anëtarëve të një shoqërie, të cilët e përdorin atë për të kryer një sërë veprimtarish e funksionesh, mes të cilëve mund të përmendim edukimin e pasardhësve. Fëmijët duke përvetësuar gjuhën përvetësojnë edhe kriteret organizuese, rregullat e sjelljes, normat e ndërveprimit, mënyra të caktuara të të menduarit, parime ideologjike që rregullojnë mënyrën se si funksionon shoqëria. Siç e theksuam edhe më lart, kultura nuk trashëgohet gjenetikisht dhe nuk mund të ekzistojë e izoluar, por jetësohet teksa anëtarët e komunitetit e konsiderojnë si një “enë mbajtëse” (Hall, 1997), ku depozitohen vlerat dhe domethëniet e kulturës. Underhill (2012) thekson se ne jemi po aq prodhues të gjuhës, sa edhe produkte të saj.

³ Përveç termit ‘etnolinguistikë’ kjo disiplinë shpesh është emërtuar edhe ‘gjuhësi antropologjike’, sidomos në Amerikën veriore te viteve ’50. Në dekadat e fundit, nën ndikimin e studiuesit Dell Hymes, ka fituar terren edhe termi ‘etnografi e të folurit’. Ndonëse termi ‘etnolinguistikë’ është afirmuar më së tepërmi edhe për ta përqasur këtë disiplinë edhe me terma të tjerë homologë, si: etnomuzikologji, etnohistori, etnosemantikë.

3. Vitaliteti etnolinguistik dhe gjuha e trashëgimisë

Për komunitetet etnolinguistike gjuha ka rol jetik për të garantuar vijmësinë dhe unitetin brenda secilit komunitet. Ndaj ruajtja e gjuhëve si nga ana historike edhe nga ana kulturore është një çështje tepër e rëndësishme, veçanërisht për ato komunitete që janë në situata jo aq të favorshme për ta ruajtur identitetin e vet etnolinguistik. Në këtë syth do të trajtojmë konceptin e gjuhësisë trashëgimisë dhe të vitalitetit etnolinguistik që ato mund të shfaqin, në varësi të rrethanave në të cilat gjëlljnë.

Siç e tregon termi, me gjuhë të trashëgimisë kuptohen gjuhët e trashëguara nga njëri brez te tjetri, çka në thelb ndodh me të gjitha gjuhët, por gjuhë të trashëgimisë përgjithësisht konsiderohen gjuhët e pakicave kulturore dhe etnogjuhësore, që zhvillohen në një mjedis dygjuhësh, ku status më të lartë ka një gjuhë tjetër. Folësit e gjuhëve të trashëgimisë janë anëtarë të një pakice gjuhësore, të cilët përveç gjuhës së tyre amtare, pra gjuhës së trashëgimisë, jetojnë të ekspozuar edhe ndaj një gjuhe tjetër zyrtare, që ka shtrirje më të madhe në komunitetin ku ata jetojnë e veprojnë (Montrul 2016, 2).

Montrul (2016) thekson se “gjuha e trashëgimisë është gjuhë amtare, ndonëse jo gjithmonë mund të ngjajë si e tillë” (4). Ndryshe nga gjuha zyrtare, gjuha e trashëgimisë nuk është e tillë dhe nuk ka një njohje dhe as shpërndarje të gjerë; gjen pak ose aspak përdorim në media dhe medime të tjera publike dhe përdoret në pak raste në administratë apo arsimim. Ndonëse gjuha e trashëgimisë nuk përdoret gjerësisht si mjet komunikimi aktiv, ajo shërben për folësit e komunitetit të saj si një simbol identitar, duke u bërë mishërim i etnicitetit, që ia kujton grupit a komunitetit në fjalë trashëgiminë e tij kulturore (Giles, Bourhis, Taylor 1977, 307). Gjuhët e trashëgimisë shihen si të mira publike, kulturore dhe përbashkuese edhe prej atyre të cilët nuk kanë një njohje shumë të mirë të tyre, por pavarësisht kësaj janë të vetëdijshëm për rëndësinë që ato kanë.

Aftësia që një grup tregon për të ruajtur dhe mbrojtur ekzistencën e tij në rrjedhën e kohës, si një entitet kolektiv me një identitet dhe gjuhë të veçantë konsiderohet si vitalitet etnolinguistik. Sipas Giles, Bourhis dhe Taylor (1977), vitaliteti i një grupi etnolinguistik është “çka e bën një grup të caktuar të sillet si një entitet kolektiv aktiv dhe

i dallueshëm në situata ndërgrupore. [...] pakicat etnolinguistike që kanë pak ose aspak vitalitet mund të rreshtin së ekzistuari si grupe të dallueshme; sa më shumë vitalitet të ketë një grup gjuhësor, aq më shumë ka gjasa që ai të mbijetojë dhe të ekzistojë si entitet kolektiv në një kontekst ndërgrupor (308-9).

Vitaliteti etnolinguistik ka të bëjë me transferimin ndërbreznor të gjuhës dhe të praktikave kulturore të një grupi, qëndrueshmërinë, kohezionin social dhe lidhjen emocionale që anëtarët e grupit kanë në raport me identitetin e tyre kolektiv. Në të mirë të interesave të grupit në një kontekst bashkekzistence me grupe të tjera, grupet me vitalitet të lartë dëshmojnë aftësi për të ndërvepruar në mënyrë kolektive, ndërsa grupeve me vitalitet të ulët iu mungon kjo lloj aftësie dhe janë të prirur për t'u asimiluar (Ehala, 2010:1). Prirja e individëve për ta ruajtur ose jo gjuhën e tyre të trashëgimisë, varet nga kushtet shoqërore, ekonomike që diktojnë mbijetesën e grupit, por edhe nga fakti nëse ata e perceptojnë gjuhën si shenjë themelore të identitetit.

Faktorët që mund të ndikojnë në bjerren e gjuhës së trashëgimisë janë të shumëllojshëm, si në nivelin makroshoqëror, ashtu edhe në atë mikroshoqëror. Arsyt kryesore që mund të ndikojnë në ndryshimin e gjuhës në nivelin makroshoqëror janë industrializimi, urbanizimi, migrimi etj., ndërsa në nivel mikroshoqëror janë zgjedhjet dhe qëllimet individuale të folësve. Arsyt e zgjedhjes së një gjuhe në raport me një tjetër janë shpesh komplekse dhe të kombinuara. Arsyeja kryesore dhe më e përligjur është ajo e komunikimit; individët do të zgjedhin dhe përvetësojnë atë gjuhë, e cila ua lehtëson komunikimin në shoqërinë ku ata jetojnë.

Edwards (1985) shprehet se zgjedhja e një kodi gjuhësor dhe konkretisht ndryshimi i gjuhës është i lidhur me vendimet pragmatike që individët marrin, teksa një varietet e shohin si më të rëndësishëm për të ardhmen e tyre. Emigrantët ose folësit e gjuhëve minoritare përgjithësisht zgjedhin të përvetësojnë gjuhën që ka përdorim më të gjerë dhe kjo lidhet pashmangshmërisht me arsyet ekonomike. Gjuhët e trashëgimisë rrezikohen të bjerren edhe për shkak të bindjeve që folësit kanë ndaj gjuhës së trashëgimisë; nëse askush nuk i përkushtohet mësimi dhe ruajtjes së këtyre gjuhëve, grupi kolektiv i folësve zvogëlohet dhe zinxhiri i transmetimit midis brezave mund të priset.

Nëse një gjuhë nuk përdoret në institucione arsimore dhe jashtë mjedisve të shtëpisë, ajo nuk do të dëgjohet dhe përdoret aq shumë prej folësve të saj, sepse ata nuk do t’ia ndiejnë më nevojën dhe nuk do t’ia shohin më vlerën. Folësit e gjuhëve të trashëgimisë përgjithësisht janë fëmijët e emigrantëve, të cilët mund të jenë zhvendosur në një shtet tjetër me prindërit e tyre gjatë fëmijërisë, ndërsa të tjerët lindin në vendin e ri dhe si rrjedhojë janë të ekspozuar ndaj gjuhës së trashëgimisë dhe gjuhës së vendit pritës që nga lindja. Fëmijët e emigrantëve të parë janë brezi i dytë dhe rriten në një kontekst dygjuhësh. Fëmijët e tyre, pra të gjeneratës së dytë (dhe nipërit e gjeneratës së parë) janë brezi i tretë dhe konsiderohen gjithashtu folës të gjuhës së trashëgimisë, nëse ende kanë njohuri rreth saj, por është pikërisht kjo fazë, sqaron Montrul (2016, 24), ku nis të bjerret gjuha e trashëgimisë.

4. Rëndësia e gjuhës si një e mirë kulturore në kuadrin ligjor të UNESCO-s

Organizata për Edukim, Shkencë dhe Kulturë e Kombeve të Bashkuara (UNESCO), gjatë funksionimit dhe veprimtarisë së vet, e vë theksin te ruajtja dhe mbrojtja e trashëgimisë kulturore, duke theksuar ndër të tjera dhe rëndësinë që ka konsiderimi i gjuhës si një e mirë kulturore. Në kushtetutën e UNESCO-s pohohet se kjo organizatë mbështet pagën dhe sigurinë, duke promovuar bashkëpunimin midis vendeve [...], pavarësisht racës, gjinisë, gjuhës dhe fesë. Por, me të drejtë, studiuesit vërejnë se në fakt UNESCO nuk mbron drejtpërdrejt gjuhën, por ato raste specifike kur gjuha është mjeti për ekzistencën e formave të trashëgimisë jomateriale (De Witte 2020, 372). Gjithsesi ky boshllëk ligjor formal plotësohet disi me anë të një sërë dokumenteve të tjera të rëndësishme të këtij institucioni.

Për shembull, *Deklarata Universale e UNESCO-s për Diversitetin Kulturor* (2001) thekson lidhjen thelbësore midis diversitetit kulturor dhe diversitetit gjuhësor, e cila synon:

1. të mbështesë diversitetin gjuhësor të njerëzimit dhe të mbështesë shprehjen, krijimin dhe përhapjen e sa më shumë gjuhëve;

2. të nxisë diversitetin gjuhësor në të gjitha nivelet e arsimit, ku është e mundur, dhe të nxisë mësimin e gjuhëve të ndryshme që në moshë të re;

3. të përfshijë, aty ku është e përshtatshme, pedagogjinë tradicionale në procesin edukativo-arsimor, me qëllim që të ruhen dhe të shfrytëzohen plotësisht metodat kulturore të përshtatshme të komunikimit dhe transmetimit të njohurive; dhe aty ku lejohet nga komuniteti folës, duke inkurajuar aksesin universal në informacionin e domenit publik në të gjithë rrjetin global, duke përfshirë promovimin e diversitetit gjuhësor në hapësirën kibernetike (UNESCO, 2001).

Poashtu, UNESCO ka realizuar në vijimësi aktivitete ndërgjegjëse dhe konservuese për gjuhët e rrezikuara, duke theksuar nevojën që kërkimi shkencor në këtë fushë të jetë jo vetëm përshkrues, por edhe ndikues për rigjallërimin e këtyre gjuhëve, si në rastin e projektit “Atlasi i Gjuhëve në rrezik të botës” (Moseley, UNESCO 2010). Kësisoj, gjuha konsiderohet si pasuri kulturore e dyfishtë, si një dëshmi në vetvete dhe si një dëshmi e pasuri për komunitetin e folësve, pasi në të është depozituar e gjithë qasja e këtij komuniteti ndaj realitetit kujtesa e tij kulturore dhe historike, të tilla si format e artit gojor, përrallat, rapsoditë, tregimet, poezitë, etj.

5. Gjuha si mjet i trashëgimisë kulturore jomateriale

Më 17 tetor 2003 në Paris u miratua *Konventa për Mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore Jomateriale*, gjatë sesionit të 32-të të Konferencës së Përgjithshme të UNESCO-s. Kjo Konventë ka ndihmuar në zhvillimin e politikave ndërkombëtare, që synojnë promovimin e diversitetit kulturor, duke njohur nevojën për të mbështetur shprehjet kulturore, që deri atëherë nuk kishin përfituar nga një kuadër ligjor kaq i rëndësishëm. Konventa krijoi një paradigmë të re në mbrojtjen e trashëgimisë, e sidomos për sa i përket politikëbërjes dhe ligjeve në nivel ndërkombëtar dhe kombëtar, duke ridimensionuar qasjen ndaj trashëgimisë dhe komuniteteve të trashëgimisë. Mbrojtja e trashëgimisë kulturore jomateriale ka qenë një çështje e rëndësishme për shumicën e vendeve dhe njerëzve anëmbanë globit shumë kohë përpara se të miratohej Konventa e vitit 2003, e cila iu përgjigj nevojave aktuale të shumë shteteve anëtare të UNESCO-s, dhe disa prej prioriteteve të politikave ndërkombëtare, që ndiheshin fuqishëm në atë kohë dhe vazhdojnë të ndihen po njëjloj edhe sot. Në veçanti,

përvoja e vendeve që janë pjesë e Konventës (2003) tregon qartë se, për shumë prej tyre, trashëgimia kulturore jomateriale në format e saj të ndryshme është një burim i pasur social, ekonomik dhe madje politik që ofron një shumëllojshmëri rrugësh të mundshme drejt modeleve të qëndrueshme të zhvillimit (Blake, 2016b:11).

Ndër qëllimet e Konventës gjejmë:

(a) Ruajtja e trashëgimisë kulturore jomateriale;

(b) Sigurimi i respektimit të trashëgimisë kulturore jomateriale nga komunitetet, grupet dhe individët;

(c) Ndërgjegjësimi vendor, kombëtar dhe ndërkombëtar për rëndësinë e trashëgimisë kulturore jomateriale

(d) Promovimi i bashkëpunimit dhe mbështetjes ndërkombëtare.

Më tej, në Artikullin 2 nënvizohet se me “trashëgimi kulturore jomateriale” kemi parasysh praktikat, përfaqësimet, shprehjet, njohuritë, aftësitë, si dhe instrumentet, objektet, artefaktet dhe hapësirat kulturore që lidhen me to, që komunitetet, grupet dhe, në disa raste, individët i njohin si pjesë të trashëgiminë e tyre kulturore. Kjo trashëgimi kulturore jomateriale, e transmetuar nga brezi në brez, rikrijohet vazhdimisht nga komunitetet dhe grupet në përgjigje të mjedisit të tyre, ndërveprimit të tyre me natyrën dhe historinë e tyre dhe u siguron atyre një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie, duke promovuar kështu respektin për diversitetin kulturor dhe krijimtarinë njerëzore (UNESCO, 2003).

Trashëgimia kulturore jomateriale gjen shprehje, ndër të tjera në traditat dhe praktikat gojore, duke përfshirë gjuhën si mjet të trashëgimisë kulturore jomateriale, artet skenike, praktikat sociale, ritualet dhe ngjarjet festive, njohuritë dhe praktikat në lidhje me natyrën dhe universin dhe gjithashtu në mjeshtëritë tradicionale (UNESCO, 2003). Gjuha është thelbësore, sepse shërben si mjeti më i mirë për ndërveprim mes folësve, të cilët si rrjedhojë janë edhe ruajtës të saj. Pothuajse të gjitha shprehjet, aktivitetet dhe paraqitjet bëjnë pjesë në këtë kategori. Forma të tjera jomateriale të shprehjes përfshijnë muzikën, gjestet dhe mimikat. Në metodat tradicionale të përcjelljes së trashëgimisë kulturore jomateriale nga brezi në brez, gjuha dhe gjestet janë po aq mjete të rëndësishme sa vetë kjo trashëgimi.

Përcaktimi i politikave gjuhësore është një çështje mjaft delikate për shumë shtete shumëgjuhëshe, veçanërisht për ato ku gjuha

kombëtare konsiderohet si faktor unifikues (Smeets, 2004; Blake, 2016a). Si rezultat, kjo çështje pati krijuar debate gjatë negociatave ndërqeveritare, sidomos në ato shtete të cilat i trembeshin rëndësisë së madhe që mund t'iu jepej gjuhëve të pakicave, çka si rrjedhojë mund të sillte shkëputjen e tyre nga vetë shteti (Wright, 2001). Formulimi i tekstit të traktatit përfaqëson një kompromis, ku në pjesën e parë të përkufizimit të trashëgimisë kulturore jomateriale (përcaktuar në artikullin 2), theksohet se trashëgimia kulturore jomateriale manifestohet në traditat dhe shprehjet gojore, duke përfshirë gjuhën si mjet i trashëgimisë kulturore jomateriale. (UNESCO, 2003). Kjo sinjalizon vullnetin për të pranuar rëndësinë që ka gjuha për ruajtjen e shumë llojeve të trashëgimisë kulturore jomateriale, duke shmangur çdo formulim, që do të kërkonte mbrojtjen dhe promovimin e gjuhëve të pakicave si trashëgimi kulturore jomateriale (Blake, 2016a: 75).

Blake-u, thekson se në funksion të kësaj polemike, disa shtete palë të Konventës (kryesisht të Amerikës Latine dhe Afrikane), tani e konsiderojnë gjuhën si pjesë të trashëgimisë kulturore jomateriale, çka tregon se praktika e palëve për zbatimin e Konventës së vitit 2003, po e zhvendosin gradualisht traktatin drejt një teme që ishte lënë jashtë draftit përfundimtar të tij. I tillë, sipas Blake-ut, është rasti i disa shteteve palë, që kanë vendosur t'i konsiderojnë gjuhët si pjesë të trashëgimisë kulturore jomateriale teksa bëjnë inventarizimin e saj në nivel kombëtar.

Arkivistë apo aktivistë të gjuhës si e mirë kulturore?

Ajo që do t'i vinte në ndihmë ruajtjes dhe mbrojtjes së gjuhës, pa dyshim lidhet me kultivimin dhe menaxhimin e saj (*shih* Spolsky 2005). Bernard Spolsky (2005, 264-265) shprehet se ky i fundit, menaxhimi i gjuhës, është mjaft sfidues për një sërë faktorësh, mes të cilëve: - mosmarrja në konsideratë e faktit që menaxhimi i gjuhës përmes politikave gjuhësore, ashtu si menaxhimi i sektorëve të tjerë si ekonomia, shëndetësia etj., është proces tepër i ndërlikuar, që merr shumë kohë dhe ka kosto të mëdha financiare. Krahas kësaj, suksesi i një politike gjuhësore duhet parë nga disa nivele: niveli i familjes, niveli i institucioneve fetare, niveli i biznesit dhe tregtisë. Të gjitha këto nivele kanë specifikat e tyre sa iu takon praktikave ligjërimore,

ideologjive gjuhësore e besimet gjuhësore që shfaqin dhe që sigurisht e ndikojnë pashmangshëm menaxhimin gjuhësor. Një tjetër faktor, sipas Spolsky-t, që e bën sfidues menaxhimin gjuhësor ka të bëjë me një moskoordinim dhe dështim në komunikim midis politikanëve dhe administratorëve të programeve të menaxhimit nga njëra anë dhe ekspertëve gjuhësorë nga ana tjetër.

Ruajtja e gjuhës si një e mirë kulturore shumëpërmasore, por edhe e trashëgimisë kulturore, me gjasë, kërkon shumë më tepër se thjesht përshkrim (për çka bën thirrje disiplina racionale gjuhësore sot, që devizën e ka ‘përshkrim dhe jo preskriptivizëm’). Me fjalët e gjuhëtarit nordik T. Skutnabb-Kangas (2001, 214), tani koha është që përveç asaj që kanë bërë deri më sot, katalogim dhe përshkrim të diversitetit gjuhësor, gjuhëtarët ta lënë mënjane purizmin akademik dhe naivitetin; *të bëhen aktivistë*, krahas të qenit arkivistë.

BIBLIOGRAFIA

- BLAKE,J., (2016), “Creating a new heritage protection paradigm?” *The Routledge companion to intangible cultural heritage*, a: 11.
- BLAKE,J., (2016) ,”The impact of UNESCO’s 2003 Convention on national policy-making: developing a new heritage protection paradigm?” *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*. Routledge, b. 93-102.
- CALVET, L.J., (1998), *Language wars and linguistic politics*. Oxford University Presson Demand,.
- CARDONA, G. R., (2006), *Introduzione all’etnolinguistica*, UTET,.
- DE WITTE, B., (2020),”Language as cultural heritage.”
- EDWARDS, J. R., (1985) *Language, society and identity*. Oxford: Blackwell,.
- EDWARDS, J., (2009) *Language and identity: An introduction*. Cambridge University Press,
- EHALA,M., (2010), “Refining the notion of ethnolinguistic vitality.” *International journal of multilingualism* 7.4 363-378.
- GECEO,D.W, & GECEO K.A.W., (1999), “Adult education, language change, and issues of identity and authenticity in Kwara’ae (Solomon Islands).” *Anthropology & education quarterly* 30.1: 22-36.
- GILES,H., (1977), “Towards a theory of language in ethnic group relation.” *Language, ethnicity and intergroup relations*, Grossman, Jeffrey. “Wilhelm von Humboldt’s Linguistic Ideology: The Problem of Pluralism and the Absolute Difference of National Character: Or, Where

- Do the Jews Fit in?." *German Studies Review* 20.1 ; 23-47.
- HALE,K., ET AL., (1997), "Endangered Languages." *Language*, vol. 68, no. 1, 1992, pp. 1-42. 1991.
- HALL,S., (1993),. *Representation: cultural representations and signifying practices*. Vol. 1997. London: Sage, Harris,Randy Allen. *The linguistics wars*. Oxford University Presson Demand.
- HYMES, D., (1972),"On communicative competence." *Sociolinguistics* 269293: 269-293.
- LANDRY, R.,& RICHARD Y. B., (1997):"Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study." *Journal of language and social psychology* 16.1 23-49.
- MAY,S., (2013),. *Language and minority rights: Ethnicity, nationalism and the politics of language*. Routledge.
- MONTRUL, S., (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge University Press,
- MOSELEY,CH., (2010), *Atlas of the World's Languages in Danger*. Unesco,
- SKËNDERI ,E., 2021, . *Qasje metodologjike të gjuhësisë së sotme*. Akademia e të Rinjve. Tiranë. 2021.
- SKUTNABB-KANGAS, T., (2001), "The Globalisation of (Educational) Language Rights." *International Review of Education / Internationale Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft / Revue Internationale de l'Education*, vol. 47, no. 3/4, , pp. 201-19. JSTOR.
- SMEETS, R., (2004), "Language as a vehicleof the intangible cultural heritage." *Museum international* 56.1-2 156-165.
- SPOLSKY,B., (2023),."Language in Its Social Context." *Journal of Baltic Studies*, vol. 36, no. 3, 2005, pp. 254-72. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/43212647>. Accessed 21 Feb.
- UNDERHILL, J. W., (2012). *Ethnolinguistics and cultural concepts: Truth, love, hate and war*. Cambridge University Press,
- UNDERHILL, J. W., (2009), *Humboldt, world view and language*. Edinburgh University Press,
- UNESCO, (2003), "Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage", UNESCO. "Universal Declarationon Cultural Diversity", 2001.
- VONHUMBOLDT, W., (1999) dhe Wilhelm Freiherr von Humboldt. *Humboldt: 'On language': On the diversity of human language construction and its influence on the mental development of the human species*. Cambridge University Press,
- WITHERSPOON,G., (1980): "Language in culture and culture in language." *International Journal of American Linguistics* 46.1 1-13.
- WRIGHT,S., (2001): "Language and power: Background to the debate on linguistic rights." *International Journalon Multicultural Societies* 3.1 44-54.

SHKODRA E SIMINËVE GJATË GJYSMËS SË DYTË TË SHEKULLIT XIX

Prof. asoc. Dr ALMA HAFIZI

Universiteti "Luigj Gurakuqi"

alma.hafizi@unishk.edu.al

ABSTRACT

The paper is a reflection on the book *Un patriota leccese in Albania Ottomana* written by Giacinto Simini and concerning the revolutionary uprisings that involved Southern Italy against the Kingdom of the Bourbons in 1848, in which the author's father, Gennaro Simini, took part. Forced into hiding due to the persecutions, he moved from Lecce to Albania, in Scutari, the city where Simini practiced his profession as a doctor and where spent all the rest of his life. The author reports the memories from his father's confessions, serving many bibliographic references on the vision of Scutari at the time, the diplomatic life of Scutari which at the time hosted the representations of the major European states. An apparently simple memoir evokes many events and characters and can serve as a guide for the cultural promotion of the city. Many of the objects evoked do not exist today, therefore the analysis of this text is an appeal to political-cultural institutions at local and central level. Informative signs where these objects once existed could help rebuild our cultural identity, as the identity is also built through the places we visit.

Keywords: *collective memory, literature, cultural references, cultural identity, history, territorial and tourism promotion, cultural heritage.*

Libri *Un patriota leccese nell'Albania ottomana*¹, botuar në Itali nën kujdesin e studiueses Mirella Galletti, me parathënie nga historiani Franco Cardini, përmban një dorëshkrim për jetën afro shtatëdhjetëvjeçare të doktor Gennaro Simini (1812-1880), shkruar nga

¹ Simini Giacinto (2011), *Un Patriota Leccese Nell'Albania Ottomana*, Argo

i biri Giacinto. Dorëshkrimi u gjet rastësisht në arkivat e familjes Simini prej stërmbesës Roberta dhe koleges së saj e njëkohësisht redaktores së librit, historianies Galletti, e cila e shoqëron me një studim të thukët, ku jepet sfondi historik i Italisë dhe i Ballkanit në atë kohë, si dhe sillen dokumente arkivore për veprimtarinë e doktor Siminit. Në vitet e turbullta të lëvizjes për bashkimin kombëtar (1821-1848), shumë italianë të përndjekur nga regjimi i burbonëve gjetën strehim të përkohshëm në trojet shqiptare, sidomos në qendrat më të zhvilluara të kohës si, Gjirokastrë, Tiranë, Shkodër.

“Një familje italiane me gjak shqiptar ndër vena”

Kështu i pati folur Koliqit për familjen Simini një personalitet i shquar italian gjatë një tubimi kulturor, një përcaktim konciz për një familje krejtësisht italiane, e lidhur me një rrjet të dendur martesash me Shqipërinë e veçanërisht me Shkodrën.²

Gennaro Simini, biri i një burri të fisëm, Giacinto dhe i Arcangela Guarino-s, lindi në Monteroni të Leçes me 6 dhjetor 1812 dhe vdiq në Shkodër me 9 prill 1880. Kreu studimet e para në Leçe, më pas në Napoli, ku u diplomua me 1834 në gjuhë e Filozofi dhe me 1836 në mjekësi e kirurgji. Njihte mirë frëngjishten, anglishten dhe shqipen. Besnik i ideve maciniane, bashkëpunoi fort për bashkimin kombëtar, një ndër organizatorët e lëvizjeve revolucionare që u përhapën në zonën e Leçes me 1848 kundër monarkisë së burbonëve. U akuzua për komplot kundër Mbretit dhe pas disa muajve në ilegalitet në jug të Italisë, me 4 qershor 1851, së bashku me Oronzo de Donno-n u largua nga Brindizi për në Korfuz, asokohe nën protektoratin britanik të ishujve jonianë, ku jetonin disa patriotë italianë mes të cilëve dalmati Niccolò Tommaseo.

Jeta e Simini-t shënohet nga episode aventuriere dhe të spikatura. Ashtu sikundër i gjithë komuniteti i mërgimtarëve italianë edhe Simini u ndje keq në Korfuz pas përhapjes së lajmeve të rreme, mashtrimeve

²Koliqi Ernest (2003), *Familja Simini*, në “Vepra 6”, Prishtinë, Faik Konica, fq. 604-621
Simin-ët kanë pasë lidhje krushqie me familjet shkodrane Vasaj, Muzhani, Dodmasej, Preka, Suma (Heqimi), Bjanku, Ashiku, Shiroka, Mazreku, Shestani, Zorba, Gjemarkaj.

të ngritura me aq art nga kush kishte interes, rreth një ndihme të italianëve pro Turqisë në luftën kundër Rusisë. Për rrjedhojë, bashkë me dy shokë të tjerë, avokatin De Donno dhe Xhuzepe Vittoli, në vitin 1853 Simini largohet përgjithnjë nga Korfuza dhe mbërrin në Durrës e më pas vendoset në Shkodër. Fillon kështu jeta shqiptare pa kthim e këtij patrioti italian.

Tre italianët udhëtonin në trojet shqiptare me dokumente identiteti të lëshuara prej komisarit britanik të ishujve jonianë, Lord H.G. Ward. Në Durrës ata nuk e gjetën veten të sigurt për shkak të pranisë së ndjeshme austriake dhe vendosën të nisen në Shkodër. Bujtën tek një bajraktar vendas në zonën mes Durrësit dhe Lezhës, thuhet në dorëshkrim, por sipas përshkrimeve rezulton të jetë përafërsisht zona e Ishmit.³ Mikpritësi anonim duket se ka qenë drejtues i rëndësishëm i administratës lokale osmane, i besimit mysliman, i kamur ekonomikisht, i prezantuar si mik i Sulejman agë Hotit, autoritet i njohur në Shkodrën e asaj kohe nga bajraku i Veriut të Shqipërisë, tek i cili i drejtoi tre italianët për çdo lloj ndihme me të arritur në Shkodër. Pas tre ditësh arritën në Shkodër.

Zëvendëskonsull austriak në Shkodër asokohe ishte Vincenzo Ballarini “tradhëtar i origjinës italiane” që kërkoi me çdo kusht t’i arrestonte dhe t’i dorëzonte pranë qeverisë së tij tre mërgimtarët. Ata u morën në mbrojtje nga beu i famshëm dhe i pushtetshëm Sulejman agë Hoti, i cili i dërgoi sipas rekomandimit të Pashait vetë, qeverisë së Shkodrës, tek konsulli i përgjithshëm anglez Spiridone Bonatti, me origjinë veneciane dhe “ndjenja të forta italiane”, “krenari e emigracionit të hershëm Italian”. Bonatti i deklaroi të mbrojtur nga Qeveria angleze. Të tre patriotët u përshtatën mirë me realitetin shqiptar. Giuseppe Vittoli hapi një shkollë me pagesë e ndjekur nga fëmijët e familjeve më të mira katolike. Avokati Oronzo De Donno u bë popullor si mbrojtës i të shtypurve, por i kërcënuar nga konsulli austriak që kërkoi largimin e tij si të pa dëshiruar. Por kjo manovër u shmang me zotësi nga Bonatti që e emëroi përkthyes pranë konsullatës angleze.

³ Simini Giacinto (2021), *Një patriot leçez në Shqipërinë osmane*, përkth. nga origj. Alma Hafizi, Tiranë, Berk, fq.132

“Kapërcyen male të tmerrshme e të vetmuara, pyje pa fund dhe duke lënë pas lumenj e ujëvara të larta arritën nga mbrëmja, pas një udhëtimi të gjatë në kalë, tek shtëpia e një beu.”

Doktor Gennaro Simini në Shkodër

Doktor Simini filloi të ushtronte profesionin e tij, gjë që e vazhdoi për njëzetetë vite. Shërbimet mjekësore për popullatën kryheshin në mënyrë empirike. Mjekët e paktë që kishte Shkodra, kryesisht të ardhur nga Dalmacia, Italia, shërbenin pranë vezirëve. Simini ishte patolog dhe bënte operacione të vogla kirurgjikale. Mendohet se është i pari mjek që ka bërë operacionin e kataraktit në Shkodër.⁴ Fitoi menjëherë besimin dhe respektin e mbarë popullit, katolikë dhe myslimanë. Vetë Pashai i Shkodrës dhe madje princesha e Malit të Zi kërkuan ndihmën e doktor Siminit.

Në atë kohë në Ballkan plasi një epidemi e madhe kolere. Shumë mjekë nga vende të tjera të Evropës vizitonin rajonin për të studiuar sëmundjen. E kështu erdhën në Shkodër dy mjekë austriakë. Aftësia e Siminit për të diagnostikuar u vlerësua nga dy mjekët vjenetzë që, pas konsultës me një paciente të tij, ishin plotësisht në një mendje me praktikën e ndjekur prej doktorit duke pohuar: “Sa keq që ai ndodhet këtyre anëve!”⁵

Sipas dorëshkrimit, doktor Simini-n “e shihje hipur mbi kalin e bardhë, nëpër rrugët e qytetit, gjithë ditën, deri në orët e vona të mbrëmjes, duke vizituar njeri pas tjetrit të sëmurët, të cilëve kur ishin edhe të vobektë u siguronte falas barnat nga farmacia e tij, u dërgonte dru, qymyr dhe u jepte para, me të cilat të mund të blinin mish për t’i marrë lëngun.”⁶ Ai ishte “shenjtori i nevojtarëve”. Populli e quante me përkëdheli doktor Jasemini. Emri i tij rezulton shpesh në librat e kishës si dëshmitar martese.

Realizoi reklamën e parë shqiptare me Marubin, një fotomontazh ku i biri i Siminit, Giacinto, shfaqet në tre pozicione të ndryshme, njëri me këmbë të prerë të cilën e mban në krah, i dyti mjeku me sharrë në dorë, mjeti i operimit, dhe i fundit, i veshur me kostum popullor shkodran me dorën e shtrirë drejt spitalit ku i fton njerëzit për të shkuar e për t’u shëruar.⁷

⁴ Kerçiku Kadri(1962), *Zhvillimi i shëndetësisë në Shkodër gjatë shek. XVIII-XX*, Tiranë, fq.206

⁵ Simini Giacinto (2021), *Një patriot leçez në Shqipërinë osmane*, vep.cit...,fq.138

⁶ Po aty...fq.142

⁷ Fotot janë të aksesueshme në Muzeu kombëtar i fotografisë “Marubi”:

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTE8rdosx5ZNc6hK5eCtZaUn8Z6->

Po cila ishte Shkodra që gjeti Simini në mesin e shekullit XIX?

Kur piktori i shquar anglez Edward Lear⁸ vizitoi Shkodrën në tetorin e viti 1848, ai priste të shihte qytetin në të majtë të kodrës vetmitare që ndante liqenin nga fusha, mbi kreshtën e së cilës ngrihej fortesa hijerëndë. Por ishte e gjitha një iluzion mashtrues, mure shtëpish të rrënuara, lagje të brakstisura. Lear shkruan: “Teksa ngjitesh përmes kësaj skene të shkretuar për tek rrugët e gjata me dyqane që bashkohen poshtë fortesës hijerëndë [...] befasohesh kur e kupton se ende nuk ke hyrë në Shkodër. [...] në atë që është qyteti i vërtetë i Shkodrës (i njohur me emrin ‘Kopshtijet’).”⁹ Nga planet urbanistike historike të Shkodrës rezulton se evolucioni i qytetit ka njohur dy faza. E para kur qyteti mesjetar shtrihej rreth kështjellës, dhe e dyta, kur për shkaqe të fatkeqësive natyrore si, përmbytjet nga Drini dhe rreziku i kënetëzimit të zonës, për shkak të zhvillimit ekonomik e kulturor, në kapërcyell të shekujve XVI-XVII shpërngulet drejt lagjes Tophanë e më vonë, fundshekulli XVIII e mesi i shekullit XIX, drejt lindjes e juglindjes duke përfshirë lagje që deri asokohe ishin konsideruar si katunde të shkëputura nga qyteti, Gjuhadoli e Rrëmaji.¹⁰

Në hovin që karakterizoi zhvillimin ekonomik, pikërisht në mesin e shekullit XIX, vjen Simini në Shkodër. Ai gjen një bukuri natyrore që i ka falur Zoti këtij qyteti dhe që sot akoma i qëndron si margaritar. Ky aset natyror, i cili nuk kalon pa marrë vëmendjen e shumë vizitorëve të kësaj periudhe nuk ceket specifikisht në dorëshkrim, por zgjedhja e Siminëve për të qëndruar në Shkodër edhe pas qetësimit të situatës në Itali është provë e prehjes shpirtërore që ky vend e kjo natyrë i ofronte. Peizazhet që Lear ka përjetësuar në pikturat e tij dëshmojnë se “pamja ishte e mahnitshme”, një urë e vjetër e mrekullueshme mbi Bunë (sot nuk ekziston), me harqe të larta me majë, me gjerësi të ndryshme “të cilat dukeshin si kolona katedralesh gotike që papritur kishin vendosur të kalonin lumin, ca me hapa të shkurtra e ca më të

KjcZSXT 158U52p&s

⁸ Lear u akomodua në shtëpinë e konsullit britanik në Shkodër, Zotit Bonatti. Nga qendrimi disa ditor i bëri një portret vajzës së dytë të shtëpisë, Caliopi bonatti, motra e Elenës, bashkëshortes së Siminit.

⁹ Lear Edward (2008), *Edward Lear në Shqipëri. Ditar udhëtimesh 1848-1849*, Tiranë, Plejad, fq.101

¹⁰ Kamsi Willy (1994), *Monumentet e traditës në Shkodër*, në “Seminari i parë ndërkombëtar ‘Shkodra në shekuj’, 22-23 qershor 1993, fq. 145-149

gjata", një tablo madhështore që shtrihej nga shkëmbi i lartë në lindje të Pazarit të vjetër (kodra e Tepes, monument natyre me vlera të veçanta shkencore, didaktike e kulturore) që rrokte kalanë, majat e larta të maleve, rrënojat e qytetit poshtë, lumin që gjarpëronte poshtë urave diku tutje dhe dielli i zhytur në horizont që përflakte anën veriore të këtij peizazhi duke krijuar mrekullinë e pashoqe me "gjethnajat e harlisura dhe ndërtesat xixëlluese nga njëra anë, dhe vargjet e kodrave me ngjyrë të kaltër dhe vjollcë të errët në sfondin e ndriçuar"¹¹.

Hartografi dhe gjeografi francez Guillaum Lejean, gjatë udhëtimeve të tij në Ballkan (1857-1870), mbante letërkëmbim të rregullt me miqtë dhe bashkëpunëtorët e tij. Njëra prej tyre ishte zonja Marie Souvestre së cilës, në letrën e datës 29 qershor 1869 i shkruan nga Shkodra se: "U ktheva nga një shëtitje në male dhe u thashë shkodranëve të habitur se ka, katër lega nga qyteti i tyre, një Zvicër shqiptare, plot me mrekulli, për të cilën as u kishte shkruar në mendje: liqene, përrenj, lugina të shkëlqyera."¹²Duke pasë parasysh se një legë franceze konvertohet me afërsisht katër kilometër, flitet për një distancë të përafërt me gjashtëmbëdhjetë apo njëzet kilometër. Është fjala për malësitë në pjesën lindore të qytetit, që kanë befasuar dikur edhe me qytetërimin e tyre, ndërsa sot kanë rimarrë vëmendje si atraksione natyrore, për Sardën e famshme mesjetare, për liqenin e bukur të Vaut të Dejës, për kanionet e krijuara prej lumit Kir, ku më i veçanti është ai i "Urës së Shtrenjtë" siç e tregon edhe vetë emri.

Rrethanat e krijuara nga statusi i mërgimtarit, ashtu sikundër edhe profesioni i Siminit në shërbim të popullit, nuk i krijuan mbase hapësirat e nevojshme për eksplorimin e natyrës përreth, por për diçka ishte tejet i sigurt, që kishte ardhur në një qendër tregtare e diplomatike që gëlonte.

Shkodra qendër e tregtisë dhe diplomacisë rajonale

Në vitin 1853 Shkodra ishte kthyer në një farë qendre diplomatike rajonale. Aty përplaseshin interesa, edhe të mprehta, kryesisht midis administratës osmane dhe qeverisë austro-hungareze, që po zgjeronte

¹¹ Lear (2008), vep.cit...fq.108

¹² Lejean Guillaume (2011), *Udhëtimeve në Ballkan (1857-1870)*, Dituria, fq.391

ndikimin e vet në atë pjesë të Ballkanit. Natyrisht rajoni, për arsien e mësipërme, por edhe për rëndësinë strategjike, politike dhe ekonomike të veçantë, si dhe fqinjësinë me Malin e Zi, tërhiqte vëmendjen edhe të Britanisë së Madhe, Rusisë, Francës.

Në Shkodër gjëjmë fillimet e para të zhvillimit kapitalist të vendit, si shkëmbimet në fushën e tregëtisë me qytetet mesdhetare, me manufakturat e para. Që nga mesi i shek. XIX ekzistonin mjaft përfaqësi tregtare të huaja (vetëm me Triesten mbanin lidhje gjashtëdhjetë firma të qytetit). Pazari deri nga vitet 1870 luante një rol të rëndësishëm në Ballkan dhe në hyrje të tij ishin të ndërtuara në atë kohë tridhjetë e dy hane për strehimin e tregtarëve.¹³ Pazari përbënte pjesën më interesante dhe më laramane të qytetit nga i cili ishte vetëm pesëmbëdhjetë minuta larg. Ai bënte bashkë tregtarë nga e gjithë Shqipëria, si ura lidhëse midis Evropës dhe pjesës perëndimore të Perandorisë osmane deri në krijimin e linjës hekurudhore që bashkonte Evropën me brendinë e Turqisë. Shkrimtari, gazetari e diplomati i njohur serb Nishiq shkruan për Pazarin e Shkodrës: “Aty i sheh malësorët, aty serbët e Vrrakës, aty latinet e bukura [...] aty sheh evropianin me sheshir (republikë), fratin me fytyrën e rruar, hoxhën nën turban dhe priftin nën kamillaf; [...] kjo i jep një hijeshi të veçantë pazarit të Shkodrës.”¹⁴ Deti gjithashtu i sillte kësaj qendre tregtare pasuritë e të gjithë botës çka reflektohej në mirëqenien e shkodranëve dhe në veshjet e begata të tyre. Sllavisti suedez Alfred Jensen gjatë turit të tij nëpër Ballkanin jugperëndimor kaloi vetëm një ditë e një natë në Shkodër dhe kujton se u shoqërua nga një shkodran i ri, i veshur mirë me kostum evropian, që fliste mirë greqisht, italisht, turqisht përveçse shqip, e se nga vendet e vizituara si kalaja e Rozafatit, një varrezë myslimane, nuk anashkaloi pazarin me lagjet përreth.¹⁵ Aty zhvillohej jeta sociale që nga lindja e deri në perëndim të diellit, për t’u shpërngulur më pas drejt qytetit. Në dorëshkrimin e Siminit nuk kalon pa u vënë re një detaj, në dukje i parëndësishëm por në thelb domethënës. Ditën që doktori i nderuar

¹³ Luzati Skender (1998), *Ndërtimi dhe arkitektura e Shkodrës gjatë shekujve*, në “Seminari i dytë ndërkombëtar “Shkodra në shekuj”, 22-23 qershor 1995, vëllimi I, fq. 253-261

¹⁴ Nushiq Branislav (2021), *Nga Kosova deri në bregdetin Adriatik. Shënime udhëtimi nëpër viset shqiptare në vitin 1894*, Naimi, fq.181

¹⁵ Qvick Ullmar (1998), *Shkodra në botimet e vizitorëve suedezë*, në “Seminari i dytë ndërkombëtar “Shkodra në shekuj”, 22-23 qershor 1995, vëllimi I, fq. 173-179

mbajti frymën e fundit për t' u larguar drejt përjetësisë, të gjithë dyqanet u mbyllën për ta përcjellë drejt banesës së fundit, sikur u paralizua e gjithë jeta e qytetit në shenjë nderimi e respekti për veprën e Siminit. Dëshmitë e shumë vizitorëve të huaj flasin për këtë qendër tregtare të pazakontë për nga funksioni si për një tipar identifikues të Shkodrës në shekujt e kaluar. Prej dekadash kjo qendër nuk ekziston më. Me tërbim këmbëngulës u shkatërrua Pazari dhe me po aq fanatizëm u punua sistematikisht për të mos e kujtuar atë të kaluar të ndritur që e mbante Shkodrën lidhur me Lindjen e me Perëndimin, duke zhdukur çdo provë, dëshmi, monument që të mund ta sillte në kujtesë atë. Dhe ashtu siç thuhet, një vend që nuk ka kujtesë, nuk ekziston.

Në gjysmën e dytë të shekullit XIX në Shkodër kishin selitë e tyre pesë konsullata të vendeve evropiane. Prania e përfaqësive diplomatike përkthehet në hop të zhvillimit ekonomik, që reflektohet në modernizimin e jetës së komunitetit, të zhvillimit urbanistik, të ndryshimeve të gjeografisë sociale të qytetit (pasurimin me komunitetet e huaja). Konstatohet prania e komunitetit relativisht të gjerë italian, komunitetit të të krishterëve ortodokse nga Korfu, mes të cilëve edhe dy figura të shquara për historinë e kulturën e Shkodrës si Pietro Marubi e Kol Idromeno.

Historia e veprimtarisë diplomatike të asaj kohe në Shkodër është fragmentare. Sado e studiuar të jetë nga personat e interesuar për këtë fushë, ajo mbetet e tillë që në momentin që nuk ka njohuri të unifikuara për vendndodhjen e selive të përfaqësive diplomatike të kohës. Natyrisht që ato u vendosën në të ashtuquajturën qendër të qytetit për kohën siç ndodh rëndom për natyrën e veprimtarisë që zhvillojnë. Kureshtarë për faktin u informuam pranë disa guidave turistike nëse e ofronin si itinerar turistik bllokun e ndërtesave të selive diplomatike. Përgjigja ishte negative. Dhe jo vetëm që nuk ka përpjekje për ta dëshmuar këtë fakt, por edhe vendndodhja e tyre në burime të ndryshme nuk është e saktë. Studiuesi Lucian Bedeni¹⁶ ka mundur të identifikojë fotot e selive diplomatike të aksesueshme në Muzeun kombëtar të Fotografisë “Marubi” në Shkodër.

Pesë selitë e përfaqësive diplomatike të vendosura në Shkodër në periudhën që cek dorëshkrimi i Simini-t janë ajo franceze (nuk

¹⁶ Bedeni Lucian (2021), *Foto-Studio ‘Marubbi’ shpi themelue në 1856 : (Pietro Marubbi dhe lindja e studios së parë fotografike në Shqipëri)*, Tiranë, fq.320, disertacion i konsultueshëm në sallën e Bibliotekës kombëtare Tiranë.

ekziston sot), e vendosur në qendrën e atëhershme dhe të tanishme të qytetit, në rrugën pedonale (piaca), godina e ish “Grand hotel” ose siç njihet nga shkodranët ish “Turizmi i vjetër”. Vendi ku ngrihej godina gjatë viteve të diktaturës u kthye në lulishte, birrari e sot akoma ofron shërbime sociale bar e restorante. Vendndodhja e ish hotel turizmit është trashëguar gojarisht, asnjë shënim, tabelë që të mund të rievokojë diçka nga e kaluara, duke qenë se godina kishte domethënie për historinë e Shkodrës. Përballë saj ekziston një rrugë, e quajtur Rruga e Etërve Jezuitë në hartën britanike (1913) dhe në atë të Etërve Jezuitë (1923), rruga e Kafes së Madhe në vitet e monizmit, ku ndodheshin konsullata e Austrisë, në shpinë të saj ajo e Rosisë, pranë së cilës u sistemua Pietër Marubi¹⁷ në fillimet e jetës së tij shkodrane, i ngarkuar për zbukurimin e kishës ortodokse ndërtuar në truallin ngjitur saj (1861), e për të cilën kishte kontribuar me një dhuratë, ikonë të çmuar, familja e Romanovëve. Godinat e selive ekzistojnë edhe sot, kanë qenë shtëpi banimi, por për funksionet e mëparshme informacioni i besohet memories individuale.

Në pjesën fundore, djathtas rrugës, shtrihej kompleksi i Jezuitëve (seminari Papnor, Kolegji Saverian, orfanotrofi) dhe në shpinë të tyre Konsullata e Italisë. Në rrugicën e Sumajve, thuajse përballë kompleksit Jezuit që ndaheshin nga rruga kryesore që lidhte Pazarin me pjesën lindore të qytetit, ndodhej Konsullata Britanike¹⁸, ngjitur me shtëpinë ku banonte patrioti Pashko Vasa, i punësuar pranë saj e më pas edhe dhëndër i familjes Bonatti (u martua me vajzën e madhe të konsullit britanik Spiridone Bonatti). Familjet e konsujve banonin në të njëjtat shtëpi që funksiononin edhe si seli diplomatike. Ata ishin ndërtime të stilit perëndimor dhe oriental, tepër mbresëlënëse për nga bukuria dhe madhështia, me pronarë të përmendur për mirëqenien e tyre

¹⁷ Sipas studiuesit Bedeni L., vep.cit.

¹⁸ Ndodhej në Shtëpinë e të birëve të Kolë Heqimit, e shpallur shtëpi muze për bukuritë antike që përmbante, por për motive urbanistike (zgjerim rruge) në vitet 1960 u shkatërrua. Qemeri i derës dhe harku i sipërm i saj ishin prej guri të latuar. Anash saj dy dritare qorre. Oborri i mbjellë me manjollë, hurma dhe lule gjithfarë ngjyrëshe, pusi i madh prej guri me dekoracione dhe lugu i gurtë për larje. Shkallët e hyrjes të gurta me parmakë të punuar. Qardaku prej druri, tavanet me thurje në formë rombesh që përmbajnë lule pesëgjethëshe të daluara. Trapazani me dritare romboidale dhe në mes kafazlije. Oxhaku madhështor me dy rosona sipër, dhomë miqsh për të cilën flet edhe Edith Durham në *Brenga e Ballkanit*. Pas prishjes, oxhaku dhe punime të tjera artistike u dërguan në shtëpinë muze të patriotit Luigj Gurakuqi.

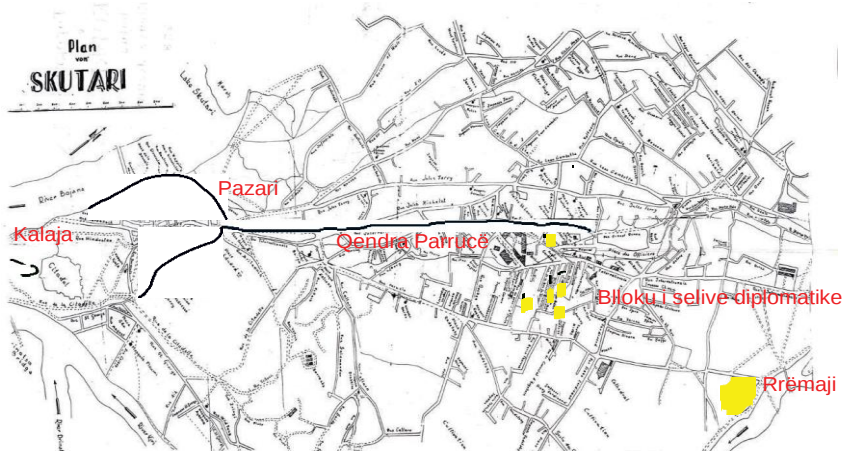
Suma Terezina (2003), *Familja Suma, histori, traditë*, Familja Suma, histori, traditë, etikë, Florimont, fq.72

ekonomike. Përfaqësitë diplomatike në Shkodër, në kohë të ndryshme kanë ndërruar seli, por ne i referohemi viteve 1853- 1880 për të cilat flitet në dorëshkrimin e Simini-t.

Nga harta më poshtë (foto 1.) mund të vihet re se qyteti ka tendencën të zhvillohet nga lindja, ashtu sikundër edhe kompleksi i institucioneve të kultit katolik zgjerohet asaj ane, duke e ndarë qytetin përgjysmë sipas përkatësisë fetare (lagjet myslimane nga perëndimi e ato katolike nga lindja). Nuk është e qartë se ku banoi vetë Simini. Studiuesi Bedeni mendon se ai mund të ketë banuar në zonën e ndërmjetme mes asaj myslimane e katolike, aty ku pak më vonë fillon të ngrihet qendra e re tregtare e njohur si “Dugajtë e reja” (akoma sot ekzistuese, por mungon simboli i saj, “Truma e dugajëve të reja”). E nëse diçka e tillë do të provohej, do ta përforconte më tepër perceptimin e Siminëve mbi bashkëjetesën fetare në Shkodër, si vlerë e trashëgimisë sonë jomateriale.

Më 1856 Simini u martua me Elena Bonatti-n, vajzën e tretë të Konsullit britanik në Shkodër dhe patën pesë fëmijë. Dy prej bijve, Attilio dhe Giacinto (autori i dorëshkrimit) hapën shkolla italiane në Shkodër dhe ndritën me karrierën e tyre. Në vitin 1855 u ngul në Shkodër edhe i ati i doktor Siminit, Giacinto, ku ndërroi jetë në moshën 74 vjeçare dhe u varros në Shkodër. Më pas edhe eshtrat e çiftit Simini u prehën në varrezën e Rrëmajit deri sa u tërhoqën për në Monteroni të Leçes në fund të viteve 1960.

Foto 1. Harta tipografike britanike e Shkodrës (1913)

Simini do të na shpjegjë tek një tjetër referencë e trashëgimisë sonë kulturore, Varrezat e Rrëmajit që gjendet në periferinë lindore të qytetit. Ata janë unikale në llojin e tyre në vendin tonë, arsye për të cilën janë shpallur monument kulture në vitin 2007. Varreza të besimit katolik, familjare, ndërtime me karakter monumental që i përkasin gjysmës së dytë të shekullit XIX, në kohën kur Shkodra kishte marrë zhvillim të dukshëm. Shumë prej varreve janë ideuar e arkitektuar nga Kol Idromeno. Janë të dekoruara me ornamente të stilit neoklasik dhe shpesh edhe me skulptura prej mermeri, kolona mermeri, me kapitela si dëshmi e madhështisë së familjes së cilës i përkasin. Materialet e përdorua si granit, mermer, çimento, pjesë metalike me gonxha janë të një cilësie të lartë.¹⁹ Kryesisht përdoren gurë vendi për të formuar një shkëmb si dëshmi e të qenit autoktonë, familje shkodrane (rasti i familjes Çeka-Suma). Karakteristike është larmia arkitekturale dhe ornamentale që i jep vlerë artistike kësaj varreze, por pa anashkaluar atë historike, sepse aty prehen korifejtë e artit, kulturës e shkencës mbarë kombëtare.

Përfundime

Jo në vend të mbylljes, por të ideve për të ndërtuar një qasje ndryshe ndaj të shkuarës, kulturës, historisë, trashëgimisë sonë në tërësi. Disa ide që kërkojnë vetëm vullnet pozitiv për të shkruar e për të mos e harruar atë që lamë pas, sepse pa të djeshme nuk ka kurrë të ardhme.

Gjurmimi i personazheve historike që shfaqen në kujtimet e Siminit ndihmon në rindërtimin e mozaikut të një Shkodre të dikurshme që koha e ka prishur dhe dëmtuar. Fisi Bonatti nga Korfu i vendosur në Shkodër, Pashko Vasa, Marubbi, udhëtarët e piktorët e huaj të shekullit XIX që vizituan Shqipërinë, janë personazhe historikë e kulturorë, fati i të cilëve ndërthurej së bashku duke prodhuar art e kulturë për qytetin.

Kujtimet e sjella nga autori, ashtu siç i ka arkivuar në memorie nga rrëfimet e babait, tregojnë shumë referenca bibliografike mbi jetën zakonore dhe vështrimin antropologjik të Shkodrës së asaj kohe, mbi tolerancën fetare, mbi komunitetin italian të rrënjësuar në jetën e qytetit që la gjurmë në trashëgiminë tonë kulturore materiale dhe jo materiale,

¹⁹ Dibra Zenepe (2018), *Qyteti që lindi nga një kështjellë*, Lezhë, Botimet Fishta, fq.209

mbi jetën diplomatike të Shkodrës kur asokohe mikpriste përfaqësitë e shteteve të mëdha evropiane.

Një libër kujtimesh i thjeshtë në dukje evokon shumë ngjarje e personazhe e mund të shërbejë si një guidë për promovimin kulturor të qytetit. Shumë nga objektet e evokuara nuk ekzistojnë sot, prandaj analiza e këtij teksti është apel për institucionet kulturore politikbërëse në nivel lokal e qendror. Një pllakat ndihmon në rindërtimin e identitetit tonë kulturor. Sepse identiteti ndërtohet edhe nga vendet që ne vizitojmë.

BIBLIOGRAFIA

- BEDENI LUCIAN (2021), *Foto-Studio "Marubbi" shpi themelue në 1856 : (Pietro Marubbi dhe lindja e studios së parë fotografike në Shqipëri)*, Tiranë
- BUSHATI HAMDI (2005), *Shkodra dhe motet*, vëllimi I, Shkodër, Rozafa 1
- BUSHATI HAMDI (1999), *Shkodra dhe motet*, vëllimi II, Shkodër, shtëpia botuese "Idromeno"
- DIBRA ZENEPE (2018), *Qyteti që lindi nga një kështjellë*, Lezhë, Botimet Fishta
- KAMSI WILLY (1994), *Monumentet e traditës në Shkodër*, në "Seminari i parë ndërkombëtar 'Shkodra në shekuj', 22-23 qershor 1993
- KERÇIKU KADRI (1962), *Zhvillimi i shëndetësisë në Shkodër gjatë shek. XVIII-XX*, Tiranë
- KOLIQI ERNEST (2003), *Familja Simini*, në "Vepra 6", Prishtinë, Faik Konica
- LEAR EDWARD (2008), *Edward Lear në Shqipëri. Ditar udhëtimesh 1848-1849*, Tiranë, Plejad
- LEJEAN GUILLAUME (2011), *Udhëtimeve në Ballkan (1857-1870)*, Dituria
- LUZATI SKENDER (1998), *Ndërtimi dhe arkitektura e Shkodrës gjatë shekujve*, në "Seminari i dytë ndërkombëtar "Shkodra në shekuj", 22-23 qershor 1995
- NUSHIQ BRANISLLAV (2021), *Nga Kosova deri në bregdetin Adriatik. Shënime udhëtimi nëpër viset shqiptare në vitin 1894*, Naimi
- QVICK ULLMAR (1998), *Shkodra në botimet e vizitorëve suedezë*, , në "Seminari i dytë ndërkombëtar "Shkodra në shekuj", 22-23 qershor 1995
- SIMINI GIACINTO (2011), *Un Patriota Leccese Nell'Albania Ottomana*, Argo
- SIMINI GIACINTO (2021), *Një patriot leçez në Shqipërinë osmane*, përkth. nga origj. Alma Hafizi, Tiranë, Berk
- SIMINI GIACINTO (2017), *Albania, viaggio nel paese delle aquille*, LB Edizioni
- SUMA TEREZINA (2003), *Familja Suma, histori, traditë, etikë*, Florimont

TOURIST ADVERTISING AS A MEANS OF PROMOTING A COUNTRY'S CULTURAL HERITAGE. FROM TRAVEL GUIDES TO POP-CULTURE TOURISM

Prof. Dr. ALINA GANEA

Dunărea de Jos University of Galați

Romania

alina.ganea@ugal.ro

Abstract

This paper deals with the discourse of travel guides considered as a marketing tool used to commodify a touristic destination and to promote cultural heritage. Since the promotion of a touristic destination is traditionally an absolute display of appraisal, the study investigates the evaluative resources exploited in travel guides in order to express aesthetic appreciation and to enhance the interest for the destination. However, the advent of internet and the success of creative industries, also favoured by consumerism, led to the development of pop-culture tourism whose promotion draws heavily on re-constructing the reality of the touristic site based on myth and fiction. The study focuses on a famous Romanian tourist destination, Bran Castle, which is promoted as Dracula Castle, and aims at showing how myth and legend can be put to use in order to persuade. The analysis was conducted on tourist websites advertising Bran Castle and identifies strategies used to marketize the royal fortress as Dracula's abode and to foster mystery around it.

Keywords: travel guides, promotional discourse, pop-culture tourism, Dracula, Bran Castle

Travel guides represent a mediator between the tourist and the host country (Bhattacharya in Hallet& Kaplan-Veinger, 2010: 2) and can be considered an essential tool in promoting a country's cultural heritage. They are an instance of complex hybrid discourse as they

feature characteristics pertaining to several discourse genres. However, their promotional scope is the most pervasive one since travel guides firstly target persuasion. Starting from the prerequisite that discourse is a form of action, this study will attempt to delineate, in its first part, the most important features of the discourse genre of travel guides and will focus on the peculiarities of the promotional language which contributes to building a seductive image of uniqueness for the travel destination. However, with the advent of Internet and the extensive development of creative industries, this discourse genre has come to appeal to different promotional strategies addressing the emerging community of tourists who are avid consumers of pop-culture, and who appear therefore to be more interested in the mythology of the place rather than in the place itself. Consequently, the second part of this paper will focus on the strategies used in order to build up the reputation of a Romanian location of interest, *e.g.*, Bran Castle¹, also known as Dracula's castle, which, given its association with Bram Stoker's *Dracula*, gives rise to advertisements instantiating a case of pop-culture tourism.

Whatever the strategy chosen, the persuasive approach follows the same pattern, namely luring the perspective tourist and granting him/her a positive self-image given the fact that he/she is a consumer of a praised commodity which makes him/her become a quality tourist. The concept of *culture* is central in this promotional undertake and therefore travel guides can be seen as supporting culture bridging and exchange, a means to advertise cultural heritage.

1. Discursive characteristics of travel guides

As already stated, travel guides hybrid discourse genre. According to Catherine Kerbrat-Orecchioni (2004: 134-135), travel guides relate to:

- the descriptive genre as they depict a virtual travel story,
- the informative genre given their didactic scope,
- the procedural (directive) genre since they offer travel instructions

¹ <http://www.bran-castle.com>

meant to assist the traveler’s visit and to help him/her accomplish his/her objective,

- the (positive) critical discourse as travel guides are loaded with appraisal language,
- the promotional discourse since they target persuasion.

According to the afore mentioned linguist (*Ibidem*), the promotional component is pervasive and encloses the descriptive, directive and critical components.

Moreover, functionally speaking, travel guides represent a form of eulogy of a geographical and cultural space. Given the fact that nowadays reading travel guides is the first step towards planning and accomplishing the trip, this discourse genre uses positive language in order to present the destination, to spur readers to explore and discover the foreign territory. A wide array of geographical, institutional, climatic, social, cultural, artistic, historic, industrial, administrative, gastronomical, religious aspects are provided in order to give rise to promising expectations for the reader who is bound to shape a positive image of the host country. Travel guides speak about the pleasure of visiting the new country and promises happiness.

Further, travel guides may be conceived as displaying a code of conduct for the tourist in the foreign country. In this respect, we may say that it corresponds to a directive macro-act corresponding to the advice illocutionary speech act. This illocutionary act can take various forms (recommendations, suggestions, warnings) and can be linguistically expressed using different prescriptive formulas such as *It would be convenient to...., Avoid...., Pay attention to, Tourists should...* These illocutions are meant to attract the tourists’ attention to the way one should proceed in order to take profit of the visit, to avoid any possible causes of conflicts or misunderstandings, to undertake the right actions if such events occur. The following examples excerpted from online travel sites provide examples of such speech acts:

(1) Trails to the summit are busy throughout the official trekking season. To avoid the worst of the crush head up on a weekday, or start earlier during the day **to avoid the afternoon rush and spend a night in a mountain hut [...]**

Authorities strongly caution against climbing outside the regular season, [...] Despite this, many people do climb out of season, as it's **the best time to avoid the crowds**. [...] **It's highly advised** that off-season climbers register with the local police department for safety reasons; [...]

If you plan to hike, go slowly and take regular breaks to avoid altitude sickness. Hiking poles are a good idea to help avoid knee pain (especially during the descent).²

(2) The market is quite narrow and can get elbow-to-elbow busy, so **try visiting early or later** in the afternoon if you prefer a bit of space, but **keep in mind** many of the stalls close by 5pm. Free samples are on offer in many places but **refrain from** eating while walking as it is considered impolite.³

(3) Tips for exploring Djemaa El Fna

While wandering around Djemaa at any time of day, **stay alert** to cars, motorbikes and horse-drawn-carriage traffic, [...].

Be on guard against pickpockets and rogue groopers who are known to work the crowds, particularly after sunset. [...]

Keep a stock of Dh1 coins on hand for tipping the performers. [...]

Be warned that you will see chained monkeys dressed in sports jerseys paraded for tourists, and the practices of the snake charmers are ethically questionable. **We advise avoiding both**.⁴

As it can be noticed, the imperative is widely used, expressing advice (*try visiting, keep a stock of ...*), warnings (*be on guard, keep in mind, be warned that*), mild prohibitions (*refrain from*). The present indicative is a frequent alternative (*authorities strongly caution, we advise avoiding both*); the adjunction of a modifier in the verb phrase may sometimes lead to a stronger formulation of the directives.

Advice and warnings interweave with recommendations concerning the habits and customs specific to the country, insisting, especially when it comes to more traditional societies, on cultural taboo

² <https://www.lonelyplanet.com/japan/around-tokyo/attractions/mt-fuji/a/poi-sig/1309509/356827>

³ <https://www.lonelyplanet.com/japan/kansai/kyoto/attractions/nishiki-market/a/poi-sig/402526/1323305>

⁴ <https://www.lonelyplanet.com/morocco/marrakesh/djemaa-el-fna-around/attractions/djemaa-el-fna/a/poi-sig/422043/1341479>

words or subjects, and on clichés. This is the case with (4) which draws the attention on the rules to be respected when visiting Morocco:

(4) Be respectful during Ramadan

During Ramadan, it's a good idea to avoid eating and drinking outside the confines of public restaurants or your hotel, just as a courtesy to locals who are fasting. This is especially true if you're in a non-touristy area of the country.

In general, dress conservatively

The traditions of Morocco tend to be quite conservative by western standards. In order to fit in with the locals and avoid drawing unwanted attention, it's a good idea to dress conservatively. For men, this usually means trousers instead of shorts and shirts with short sleeves at least.

Never eat with your left hand

There's another rule to remember when it comes to eating, besides sticking to your section of the communal bowl. Always, always take food using your right hand. This even applies if you are left-handed.⁵

Finally, travel guides represent an introduction and orientation handbook to the culture, history, traditions of a country and of a people. It makes an inventory of sights and monuments that should be included in the tourist's itinerary, and which are worth a visit. The guide also provides geographical and historical accounts, it depicts the local atmosphere stressing the cultural cachet of the place. This account familiarizes the potential tourist with the cultural differences in order to prepare his/her arrival in the host country especially since he/she will be on a supposedly unfamiliar territory. An entire paradigm comprising new cultural elements is provided to the reader plunging him/her into a virtual initial experience destined to push him/her to make the decision of visiting the country. Therefore, under the informative and functional disguise, travel guides put forward a persuasive project that can be reduced to the urge: *buy this touristic product!*, i.e. *visit this place!*

Rhetorically speaking, travel guides belong to an expert voice addressing readers who would virtually turn into visitors of the

⁵ <https://www.thetravel.com/10-etiquette-tips-for-traveling-to-morocco/>

respective travel places if the persuasive undertaking is successful. Travel guides also exploit emotions when picturing the destination in positive terms inculcating the desire to visit the foreign place. The linguistic means used to project this alluring image of the travel destination will be looked into in the following chapter.

2. Characteristics of the touristic language

Language and image are the essential persuasive tools of travel guides as Dann underlines it below:

Via static and moving pictures, written texts and audio-visual offerings, the language of tourism attempts to persuade, lure, woo and seduce millions of human beings, and, in so doing, convert them from potential into actual clients. [...] Thus, since much of the rhetoric is both logically and temporally prior to any travel or sightseeing, one can legitimately say that tourism is grounded in discourse. (1996: 2)

The language is packed with superlatives and words that connote genuineness and authenticity of the discovery experience:

(5) Life choices are presented in no uncertain terms in the **dazzling mosaics of the Assumption Basilica**. Look ahead to a golden afterlife amid saints and a **beatific** Madonna and Child or turn your back on them and face the wrath of the devil gloating over lost souls in an **extraordinary** Last Judgment scene. In existence since the 7th century, this former cathedral is the lagoon's oldest Byzantine-Romanesque structure.⁶

(6) As the former HQ of the Hapsburg Empire, the Austrian capital has a **flabbergasting** stash of cultural and art **treasures** – more than you could ever hope to see in a lifetime. But with 48 hours on your hands, you can easily take in some of the city's **trophy sights**: baroque palaces **bejeweled** with Klimt's golden **wonders**, grand concert halls,

⁶ <https://www.lonelyplanet.com/italy/venice/attractions/basilica-di-santa-maria-assunta/a/poi-sig/1138035/1321296>

and contemporary art in the born-again imperial stables.⁷

(7) Fuji-san is among Japan’s **most revered and timeless aflractions**, the inspiration for generations of poets and the focus of countless artworks. **Hundreds of thousands of people** climb it every year, continuing a centuries-old tradition of pilgrimages up the sacred volcano (which, despite its last eruption occurring in 1707, is still considered active). Whether or not you don the hiking boots to climb its busy slopes, taking some time to gaze upon the **perfectly symmetrical cone of the country’s highest peak** is an **essential Japan experience**.⁸

The syntagms in bold provide examples of positive evaluative language (*dazzling, beatific, perfectly, treasure*, etc.), superlatives (*most revered, highest*), words connoting uniqueness or intensity (*essential, flabbergasting, extraordinary, hundreds of thousands of people*).

The appraisal language infusing touristic guides is used to refer either to the characteristics of the place (*intriguing, theatrical interpretation of a dish* in 8), (*delectable* in 9), to the service offered (*enthusiastic staff* in 8), to the variety of choice (*incredible gin selection* in 9), to the unique experience offered (*delicatessen* in 9):

(8) The Hotel Metropole’s Michelin-starred restaurant offers an **intriguing** proposition: at each stage of its multicourse menu, you can order a traditional Venetian dish or a **theatrical** modern interpretation using the same ingredients. The **enthusiastic** staff will ably assist you in your decision but, either way, you can’t go wrong. Jellyfish-like Murano chandeliers add **whimsy** to an otherwise formal room.⁹

(9) Radici

Sit down for a quick and **delectable** meal of Puglia’s **temptations** at this **delicatessen**. And – surprise! – it has an **incredible** gin selection. Not even locals know about this place yet.¹⁰

⁷ <https://www.lonelyplanet.com/articles/48-hours-in-vienna>

⁸ <https://www.lonelyplanet.com/japan/attractions>

⁹ <https://www.lonelyplanet.com/italy/venice/sestiere-di-castello/restaurants/met/a/poi-eat/1568300/1320999>

¹⁰ <https://www.lonelyplanet.com/articles/rome-food-critics-favourite-restaurants>

The perspective can range from the grandiose to the familiar, from luxurious treats to intimate cozy invitations:

(10) Need to impress? At Budapest's **most romantic** rooftop bar, you might just end the day with a kiss. The upscale High Note Roof Bar, snuggled next to St Stephen's Basilica, has **comfy** sofas to **cuddle up** on and watch the slowly sinking sun paint all kinds of colors across the evening sky. The **roomy** terraces provide floor-to-ceiling views of the whole city and beyond, with the cathedral's dome almost within arm's reach. When the weather gets chilly, you can retreat to the **elegant, burgundy-colored** indoor area that's open year-round. **Cocktails inspired by bucket-list destinations**, plenty of Hungarian and international wines, and an **impressive** list of spirits further elevate the mood.¹¹

(11) With a hint of black magic in its name and a **cosy** location in the basement of a residential block, this family-run restaurant has earned loyal local fans with its excellent takes on Hungarian classics.¹²

Directives are inherent to travel guides, as it has been already shown. In this respect, Moirand (2004 : 160) defines travel guides as textbooks that facilitate the advisory relationship between an expert and a novice.

Not in the least, travel guides are seasoned with a plethora of foreign cultural elements and foreign words that add to the persuasive undertake. They role is to lure the reader with the original echoes of foreign words which create the effect of authenticity and plunge the reader into the local atmosphere, stirring his/her imagination.

(12) Food is a hugely important aspect of Italian culture, and eating in the **bel paese** has its own set of customs.¹³

¹¹ <https://www.lonelyplanet.com/articles/best-rooftop-bars-budapest>

¹² <https://www.lonelyplanet.com/hungary/budapest/castle-district/restaurants/mandragora/a/poi-eat/1548424/1329730>

¹³ <https://www.fodors.com/world/europe/italy/experiences/news/photos/italy-dining-guide-never-do-these-things-at-a-restaurant>

(13) In Italy, pasta is served as a **primo piaflo**, or first course, which is followed by the main dish of meat, fish, or a vegetarian option, known as the **secondo piaflo**. Don’t expect to have a side of pasta with your *secondo* -the two are served separately! (*Ibidem*)

(14) Cocktails aren’t generally drunk with dinner in Italy. Ask for a gin and tonic with your **cacio e pepe** and, just like requesting **parmigiano** for your **spaghefli alle vongole**, you might raise an eyebrow (or get deported). (*Ibidem*)

As it can be observed in the examples above, the foreign words are sometimes motivated as they designate *realia* specific to the foreign culture (*cacio e pepe*, *parmigiano*, etc.) and mentioning them as such provides the reader a glimpse of life of the travel destination. However, in other contexts (*see* 12,13), these foreign terms could have been translated as they designate common concepts, yet the authors opt for preserving the foreign term, being aware of their stylistic effects.

If everything mentioned above relates to the traditional approach in tourism promotion, notwithstanding, the advent of popular culture (television, music, cinema) and people’s easy access to it due to its overwhelming rise in popularity and the extensive use of internet made way to a new tendency in tourism advertising, namely pop-culture tourism. The following chapter will look into this new approach in touristic promotion and will illustrate it by providing the example of the online advertising of a famous Romanian site, Bran Castle, also known as Dracula Castle.

3. Visit Bran Castle! - a case of pop-culture tourism

Pop-culture tourism emerged in the second half of the XXth century as a result of mass tourism and as a variant of postmodern tourism initially designated as literary tourism (Baleiro& Pereira, 2021: 1-2) and defined as travelling to places connected to a literary text or writer (Baleiro&Quinterio, 2018: 31). Later on, this type of cultural tourism diversified, covering fields “such as film-induced, literary, and music tourism, as well as special events, and technology tourism, among others” (Radomskaya, 2018). This trend casts new perspectives on

the motivations underlying this type of tourism which relate to the attraction or even fascination with a certain pop-culture product. The fierce competition in the touristic field has inherently led to an increased market offer and even to the “segmentation and the creation of several tourism niches tailored to specific market demands (e.g. dance tourism, photographic tourism, wine tourism, music tourism, food tourism)” (Baleiro& Pereira, 2021: 3). This phenomenon has generated the “commodification process of culture” (*Ibidem*) within which celebrities, stars, popular characters play an important role in nourishing people’s interest to visit these “constructed realities” (Larson, Lundberg &Lexhagen, 2013: 74). This appears to be the case with the touristic sight we chose to analyze in this paper, namely the Romanian Bran Castle which has been associated with Bram Stoker’s character Dracula. The castle is situated in on the border of Transylvania and Walachia and is said to have inspired Stoker in depicting his character’s abode. Although it is commonly acknowledged as one of the most beautiful and well-kept fortresses in Romania, the site is promoted as a film-induced touristic destination, putting forward the mythological vampirism aura revolving around the castle history rather than its actual one. The purpose of our analysis is to show how this theme of vampirism is cultivated and nurtured in the castle promotion in order to trigger the interest to visit the destination.

3.1. *Dracula Castle –the abode where Dracula never set foot in*

The castle was built in the XIIIth century and was called Dietrichstein¹⁴; it hosted along centuries kings, knights, soldiers. When Transylvania became part of the Kingdom of Romania in 1920, the castle was gifted to Queen Marie of Romania who turned it into a home for the royal family¹⁵. Nowadays the castle has been turned into a museum and displays a collection of furniture, armour and costumes. The legend surrounding the fortress is spiced with vampire elements enhanced by the gloomy Transylvanian forests said to be the home of vampires and ghosts, the geographical situation of the castle on top of a hill, exactly like Dracula’s abode, and the vampire’s thirst for blood that also characterizes Vlad the Impaler, the Wallachian prince who is said to have influenced Bram Stoker’s story. Another

¹⁴ <http://www.romanianmonasteries.org/romania/bran-castle>

¹⁵ <http://www.bran-castle.com/historical-timeline.html>

misleading association maintaining the vampire mystery around the castle is the resemblance between the name of Vlad the Impaler’s father called Dracul, a derivative from the name of the *order of the Dragon*, and Stoker’s vampire’s name Dracula (devil). Romania’s communist regime exploited these confusions and, aware of the possibility of maximizing profits following the success of the film about Dracula in the 60s, decided to promote Bran Castle as Dracula Castle¹⁶. It was a form of encouraging film-induced tourism which “rests on the imaginary created in books and films”, and which “consists of experiences of fun, fantasy and desire” (Holbrook & Hirschman, 1982 cited by Larson, Lundberg & Lexhagen, 2013: 74). In the case of Bran Castle, we may speak of a case of “constructed reality, *i.e.* based on both authentic as well as purely fictitious foundations (Frost, 2010), which creates a strong emotional tie between a tourist and the destination (Kim & Richardson, 2003)” (cited by Larson, Lundberg & Lexhagen, 2013: 7).

3.2 Bran Castle – a royal castle under the disguise of a vampire abode

The analysis of several sites promoting Bran castle enabled us to reveal two recurrent techniques used to integrate vampire elements into the cultural site presentation, which thereby becomes its authenticity cachet.

Firstly, with few exceptions, the fortress is advertised solely under the name of Dracula Castle or this name is added as an apposition accompanying the real name, Bran Castle. Here are some examples:

(15) Bran Castle, **also known as Dracula’s Castle**, is one of the most infamous castles in the world.¹⁷

(16) The real **Dracula’s Castle** in Transylvania to host the very best Halloween party¹⁸

The castle is advertised as being Dracula’s *real* abode, promising an authentic vampire experience to the tourist. Using this alternative name is instrumental in enhancing allure to the tourists.

¹⁶ <https://www.golivegotravel.nl/en/europe/bran-castle-practical-tips/>

¹⁷ <https://www.kkday.com/en/blog/26098/5-most-hauntingly-beautiful-castles-in-europe-you-can-visit>

¹⁸ <https://www.en-vols.com/en/inspirations-en/dracula-bran-castle/>

(17) In Romania, you can find the **famous Bran castle, also known as Dracula castle**. If you like vampire stories, then this is the castle for you!¹⁹

Secondly, struggling to make end-site users connect with the location, advertisers resort to the strategy consisting in introducing fictional elements of the story into the description of the real site. Intermingling fiction and reality results in forging an identity induced by consumers' demand, which however raises the problem of maintaining the balance between fiction and truth. In order to illustrate the linguistic reflection of this strategy, we could mention the following:

- the extensive use of *haunting* or *haunted* as preferred modifiers accompanying the name of the castle

(18) Take a **haunting** tour of legendary Bran Castle...If you dare.²⁰

- frequent references to Vlad III Dracula, known as Vlad the Impaler because of his torturing techniques when punishing villains, who is identified with Stoker's character

(19) Bran Castle, also known as Dracula's Castle, is one of the most infamous castles in the world. It used to be thought of as the setting of **Vlad the Impaler's bloody atrocities** with some even saying he was imprisoned here during his capture in 1462. The castle found renown with the publication of the novel *Dracula*, which was greatly inspired by Vlad III Dracula and **his brutal habit of impaling victims**²¹

- the use of words belonging to the vampire story paradigm (*garlic, crucifix, fang, bloody*, etc.) to reconstruct the layers of gloominess, menace and horror around the bloodthirsty vampire

(20) A Chef, Some Garlic and a Dracula!

No doubt Bran Castle is gorgeous and splendid. And it does have a spooky vibe to it. The haunting aura of the castle seeps right to your bones! [...]

Her recommendation- Even sans Dracula, Bran Castle should be on

¹⁹ <https://www.en-vols.com/en/inspirations-en/dracula-bran-castle/>

²⁰ <https://www.globaltravelerusa.com/take-a-haunting-tour-of-legendary-bran-castle-if-you-dare/>

²¹ <https://www.kkday.com/en/blog/26098/5-most-hauntingly-beautiful-castles-in-europe-you-can-visit>

your bucket list. [...] Don’t forget to carry some **garlic** and a **crucifix**!²²

(21) Now visitors from all over the world descend on rural Transylvania for a chance to experience some of the **eerie thrill** of Stoker’s novel. Tour companies often book Bran Castle for Halloween parties, complete with “**bloody**” **vodka shots** and a DJ.²³

- use of words pertaining to the discourse of monstrosity in order to maintain and nurture fiction

(22) Two lucky (or **doomed**, depending on how you look at it) people will have the opportunity to spend their October 31 at the ultimate Halloween locale. [...] One winner and a guest will arrive via horse-drawn carriage where they’ll be hosted [...] and invited to explore every part of the castle from its highest towers to its **darkest crypts**.²⁴

(23) Are you fond of **mysticism**, gothic, or **vampires’** castles? Is your childhood associated with listening to **horror** stories? In this case, you will be impressed by Transylvania, the homeland of **vampires** and **werewolves**, as this region is literally filled with ominous secrets and riddles. (...) ²⁵

Conclusions

Travel guides facilitate the visit of a foreign destination before the real meting takes place. Taking a discourse approach to travel guides, this study attempted to investigate the main discourse features specific to this type of writing which heavily relies on appraisal language meant to lure the prospective tourist and to create a positive destination image. In the second part, the paper focused on film-induced tourism and chose a case study, namely the Romanian Bran castle, in order to illustrate how popular culture can contribute to promoting a touristic

²² <https://www.triphobo.com/blog/hobos-we-admire-annette>

²³ <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/dracula-castle-things-to-do-brasov-transylvania>

²⁴ <https://www.fodors.com/world/europe/romania/experiences/news/airbnb-wants-to-send-you-to-draculas-castle-for-halloween-12045>

²⁵ <https://planetofhotels.com/guide/en/blog/things-to-do-in-transilvania>

destination. An analysis of several foreign touristic online websites revealed ways in which the theme of vampirism is cultivated in order to maintain the haunting aura and the spooky vibe much adored by the lovers of vampire lore.

BIBLIOGRAPHY

- BALEIRO R. & QUINTEIRO S. (2018), *Key concepts in literature and tourism studies*, in *Estudos em literatura e turismo: Conceitos fundamentais*, Universidade de Lisboa. Faculdade de Letras. Centro de Estudos Comparatistas, Lisboa.
- BALEIRO R. & PEREIRA R. (2021), *Global Perspectives on Literary Tourism and Film-Induced Tourism*, Business Science Reference.**
- DANN G. M. S. (1996), *The Language of Tourism: A Sociolinguistic Perspective*, CABI Pub, Wallingford, Oxon, UK.
- FROST A. (2010), *Knowledge Creation*. <http://www.knowledge-management-tools.net/knowledge-creation.html>
- HALLET R. & KAPLAN-VEINGER J. (2010), *Official Tourism Websites: A Discourse Analysis Perspective*, Channel View Publications, Bristol.
- HOLBROOK M.B. & HIRSCHMAN E.C. (1982), *The Experiential Aspects of Consumption Consumer Fantasies, Feelings, and Fun*, in *Journal of Consumer Research*, 9, p. 132-140
- KERBRAT-ORECCHIONI C. (2004), *Suivez le Guide*, in BAIDER F., BURGER M. & GOUTSOS D. (éd) *La Communication touristique : Approches discursives de l'identité et de l'altérité*, Harmattan, Paris, p. 131-150.
- KIM H. & RICHARDSON S. (2003), *Motion picture impacts on destination images*, in *Annals of Tourism Research*, vol. 30, issue 1, p. 216-237, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160738302000622>
- LARSON M., LUNDBERG C., LEXHAGEN M. (2013), *Thirsting for vampire tourism: Developing pop culture destinations*, in *Journal of Destination Marketing & Management*, 2, p. 74-84
- MOIRAND S. (2004), *Le même et l'autre dans les guides de voyage au XXIe siècle*, in BAIDER F., BURGER M. & GOUTSOS D. (éds) *La Communication touristique : Approches discursives de l'identité et de l'altérité*, Harmattan, Paris, p. 151-172.
- RADOMSKAYA V. (2018), *Popular culture as a powerful destination marketing tool: an Australian study*, Doctoral dissertation, James Cook University, <https://researchonline.jcu.edu.au/58966>.

TRASHËGIMIA KULTURORE, BURIM PËR ANGLISHTEN PËR QËLLIME SPECIFIKE NË FUSHËN E TURIZMIT

Dr. DEMIR KROJ

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
demirkroi@yahoo.co.uk

Msc. VASIL BARKA

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
vasil.barka@gmail.com

ABSTRACT

This paper presents a project based on the use of cultural heritage elements as resources or contexts to foster students' oral communication skills in English. It aims at developing English ability of young learners of Saranda region in order to promote local cultural sites to be prime tourism destination. Its main objective is to help students improve their oral communication level in English, learn about the cultural heritage of the area, develop a taste and an appreciation for art, creativity, history and cultural heritage and even foster students' and teachers' motivation. It emphasizes practicing communicative speaking skills in the implementation of ESP for tourism. Most of the activities were carried out in non-formal environment such as museums, national parks or historical buildings. The methodology used in the research of this project made it possible to effectively assess and validate its design. This qualitative research is based on the principles of planning, action, observation and reflection. The criteria used to test speaking ability were fluency, pronunciation, grammar and vocabulary. Combining relevant knowledge about local culture heritage and ESP will only provide more potential for tourism and most importantly, more qualitative and sustainable tourism for our region.

Keywords Oral skills in ESP English, Improvement, Cultural Heritage, Learning in Non-formal Environment.

1. Hyrje

Rowe & Humphries¹ (2012) e konsiderojnë mësimdhënien si sistem vlerash të duhura që duhet të rrënjohet tek fëmijët për të ardhmen e tyre dhe besojnë se procesi edukativ nuk ndodh vetëm përmes mësimi, por edhe ndërveprimit me gjallesat e tjera. Çdo person duhet të rritet me ndjenjën se është anëtar aktiv i një grupi ku gjuha është faktor themelor i ndërveprimit. Ky besim pasqyron rëndësinë e ndërveprimit në proceset e mësimdhënies dhe të nxëniet, lidhur ngushtë me idetë e Vygotskit² (1986).

Në rastin e Shqipërisë, mungesa e zhvillimit të kompetencës së komunikimit në gjuhët e huaja është e dukshme. Qasjet tradicionale të mësimdhënies së gjuhës fokusohen kryesisht në gramatikë dhe fjalor dhe rrallë promovojnë të folurin. Prandaj, nevojitet ndryshim metodologjik në vend që shumë mësues të marrin trajnim të veçantë në mësimdhënien mbi aftësitë në të folur.

Iniciativat si projekti këtu janë shembull si të promovohen aftësitë e të folurit. Të mësuarit jashtë klasës nënkupton të mësuarit në mjedise joformale, gjë që nxit motivimin. Përdorimi i trashëgimisë kulturore si burim ose kontekst nënkupton përvoja të paharrueshme, ku arti dhe trashëgimia bëhen të pandashme nga aftësitë e të folurit.

Ky projekt lindi nga kërkimi i një perspektive aktuale në Universitetin e Tiranës, Filiali Sarandë. Ai promovon komunikimin gojor në orën e anglishtes duke përdorur trashëgiminë kulturore si burim ose kontekst për të mësuar. Vizita në muze, ndërtesa historike, vende arkeologjike dhe vende të ngjarjeve kulturore u kryen për të nxitur të mësuarit në një mjedis joformal.

Projekti filloi në universitet, me programet e trajnimit të mësuesve dhe njëherazi, disa përvoja u vunë në praktikë në disa shkolla të Sarandës. Zbatimi i projektit në nivelin e arsimit të mesëm dhe universitar bashkë me hulumtimin dhe vlerësimin ndihmuan në përmirësimin e propozimit fillestar.

Të mësuarit përmes konteksteve të trashëgimisë prodhon procese perceptimi dhe lejon nxënësit të shprehin emocione, të marrin

¹ S. Rowe, S. Humphries. The Coombes approach. Learning through an experimental and outdoor curriculum, Continuum, London, 2012.

² L. S. Vygotski. Thought and language, Harvard University Press, Cambridge, 1986.

vendime, të shprehin pikëpamje, të zhvillojnë punë bashkëpunuese e të promovojnë aktivitete ndërkurrikulare. Nëse këto procese mësimore zbatohen në fushën e gjuhëve të huaja, bëhet e mundur praktika e pakufizuar e aftësive të të folurit. Nxënësit kërkojnë përvoja që kanë diçka për të ndarë, ata kënaqen duke pasur diçka për të folur dhe mundësinë për të shprehur mendimet e tyre. Për këto arsye, përdorimi i trashëgimisë si burim ose kontekst ofron situata autentike ku pjesëmarrësit fillojnë dialog, ndajnë ndjesi, shprehin ndjenja dhe shkëmbejnë mendime.

Të mësuarit jashtë klasës është shtylla tjetër e rëndësishme ku mbështetet ky projekt. Në këtë projekt nxënësve iu dha mundësia të dalin nga klasa për të njohur trashëgiminë përreth dhe të ushtrojnë aftësitë e të folurit në anglisht. Ky mjedis joformal, sipas Asensio³ (2015), ofron rezultate më të mira të të mësuarit sesa ai formal. Sidoqoftë, kjo ide bie ndesh me qasjet tradicionale të mësimdhënies së gjuhës, të cilat janë ende në përdorim kudo, që këmbëngulin në përdorimin e klasave të duhura.

Një shqetësim aktual lidhur me promovimin e vendeve kulturore si destinacione turistike është përdorimi i gjuhës së folur për të informuar e shpjeguar gjërat në lidhje me vendet kulturore. Për turistët nevojitet që stafi i turizmit të zotërojë anglishten si gjuhë ndërkombëtare. Duke rritur aftësinë në anglisht për të promovuar vendet kulturore të Shqipërisë, turistët e huaj kuptojnë më lehtë dhe ulet niveli i keqkuptimeve mes stafit dhe turistëve.

2. Shqyrtimi i literaturës

2.1 Anglishtja për Qëllime Specifike (AQS)

Hutchinson dhe Waters⁴ (1987) treguan se “AQS është një qasje ndaj mësimi të gjuhës në të cilën të gjitha vendimet për përmbajtjen dhe metodën bazohen në arsyen e të mësuarit të nxënësit. Strevens⁵ (1988) e përshkruan AQS si mësimdhënie që është krijuar për të përmbushur

³ M. Asensio. El aprendizaje natural, la mejor vía de acercarse al patrimonio, *Educatio Siglo XXI*, 33 (1), f. 55-82, 2015.

⁴ Hutchinson, T & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes*. New York: Cambridge University Press.

⁵ Strevens, P. (1988). ESP after twenty years: A re-appraisal. In M. Tickoo (Ed.), *ESP: State of the art* (f. 1-13). SEAMEO Regional Language Centre. Cambridge University Press.

nevojat specifike të nxënësit. AQS është një emër i përgjithshëm për gjithë llojet e anglishtes, përveç anglishtes së përgjithshme, si anglishtja për qëllime akademike, anglishtja për infermierë, anglishtja për avokatë, anglishtja e biznesit, anglishtja për turizëm etj.

Një përkufizim i AQS thotë se “AQS bazohet në hartimin e kurseve për të përmbushur nevojat e nxënësve” (Robinson⁶, 1991;). Në përgjithësi ajo përdoret për t’iu referuar mësimdhënies dhe mësimi të gjuhës së huaj për qëllim qartësisht utilitar. Përkufizime të tjera thonë se AQS përdor metodologjinë dhe aktivitetet themelore të disiplinës të cilës i shërben, dhe përqendrohet në gjuhën (gramatikë, leksik dhe regjistër), aftësitë, ligjërimit dhe zhanret e përshtatshme për këto veprimtari (Evans & St John⁷, 1998). Kjo tregon se materialet, programi dhe qëllimi i AQS duhet të hartohen dhe zhvillohen sipas nevojave të studentëve. Kështu, qasja AQS është një qasje nga poshtë lart. Lidhur me temat, mësimdhënia e anglishtes për turizëm, sipas Walker⁸ (1995), arrihet më mirë përmes fokusit të bazuar në tematikë. Kjo lloj qasjeje e dizajnit trajtohet në mënyrë korrekte, përmbush rolin e dyfishtë të ofrimit të një kuadri kuptimplotë brenda të cilit ata përmirësojnë aftësitë gjuhësore.

2.2 Anglishtja për Qëllime Turizmi (AQT)

Sipas Leslie dhe Russell⁹ (2006), të qenit i aftë në gjuhë të huaj është i nevojshëm për njerëzit që punojnë në sektorin e turizmit dhe mikpritjes. Në fakt, për ata që kërkojnë punësim në këtë industri është thelbësore që të qëndrojnë shumë të motivuar në mënyrë që të zotërojnë një nivel të lartë të gjuhës së shërbimit profesional.

Në fakt, anglishtja për qëllime turistike ndihmon për t’u pajisur me fusha specifike të aftësive dhe njohurive gjuhësore. Rrjedhimisht, përvetësimi i aftësive specifike në anglisht ndihmon në zbatimin e duhur të tyre në vendin e punës. Për shkak të kësaj, një nevojë e veçantë gjuhësore e kontekstit të specifikuar ka rol kritik si kërkesë

⁶ Robinson, P. C. (1991). *ESP Today: A Practitioner’s Guide*. New York. Prentice Hall.

⁷ Dudley-Evans, T & St. John, J.M. (1998). *Development in English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁸ Walker, Robin. “Teaching the English of Tourism”. IATEFL ESP SIG Newsletter no 4. November 1995.

⁹ Leslie, D., & Russell, H. (2006). The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe. *Tourism Management*, 27 (6), f.1397-1407.

për të zbatuar një gjuhë të suksesshme (Shieh¹⁰, 2012). Studentët tanë mësojnë anglisht për të folur me vizitorët që vijnë në vendin tonë, por ata nuk pritët të udhëtojnë në vendet e synuara dhe të mësojnë për kulturat e gjuhës së synuar. Arsyeja për këtë qasje mund të jetë nevoja që nxënësit të flasin për kulturën e tyre me vizitorët. Një arsye tjetër për marrjen në konsideratë të një materiali të tillë është të ndihmojmë studentët të ndërgjegjësohen për identitetin e tyre kulturor.

2.3 Trashëgimia Kulturore

Ruajtja e trashëgimisë kulturore ndihmon zhvillimin e një kombi në vazhdimësi. Duke ruajtur dhe promovuar trashëgiminë kulturore ne kontribuojmë drejtpërdrejt ekonomikut, përkatësisht në rritjen e këmbimit valutor të vendit përmes turizmit.

Nëpërmjet ruajtjes dhe prezantimit të trashëgimisë kulturore, brezi aktual sheh forcën dhe estetikën e të parëve të tij. Brezi i tanishëm mund të shohë forcën e paraardhësve të tij përmes trashëgimisë së tij. Pra, trashëgimia kulturore në mënyrë indirekte trashëgon vlera karakteristike që mund të jenë pasqyrë për brezin aktual.

Ligji Nr.11 i vitit 2010 për trashëgiminë kulturore neni 1, thotë se “Zhvillimi është rritje e vlerës potenciale, informimi dhe promovimi i Trashëgimisë Kulturore dhe përdorimi i saj nëpërmjet kërkimit, rivitalizimit dhe përshtatjes në mënyrë të qëndrueshme dhe jo në kundërshtim me qëllimin e ruajtjes”. Organizata Botërore e Turizmit e përkufizon turizmin e trashëgimisë si aktivitet për të shijuar historinë, natyrën dhe reliket e kulturës njerëzore, artit, filozofisë dhe institucioneve nga rajone të tjera. Turizmi i trashëgimisë është gjithashtu një takim personal me traditat, historinë dhe kulturën. Ai bazohet në konceptin se çdo komunitet ka një histori për të treguar.

3. Projekti

Ky projekt bazohet në përdorimin e burimeve të trashëgimisë në muze, ndërtesa historike, vende arkeologjike dhe mjediset e ngjarjeve kulturore. Vizita të veçanta u organizuan në varësi të përmbajtjes dhe

¹⁰ Shieh, W. (2012). Hotel employees’ perception on their workplace English use: An example from Taiwan. *US-China Foreign Language*, 10(11), f.1729-1733.

objektivave të planifikuara dhe ofertës së bërë nga çdo institucion dhe aktivitet kulturor i planifikuar.

3.1. Sfondi teorik

Ky projekt është një alternativë praktike dhe konstruktive ndaj modeleve tradicionale të mësimdhënies. Ai promovon ndërveprimin midis nxënësve, studentëve dhe mësuesve. Vygotski zhvilloi një teori mbi ndërveprimin, ku njerëzit bashkëveprojnë në mënyrë indirekte me mjedisin e tyre nëpërmjet instrumenteve ndërmjetësuese, duke përfshirë burimet kulturore, ku gjuha është pjesë e tyre. Vygotski e kupton gjuhën si mjet bazë që u siguron njerëzve njohje të botës. Prandaj, është e nevojshme të zgjerojmë kontaktet tona me njerëzit e tjerë, në kontekste të ndryshme, duke përjetuar situata të reja komunikuese. Sipas Vygotskit, kultura përkufizohet si përvoja sociale dhe materiale e akumuluar historikisht nga njerëzit. Qeniet njerëzore përdorin vepra kulturore, veçanërisht me ndihmën e gjuhës së folur dhe të shkruar dhe kështu, kultura është tejet e rëndësishme për përvetësimin e gjuhës.

3.2. Veprimtaritë dhe burimet

Të gjitha veprimtaritë e projektit ndajnë të njëjtat parime: promovimi i aftësive në të folur të studentëve për t'i ndihmuar ata në mësimin akademik dhe jetën shoqërore; të fokusojë aktivitetet në format gjuhësore, strukturën e të folurit dhe fjalorin për të zhvilluar aftësitë në të folur; për të mbështetur dhe forcuar ndërveprimin e nxënësve dhe inkurajuar dialogun krijues dhe diskutimet mes nxënësve dhe mësuesve. Aktivitetet u ndanë në: aktivitete në klasë dhe jashtë shkollës.

4. Metoda

Metodologjia në këtë hulumtim dha kohë për të vlerësuar dhe vërtetuar dizajnin e tij. Ishte një kërkim cilësor i bazuar në parimet e kërkimit të veprimit të Lewin: Planifikimi, veprimi, vëzhgimi dhe reflektimi. Teknikat e përdorura ishin vëzhgimi nga pjesëmarrësit e mospjesëmarrësve dhe një grup diskutimi. Projekti u zhvillua në disa

shkolla në Sarandë ku morën pjesë rreth 60 nxënës. Pjesëmarrësit ishin nxënës të shkollave të mesme, të diplomuar në universitet dhe disa të rinj të punësuar ose jo. Nxënësit u ndanë në grupe prej 10 vetash dhe disa nga mësuesit e gjuhës angleze dhe trashëgimisë kulturore të shkollës punuan me ta gjatë vizitave.

Projekti u vlerësua përmes vëzhgimit dhe një fokus grupi. Vëzhgimi i pjesëmarrësve u zhvillua gjatë vizitave përmes shënimeve në terren, fotografive dhe regjistrimeve me celular. Për të strukturuar informacionin e mbledhur u krijuan katër kategori analizash. Këto ishin: *Kontekstet*, *Ndërveprimi*, *Gjuha Angleze dhe Motivimi*. Informacioni në lidhje me kontekstet u mor nëpërmjet fotografive në terren, të cilat ndihmuan në përshkrimin e kontekstit dhe mjedisit. Nëpërmjet regjistrimeve audio dhe video, ndërveprimi ndërmjet nxënësve, nxënësve dhe mësuesve dhe mjedisëve mund të analizohej përveç llojit të teksteve që studentët prodhuan dhe aspekteve gjuhësore si shqiptimi, intonacioni apo strukturat gramatikore.

Vëzhgimi i mospjesëmarrësve u krye nga një vëzhgues i jashtëm i cili përdori të njëjtat mjete si vëzhguesit pjesëmarrës dhe plotësoi modele të ndryshme. Në këtë rast, kategoritë e analizuara ishin të njëjta: kontekstet, ndërveprimi, gjuha angleze dhe motivimi.

Fokus-grupi ishte instrumenti tjetër për të vlerësuar projektin. Ai u organizua në Filialin Sarandë. Puna u realizua nga pedagogë të filialit dhe synimi ishte vlerësimi dhe vërtetimi i projektit. Ky fokus-grup kishte tre pedagogë dhe paraprakisht u krijuan katër kategori analizuese: *Komunikimi i folur*, *Të nxënit në mjedis joformal*, *Motivimi* dhe dy kategori të tjera: *Vlerësimi* dhe *Metodologjia*.

4.1. Rezultatet e hulumtimit

4.1.1. Rezultatet e vëzhgimit të pjesëmarrësve dhe mospjesëmarrësve

Kontekstet. Kontekstet e brendshme dhe të jashtme të përdorura për projektin ishin të përshtatshme, ku manastiret, Parku Kombëtar i Butrintit dhe vendet e ngjarjeve kulturore në zonën e Sarandës ishin më interesantet.

Ndërveprimi. Ndërveprimi midis studentëve, studentëve dhe mësuesve, e studentëve dhe objekteve të trashëgimisë ishte i shkëlqyer.

Gjuha angleze. Për sa i përket anglishtes së folur, vëmendja u përqendrua në elementët e ndryshëm gjuhësorë të kompetencave

komunikuese dhe gjuhësore, si shqiptimi dhe intonacioni. Vëzhgimi mundësoi që të kontrollohej procesi i përvetësimit të gjuhës në situata reale, gjë që ndihmoi të hartoheshin aktivitete për ta përmirësuar atë në klasë. Gjithashtu, u qartësuan aspekte pragmatiko-diskursive si llojet e teksteve që nxënësit mund të prodhojnë. U pa se nxënësit mund të prodhojnë dialogë dhe tekste përshkruese. Po kështu, në klasën e 8-të dhe të 9-të ata mund të prodhojnë tekste rrëfyese, përshkruese dhe dialoguese. Në shkollën e mesme dhe në nivel universitar prezantohen tekste që nxisin debatin.

Motivimi .Motivimi është faktor kyç në mësimin e gjuhës. Falë vëzhgimit të pjesëmarrësve, u monitorua motivimi i nxënësve kur dilnin jashtë shkollës, vizitonin mjedisin dhe ndërmerrnin aktivitete në mjedisin mësimor joformal. U vë re se studentët ishin më të motivuar kur bënë veprimtari praktike jashtë klasës.

4.1.2. Rezultatet e fokus- grupit

Ekspertët në fokus- grup e konsideruan projektin inovativ falë përdorimit të trashëgimisë kulturore dhe mjedisit joformal për të mësuar. Kombinimi i perspektivës AIPGJ (Anglishtja e Integruar e Përmbytjes dhe Gjuhës) dhe perspektivës së veprimit u konsiderua gjithashtu risi. Projekti promovon të nxënësit eksperimental dhe kështu u prezantuan mënyra të ndryshme vlerësimi si vlerësimi nga kolegët ose vetëvlerësimi. Motivimi është një tjetër kategori e rëndësishme që tregon rezultate. Studentët ishin shumë të motivuar në projekt. Gjithashtu, ekspertët në fokus- grup, të cilët njohin realitetin e sistemit arsimor shqiptar, e konsideruan projektin të guximshëm, sepse ai sfidon idetë e mësuesve tradicionalë. Fokus grupi sugjeroi modelin e projektit në perspektivën teorike të konstruktivizmit social të kombinuar me të mësuarit eksperimental.

5. Diskutime

Ky projekt ndjek parimet e veprim-kërkimit. Ai është shembull i një propozimi konstruktiv me perspektivë veprimi. Së bashku me disa projekte të tjera ai synon të promovojë AQS-në në arsimin e mesëm dhe në nivelin terciar nëpërmjet përdorimit të mjedisit të trashëgimisë

joformale si kontekst apo burim. Disa përvoja të mëparshme përdorën trashëgiminë si burim ku studentët vepronin si udhërrëfyes turistikë në rajonin e Sarandës, pasi objektivi kryesor i projektit ishte promovimi i aftësive komunikuese në anglishten në turizëm.

6. Përfundime

Ky projekt u zhvillua në Filialin Sarandë dhe u zbatua në shkollat e Sarandës. Qëllimi i projektit është të promovojë të folurin në anglisht duke kombinuar mësimin e gjuhës së folur, mjedisin joformal dhe përdorimin e trashëgimisë kulturore si burim. Të mësuarit jashtë klasës ofron përvojat e nevojshme për të prodhuar gjuhë të folur dhe nxit dialog krijues midis nxënësve dhe mësuesve.

Qëllimi i projektit “për ta çuar shkollën jashtë dhe sjellë botën brenda shkollës” u përmbush. Qëllimet e projektit për ndërtimin e identitetit kulturor të studentëve dhe zhvillimin e kompetencave kulturore u arritën gjithashtu, sepse këto përmbajtje ose kontekste nuk arrihen gjithmonë nga familjet për shkak të faktorëve të ndryshëm (mungesa e njohurive, kombësisë, burimeve ose trajnimit). Propozimi shtrihet midis zonave formale si klasa dhe atyre joformale, si muzetë, vendet, ndërtesat historike, vendet arkeologjike etj. Gjithashtu, ai promovon shije dhe vlerësim për artin, krijimtarinë dhe trashëgiminë kulturore. Së fundmi, të ushtruarit e të folurit në AQS përmes një qasjeje dialoguese ofron përvoja emocionuese për të promovuar oratorinë.

Rezultatet tregojnë rëndësinë e motivimit të studentëve dhe mësuesve në procesin e përvetësimit të AQS dhe si kontekstet joformale kanë ndikim të madh. Fokus- grupi vlerësoi hartimin e projektit i cili teorikisht ishte i përshtatur në konstruktivizmin dhe parimet eksperimentale të Vygotskit dhe e konsideroi atë risi arsimore. Kjo përvojë u vlerësua shumë nga fokus -grupi sepse inkurajon motivimin e studentëve dhe mësuesve duke kombinuar elementë si AQS-në, edukimin e trashëgimisë dhe qasjen ndërkurrikulare.

BIBLIOGRAFIA

- S. ROWE, S. HUMPHRIES. 2012, *The Coombes approach. Learning through an experimental and outdoor curriculum*, Continuum, London.
- L. S. VYGOTSKI. 1986, *Thought and language*, Harvard University Press, Cambridge, M.
- ASENSIO. *El aprendizaje natural, la mejor vía de acercarse al patrimonio*, *Educatio Siglo XXI*, 33 (1), f. 55-82, 2015.
- HUTCHINSON, T & WATERS, A. (1987). *English for Specific Purposes*. New York: Cambridge University Press.
- ROBINSON, P. C. (1991). *ESP Today: A Practitioner's Guide*. New York. Prentice Hall.
- STREVEENS, P. (1988). *ESP after twenty years: A re-appraisal*. In M. Tickoo (Ed.), *ESP: State of the art* (f. 1-13). SEAMEO Regional Language Centre. Cambridge University Press.
- DUDLEY-EVANS, T & ST. JOHN, J.M. (1998). *Development in English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALKER, ROBIN. 1995, "Teaching the English of Tourism". *IATEFL ESP SIG Newsletter* no 4. November
- LESLIE, D., & RUSSELL, H. (2006). *The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe*. *Tourism Management*, 27 (6), f.1397-1407.
- SHIEH, W. (2012). *Hotel employees' perception on their workplace English use: An example from Taiwan*. *US-China Foreign Language*, 10(11), f.1729-1733.

VESHJET DHE STOLITË SI MBARTËSE TË EROTIZMIT NË KËNGËT POPULLORE TË JUGUT

Dr. DRITA ISUFAJ

Universiteti "Aleksandër Moisiu"

dritaisufaj@yahoo.com

ABSTRACT

Clothing in poetry and art is not just a means to cover or keep a person warm. In many moments, clothing loses its functionality and becomes a communicative value. In folk songs, the cases where clothes represent an erotic aspect are not uncommon. If we observe at Albanian traditional clothing, we see that men wore both clothing in the form of a wide skirt and those in the form of pants. Albanian men also wore various silver ornaments, such as chest pads, decorative swags on their vests, rings, pipes and cigarette boxes, but above all, the belt and arm weapons, which were always richly decorated. For women, the main types of clothing are: the jublet suit, the suit with a long shirt and jacket over it, the suit with two legs placed over the long shirt and the wrap suit. For brides, metal ornaments were inevitable, even used excessively. In this paper we will focus specifically on elements such as: the belt, the dress, the vest, the jamadan, the scarf, the lines, the ornaments as carriers of eroticism in the lyric's folk songs of south Albania.

Keywords: clothing, poetry, ornaments, woman, man, code, dress, belt

Veshja në poezi e në arte nuk është thjesht një mjet për t'u mbuluar a për të mbajtur ngrohtë njeriun. Në shumë raste ajo e humb funksionalitetin dhe bëhet një vlerë komunikuese. Në këtë punim ne do të ndalemi në mënyrë të veçantë në elemente si: brezi, fustani, jeleku, xhamadani, shamia, stolitë, si mbartës të erotizmit në vargjet të këngëve popullore të jugut.

Veshja është shprehëse dhe ka kodet e saj që shpesh flasin më qartë se fjalët; që nga lashtësia e deri më sot, ajo na flet me gjuhën e saj të jashtëzakon-shme.¹

Në veprën me titull “Psikologjia e veshjes”, gjashtë eseistë bashkëautorë përpiqen të japin një shpjegim të fenomenit në fjalë. Në esenë hyrëse, Umberto Eko, na tregon se në plot raste veshja e humb funksionalitetin dhe bëhet një vlerë komunikuese. Në një kohë kur studimi i semiologjisë dhe i kinestetikës çon në përfundimin se bota e komunikimit joverbal ka një shtrirje të pakufizuar, Eko pohon duke arsyetuar: “Nëse komunikimi shtrihet në të gjitha ato nivele, nuk është çudi se mund të ketë një shkencë të modës si komunikim dhe veshjes si një gjuhë e artikuluar”.²

Në krijimtarinë tonë folklorike janë jo të pakta rastet kur përmenden veshje të cilat përfaqësojnë një aspekt erotik. Le të shohim disa shembuj:

Faqet e kuqe lulet e dynjasë,
Ç’i kam bërë çupës që s’do të më flasë.
Pse s’më flet me gojë se më plase xhanë,
Xvarre nëpër këmbë se ç’m’a heq fustanë.
Vuaj moj kokë vuaj se të paçë thënë,
Ku e pate mëndjen sa qesh’i pa zënë.³

¹ Shënim: Veshje të spikatura në Bibël: Palltoja e Jozefit ishte një tunikë e gjatë, nga pëllëmbët e duarve deri te këmbët: "Dhe Izraeli e donte Jozefin më shumë se të gjithë bijtë e tij, sepse ai ishte një bir i pleqërisë. Dhe bëri një mantel deri në fund të këmbëve (Zanafilla 37: 3). Tunika e gjatë ishte profetike. Jozefi do të bëhej një ditë i dyti në krye të gjithë Egjiptit: "Dhe Faraoni hoqi unazën nga dora e tij dhe e la në duart e Jozefit; dhe e veshi me rrobat prej liri të hollë dhe i vuri në qafë një gjerdan të artë (Gjeneza 41:42). Veç kësaj, përmes rrethanave të pazakonta, djali i Jozefit, Efraimi do të caktohej i parëlinduri dhe do të bëhej kreu shpirtëror i familjes. Megjithatë, vëllezërit nuk shihnin përtej hundës së tyre: i ati po e vendoste vëllanë e tyre Jozefin mbi ta, pasi ky lloj i veshjes ishte i rezervuar për mbretërit, priftërinjtë dhe personat e rangut "... vëllezërit e tij panë që babai e donte më shumë se të gjithë vëllezërit e tij dhe nisën ta urrenin (Zanafilla 37: 4).

Gjithashtu, një tunikë e gjatë ishte veshja e vajzave të virgjra të mbretit, siç e shohim te Samueli 13: 18-19, pasi Tamara, vajza e mbretit, ishte përdhunuar nga gjysmë-vëllai i saj, Ammoni. "Dhe një tunikë e gjatë ishte mbi të, sepse kështu visheshin zakonisht vajzat e virgjëra të mbretit. Tamara mbajti mbi kokë hirin, grisi tunikën e saj, vuri dorën mbi kokë dhe u largua duke bërë titur. Ajo e grisi tunikën e saj, sepse Ammoni ia mori virgjërinë, duke ia shkelur të drejtën për ta veshur atë. Tunika e gjatë e vajzës së virgjër duhej të ishte prej liri të bardhë, pasi ky i fundit ishte simbol i pastërtisë.

² Eco U., Dorfles G., Alberoni., Livolsi M., Lomazzi G., Sigurta R. (1975), *Psicología del vestir*, Editorial Lumen, Barcelona, f. 538

³ Palaj B. & Kurti D. (2007), *Visaret e kombit IV*, Botime françeskane, Shkodër, f. 250

Se ç’m’a le xhadenë se ç’më more rrugën,
Mortja më të hëngërtë sa m’a dashke burrën!

...

Fustanë e kuq ç’m’a mbanje mbi gjunjë,
sa m’a dashke burrën!
Qameti u bëftë n’u-ndafsh ti na unë.
sa m’a dashke burrën! ⁴

Të tjera vargje, krahas këtyre më sipër do të na flasin për kapelën,
brezin, stolitë etj:

Me gjith këto fjalë,
Ti s’më kuptove,
Vetullat m’i vrenjte,
Me sy s’më vështrove.

Me kapello tënde,
Mëndjenë ma morre.

Dy, tri herë ditën,
M’i ndëron fustanët.
Malli më ka marrë
Të të puth në ballët. ⁵

Në krijimtarinë popullore paraqitja e veshjeve është nga më
mbresëlënëset:

Me ngadalë vallenë,
Moj syzezë,
Se na ngrihet pulhuri
Moj syzezë,
Pluhuros fustanenë,
Moj syzezë,
Ay beu që më ka,
Moj syzezë,
Më ka rënë me sevda

⁴ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit IV, Botime françeskane, Shkodër, f. 265

⁵ Instituti i kulturës popullore. (1981), Lirika popullore 3, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, f. 234

Moj syzezë,
 Kur më mori ashtu më tha
 Moj syzezë,
 Grisi pa të blej të ra
 Moj syzezë. ⁶
 Kur më shkonje në divan
 Fustanë m'a hiqje bram;
 Tundej oda me tavan ⁷,

Me fustan të bardhë,
 Herë më të zi,
 Të keqen moj Viktori. ⁸

Nëse ndalemi te veshjet popullore shqiptare shohim se burrat kanë mbajtur si veshjet në formën e një fundi të gjerë, ashtu edhe ato në formë pantallonash, por të parat kanë dalë nga përdorimi më herët se të tjerat. Pjesët më të zbukuruara ishin jelekët dhe xhamadanët e kostumit festiv. Burrat shqiptarë mbanin edhe stoli të ndryshme argjendi, si jastekë gjoksi, sumbulla dekorative tek jelekët, unaza, çibukë e kuti cigaresh, por mbi të gjitha qëndrojnë, armët e brezit e të krahut, që ishin gjithnjë të stolisura plot larmi.

Për gra, tipet kryesore të veshjeve, janë: kostumi me xhubletë, kostumi më këmishë të gjatë e xhokë shajaku sipër, kostumi me dy futa të vendosura mbi këmishën e gjatë, njëra përpara e tjetra prapa si edhe kostumi me mbështjellëse (një fund i hapur, i mbledhur tek beli me rrudha ose pala).

Në veshje, ngjyrat e zbukurimet ndryshonin simbas moshës. Për të vegjëlit e të rinjtë, kostumi krahinor mund të ishte më i thjeshtë. Ndryshe nga popuj të tjerë të Ballkanit, në Shqipëri, vajza që kishte arritur moshën e martesës, duhet të vishej thjeshtë e pa stoli, flokët t'i mbulonte mirë me një shami. Te nusët, stolitë metalike nuk mund të mungonin, madje, përdoreshin edhe me tepri, sepse në këtë rast, me sa duket, kishte rëndësi jo vetëm funksioni i tyre estetik, por edhe funksioni magjik që u përvishej. Për nusët, rëndësi të veçantë kishte

⁶ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit V, Botime françeskane, Shkodër, f. 173

⁷ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit V, Botime françeskane, Shkodër, f. 186

⁸ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit V, Botime françeskane, Shkodër, f. 191

edhe zbukurimi i kokës. Disa vjet pas martese, veshja e grave fillonte të lehtësohej nga zbukurimet.

Tani do të ndalemi në mënyrë të veçantë në elementët si: **brezi, fustani, jeleku, xhamadani, shamia, stolitë** në vargjet e këngëve popullore.

Brezi - Në një pjesë të mirë të këngëve popullore përmendet brezi apo qemer. Më poshtë po sjellim tekstin e një kënge çame të kurbetit ku “qemer” shfaqet si pjesë e rëndësishme e veshjeve festive:

Syzezë vetullzezë,
ke vjet që s’ke veshur brezë?
-Si ta vesh unë qemerë,
kur yt bir veron ngaherë,
po i mbushen dhjetë vjet,
pa qemer un’ s’kam lezet!
-Hesht nuse, hesht moj bijë,
do t’i shkruajmë të na vijë;
t’i bjem telit anembanë,
të na vinjë këtë javë.
Vish ti nuse piperinë,⁹
vish ti nuse gjithë stolinë,
çvish qemerë, vish fustanë,
të qëndisur me gajtanë,
ver’ të kuqe e ver’ të bardhë,
Bejcia vjen sonte dë Dardhë.¹⁰

Brezi tek femrat e mbledh mesin dhe thekson format e trupit. Në Bibël, në veprat mbi Romën dhe Greqinë e lashtë përmendet brezi. Imagjinohej se energjia seksuale vinte nga ijët, nga mesi, brezi shërbente për të mbuluar mesin.

Brezi i vajzave ishte simbol i virgjërisë dhe nëse një vajzë i dhuronte brezin një djali atëherë ajo po i falte atij dashurinë e saj. Në poezinë greke dhe romake heqja e brezit të një vajze tregon humbjen e virgjërisë së saj. Nëse udhëtojmë më tej, në Mesjetë, shohim se gratë që mbanin brez ishin të respektuara, ndërsa ato që shiheshin me sy jo

⁹ piperinë: fustan prej kadifeje, i gjatë deri në fund të këmbëve

¹⁰ Instituti i kulturës popullore. (1981), Lirika popullore 3, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, f. 533

të mirë nuk mund ta mbanin atë. Burri rrëzonte brezin e gruas duke “rrëzuar” kështu alegorikisht ndarjen mes pjesës së pastër të trupit (të sipërme) dhe asaj të poshtme që pritej të bëhej “e papastër”. Një rast të tillë e hasim tek lirika jonë e njaohur “Njëzet e pesë gërsheta”, ku vajza i drejtohet djalit me fjalët:

O derr, o i bir' i derrit,
Më theve paftat e brezit!¹¹

Jelevu - Ashtu siç mbledh brezi mesin, jelevu mbledh pjesën e sipërme të trupit duke i bërë gjinjtë ngjashnjës. Veç ngjashnjimit të bukur ai mban plot fshehtësira që lidhen me të e që vlejné të hulumtohen në vijimësi. Në dy vargje të një lirike thuhet:

Moj e holla si fisheku,
mollatë s't'i nxë jelevu¹²

Shamia - Në këngët popullore shqiptare shamia e kokës përmenden shpesh:

Vasha me shami të hollë,
Me një elbeze në dorë;
Dolla një ditë në grurë,
Seç dëgjova tevaturre.
Bejka me këmborë gjyrrë,
S'm'a kish parë syri kurrë;¹³

Shamia mund të përfaqësojë pastërti, hijeshi dhe virtyt, ashtu sikurse edhe dëshirë seksuale dhe mund të jetë shenjë për sjellje jo fort të përmbajtura dashurore, për kapërcime e tejkalime.

Fustani - Ndër shekuj është përdorur si një metonimi e hollë e seksualitetit dhe si simbol i sharmit femëror e sensualitetit:

Ti moj çupëza beqare,
Kur më shkonje, n'ato varre
Me fustanin zvarrë-zvarrë
Të vdekurit seç i ngjalle,

¹¹ Mitko Th. (1981), Bleta shqiptare, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, f. 250

¹² Mitko Th. (1981), Bleta shqiptare, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, f. 140

¹³ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit III, Botime françeskane, Shkodër, f. 279

Të gjallët i vdiqe fare! ¹⁴
Thotë një këngë e njohur e jugut.

Në këngën e mëposhtme, personazhi që shfaqet me emrin e përveçëm *Rabushe* pret t’i vijë bashkëshorti nga kurbeti. Ajo për këtë rast është veshur me petkat më të bukura:

Sihariq Rabushe
se po të vjen burri,
merri shtamnat merri,
çap i mbush nga lumi,
sa lezet të ka bollka e fustani,
sihariq Rabushe
se të vjen jarani,
Rabushia me kalën
po vrapon pas fushës,
një shami të kuqe
rrethuar pas gushës,
Rabushja më kalë
po gjezdis pas malit
me një yll të math
mu në mes të ballit.

Tek Visaret e Kombit në një këngë kurbeti gjejmë këto vargje për “fustanin e burrit”:

Lanj fustanthin e t’im-zoti,
Sod më erth, nesër më ikën,
Përandaj po lanj e qanj. ¹⁵

Ndërsa më poshtë fustani me gjasë shënon mospërmbajtjen:

Oshtima jote
Kur del nga divani,
Po si dallg’e detit
Të hidhet fustani. ¹⁶

¹⁴ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit III, Botime françeskane, Shkodër, f. 281

¹⁵ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit IV, Botime françeskane, Shkodër, f. 265

¹⁶ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit V, Botime françeskane, Shkodër, f. 116

Ngjyrat e fustanit mbartin simbolika të ndryshme; në rastin e mëposhtëm vërejmë përdorimin e ngjyrës së zezë në funksion të krijimit të kontrastit me bardhësinë trupore, e cila me sa duket në këtë këngë duhet nxjerrë edhe më në pah se vetë fustani:

Fustan zi e pallë larë.
As më sheh as më kish parë,
Ngjal' e detit gushë bardhë ¹⁷

Stolitë

Ndër shekuj stolitë janë përdorur për të përcjellë fuqinë, madhështinë dhe bukurinë e dikujt. Shkëlqimi i gurëve dhe i metaleve të tyre të çmuara, larmia e formave, ndër të tjera shprehin luksin dhe dëshirën për t'u çliruar nga gjithçka që është e shëmtuar e negative.

Të mbajturit e një stolie në lëkurë të zhveshur mund të jetë një gjest intimiteti në vetvete:

Dy, tri berzelike
Ia ke vënë dorës,
Manushaq' e Prillit,
Në mes të të dëborës. ¹⁸

Në këngën e mëposhtme djali kërkon të përdorë si stoli për pushkën e tij, flokët e vajzës.

Ti moj çupëza kolopuçe,
As m'i jep ato cullufe
T'ia vë martines xhufkë!
As më jep një fill gërshetë
Ta bëj rripa për fishekë. ¹⁹

Pra si stoli mund të shërbejnë edhe sende që në vetvete nuk kanë vlerë materiale, por mbartin vlera shpirtërore dhe karakteristika personale.

Historia e stolive njeh shembuj të shumtë të të gjitha llojeve të kuptimeve. Të vendosura në pjesë të ndryshme të trupit, fytyrës,

¹⁷ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit III, Botime françeskane, Shkodër, f. 279

¹⁸ Palaj B. & Kurti D. (2007), Visaret e kombit V, Botime françeskane, Shkodër, f. 133

¹⁹ Dine S. (1962), *Valët e detit*, në: "Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar", v. III, f. 44

gjoksit, duarve, krahëve, ato tërheqin vëmendjen duke shkaktuar edhe tërheqje erotike.

Përfundime

Në krijimtarinë popullore janë jo të pakta rastet kur përmenden veshje të cilat paraqesin një aspekt erotik. Pjesët më të zbukuruara ishin jelekët dhe xhamadanët e kostumit festiv. Burrat shqiptarë mbanin edhe stoli të ndryshme argjendi, si jastëkë gjoksi, sumbulla dekorative tek jelekët, unaza, cigarishte e kuti cigaresh, por mbi të gjitha, armët e brezit e të krahut, që ishin gjithnjë të stolisura në mënyrë të larmishme. Për gra, llojet kryesore të veshjeve, ishin: kostumi me xhubletë, kostumi me këmishë të gjatë e xhokë shajaku sipër, kostumi me dy futa të vendosura mbi këmishën e gjatë dhe kostumi me mbështjellëse. Për nuset, stolitë metalike ishin të pashmangshme, madje, përdoreshin edhe me tepri, sepse këtu, me sa duket, kishte rëndësi jo vetëm funksioni i tyre estetik, por edhe funksioni magjik që u përvishej. Rëndësi të veçantë kishte zbukurimi i kokës.

BIBLIOGRAFI

- Dine S. (1962), *Valët e detit*, në: “Mbledhës të hërshëm të folklorit shqiptar”, v. III
- Eco U., Dorfles G., Alberoni., Livolsi M., Lomazzi G., Sigurta R. (1975), *Psicología del vestir*, Editorial Lumen, Barcelona
- Instituti i kulturës popullore. (1981), *Lirika popullore 3*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë
- Mitko Th. (1981), *Bleta shqiptare*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë
- Palaj B. & Kurti D. (2007), *Visaret e kombit III*, Botime françeskane, Shkodër
- Palaj B. & Kurti D. (2007), *Visaret e kombit IV*, Botime françeskane, Shkodër
- Palaj B. & Kurti D. (2007), *Visaret e kombit V*, Botime françeskane, Shkodër
- https://albkristian.com/bibla_shqip/b27c007.htm

GJUHA: TRASH ËGIMI KULTURORE JOMATERIALE PËR T'U MBROJTUR. REFLEKTIME DHE PROBLEMATIKA

Prof. Asoc. Dr ELIANA LAÇEJ

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti "Luigj Gurakuqi"
eliana.lacej@unishk.edu.al

Dr. LINDITA KAZAZI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti "Luigj Gurakuqi"

ABSTRACT

The concept of heritage wealth is not limited to its tangible manifestations, such as sites, monuments and archaeological objects that have been preserved over time but embraces traditions and all that is already defined as intangible cultural heritage: what communities receive from their ancestors. them and in turn pass them on to new generations, Intangible cultural heritage exhibits a characteristic dynamic evolution, marked by tradition and innovation. This living, so-called intangible heritage gives each of us a sense of identity and continuity as we constantly appropriate and recreate it. The driving force of cultural diversity, this living heritage is fragile. In recent years, it has gained real worldwide recognition and its preservation has become one of the priorities of international cooperation. In this statement, attention will be paid to language as part of the intangible cultural heritage, as a heritage transmitted by our ancestors, Language is the past, present and future at the same time, which makes the relationship with it quite complex. During the presentation of the phenomenon of the protection of this intangible cultural heritage, some manifestations of its current state, of what the Albanian language is suffering, will be analyzed; the language policies that have been followed will be considered and what needs to be done to preserve it as clean and identity as possible. A possible answer will be found in this paper to the question of what the role of dialect re-evaluations against the risk of the impoverishment of would be Albanian in terms of the native lexicon and the cross-legged reduction of the English language.

Keywords: heritage, language, identity, protection, enrichment.

“Gjuha amtare është si qumështi i nënës... nuk e flet, ajo rrjedh.”

Aharon Appelfeld

Trashëgimia kulturore jomateriale, siç përcaktohet nga Konventa e UNESCO-s, shfaq një evoluim dinamik karakteristik, të shënuar nga tradita dhe inovacioni. Kështu, komunitetet përgjegjëse për ruajtjen e këtij ekuilibri të brishtë trashëgojnë njohuritë e paraardhësve të tyre, të cilat ua përcjellin brezave të rinj përmes një procesi të gjallë dhe në zhvillim. Trashëgimia kulturore, e kuptuar si një sistem i hapur që përfshin forma të shumta – materiale dhe jomateriale, të luajtshme dhe të paluajtshme, digjitale dhe të digjitalizuara, mund të konsiderohet si një element transversal, dhe shfaqet si një faktor kyç në promovimin e diversitetit kulturor dhe në ruajtjen e rrënjëve të identitetit të komuniteteve, duke rritur diversitetin e tyre si pasuri, si dhe në promovimin e dialogut ndërkulturor dhe në zbutjen e tensioneve të natyrës etnike, fetare dhe sociale. Jemi mësuar përgjithësisht të dëgjojmë të flitet, por dhe të flasim, për trashëgiminë kulturore materiale, duke mënjanuar shpeshherë në mënyrë të pavetëdijshme atë jomateriale, saqë nëse do të bënim një sondazh të rastësishëm duke shtruar pyetjen se çfarë është trashëgimia kulturore jomateriale, do të merrnim një rezultat jo të kënaqshëm për dijen rreth saj.

Shkurtimisht, e ndjejmë se duhet bërë një parashkrim rreth dukurisë mbi të cilën mbështetet kjo kumtesë.

Hulumtimi i gjerë i kryer nga Unesco mbi funksionet dhe vlerat e shprehjeve dhe praktikave kulturore, si dhe monumenteve dhe siteve, ka hapur rrugën për qasje të reja për të kuptuar, mbrojtur dhe respektuar trashëgiminë, kulturën e njerëzimit.

Kjo trashëgimi e gjallë, e ashtuquajtur e paprekshme, i jep secilit prej atyre që janë kujdestarët e saj një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie, pasi ata vazhdimisht e përvetësojnë dhe e rikrijojnë atë. Forca lëvizëse e diversitetit kulturor, kjo trashëgimi e gjallë është e brishtë, vitet e fundit ka fituar një njohje të mirëfilltë mbarëbotërore dhe ruajtja e saj është bërë një nga prioritetet e bashkëpunimit ndërkombëtar falë rolit udhëheqës që luajti UNESCO me miratimin, në vitin 2003, të Konventës për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore jomateriale.

Sipas kësaj konvente, trashëgimia kulturore jomateriale – ose e thënë ndryshe trashëgimia e gjallë – është kripa e diversitetit kulturor dhe ruajtja e saj garancia e krijimtarisë së përhershme të njeriut. Konventa e vitit 2003 e përkufizon trashëgiminë kulturore jomateriale, në terma më abstrakte, si praktikat, përfaqësimet, shprehjet, si dhe njohuritë dhe aftësitë që komunitetet, grupet dhe, kur është e zbatueshme, individët i njohin si pjesë të trashëgimisë së tyre kulturore. “TRASHËGIMIA KULTURORE jomateriale nënkupton praktikat, përfaqësimet, shprehjet, njohuritë dhe dijet - si dhe mjetet, objektet, artefaktet dhe hapësirat kulturore të lidhura me to - që komunitetet, grupet dhe në disa raste individët i njohin si pjesë të trashëgimisë së tyre kulturore.

Kjo trashëgimi kulturore jomateriale, e transmetuar brez pas brezi, rikrijohet vazhdimisht nga komuniteti dhe grupet e interesuara në përputhje me mjedisin e tyre, ndërveprimin e tyre me natyrën dhe historinë e tyre, dhe u siguron atyre një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie, duke nxitur kështu respektin për diversitetin kulturor dhe krijimtarinë njerëzore” (Konventa e UNESCO-s për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore jomateriale, 2003). Nëse do të analizonim përkufizimin do të dilnim në përfundimin se ai tregon gjithashtu që trashëgimia kulturore jomateriale që do të mbrohet nga Konventa:

- Transmetohet nga brezi në brez.
- Rikrijohet vazhdimisht nga komunitetet dhe grupet, bazuar në ndërveprimin me natyrën dhe historinë e tyre.
- I ofron komuniteteve dhe grupeve një ndjenjë identiteti dhe vazhdimësie
- Kontribuon në promovimin e respektit për diversitetin kulturor dhe krijimtarinë njerëzore.
- Përputhet me instrumentet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut.
- Është në përputhje me kërkesat e respektit të ndërsjellë ndërmjet komuniteteve dhe zhvillimit të qëndrueshëm

Siç u përmend më sipër, trashëgimia kulturore jomateriale është edhe tradicionale, edhe e gjallë. Ajo rikrijohet vazhdimisht dhe transmetohet gojariht në shumicën e rasteve. Është e vështirë të flitet për autenticitet në kontekstin e trashëgimisë kulturore jomateriale, saqë disa specialistë këshillojnë të mos përdoret ky term në lidhje me

trashëgiminë e gjallë. Depoja e kësaj trashëgimie është shpirti njerëzor, trupi i njeriut është instrumenti kryesor i përfaqësimit të tij ose – fjalë për fjalë – i mishërimit të tij. Njohuritë dhe aftësitë shpesh ndahen nga një komunitet dhe manifestimet e trashëgimisë kulturore jomateriale janë shpesh ngjarje kolektive.

1. Gjuha si pasuri jomateriale

Koncepti i pasurisë së trashëgimisë nuk kufizohet vetëm në manifestimet e saj të prekshme, si vendet, monumentet dhe objektet arkeologjike që janë ruajtur me kalimin e kohës. Ai gjithashtu përqafon traditat dhe gjithçka që komunitetet marrin nga paraardhësit e tyre dhe nga ana tjetër ua kalojnë brezave të rinj. Gjuha, faktikisht, vendoset në një terren tjetër, sepse është diçka tjetër. Edhe dallimi i mundshëm midis trashëgimisë kulturore (cultural heritage) dhe trashëgimisë, të cilat duken sikur nuk i mbivendosen njëra tjetrës nga ana konceptuale, na shtyn ta shohim gjuhën ndryshe: ajo mund të kuptohet si një trashëgimi e transmetuar nga paraardhësit tanë.

Ideja e trashëgimisë mund të përfshijë gjithashtu aftësinë e një gjuhe për t’u përshtatur me kohën, për të integruar risitë, për të mirëpritur dhe përshtatur elementë me origjinë të huaj, duke reaguar ndaj tyre. Mbrojtja, në këtë rast, mund të hyjë në lojë nëse dikush përpiqet qëllimisht ta përjashtojë ose ta marginalizojë atë, jo sepse dëshiron ta modifikojë.

Gjuha është e kaluara, e tashmja dhe e ardhmja në të njëjtën kohë. Kjo e bën komplekse marrëdhënien me të. Në jomaterialitetin e saj më të pastër, gjuha funksionon si një sistem gramatikor e sintaksor dhe si një sistem i prodhimit leksikor, i pranimit ose i refuzimit të neologjizmave. Pra, funksionon si një makinë: është një mekanizëm në aktivitet të përhershëm, dhe për këtë arsye mbrojtja e këtij mekanizmi është shumë e ndryshme nga çdo gjë tjetër. Tradita u jep njerëzve të sotëm elemente, përdorime dhe aftësi të së shkuarës; gjuha vjen nga larg dhe sjell me vete të kaluarën e saj, por ndërkohë udhëton drejt së ardhmes.

Tullio De Mauro shkruan:

“Gjuha amtare në të cilën kemi lindur dhe kemi mësuar të orientohejmë në botë nuk është një dorashkë, një mjet njëpërdorimsh. Ajo gjallëron jetën tonë psikologjike, kujtimet tona, përjasjet, modelet mendore. Ajo hap rrugët e të kuptuarit me të tjerët që e flasin dhe për këtë arsye është fija lidhëse e jetës dhe e marrëdhënieve tona shoqërore, pëlhura e padukshme dhe e fortë e identitetit grupor”¹.

Gjuha është fakt i shoqërisë, i komuniteteve. Është sistem dinamik marrëdhëniesh mendore e shoqërore, shprehje e kontributit të brezave që në të kaluarën kanë formësuar përdorimin e saj. Gjuha është një laborator i madh krijimtarie dhe shpesh herë shënuesi kryesor i identiteteve kolektive moderne: ajo është shenja që na dallon si shqiptarë, italianë, francezë, arabë etj.

1.1 Gjuha dhe dialekti

Për shkak të vlerës së tyre të madhe shoqërore dhe kulturore, është mirë që gjuhët të konsiderohen mbi të gjitha si fakte kolektive shoqërore dhe kulturore. Nga ky këndvështrim fillojmë të tregojmë rëndësinë e mbajtjes gjallë të gjuhëve të cilat nga pikëpamja sociolinguistike quhen “dialekte”, por që njihen edhe si “paraardhës”, si “gjuhët”, “gjuhët rajonale” ose më thjesht “gjuhët amtare”.

Nëse në shtete të tjera të botës gjuha dhe dialektet kanë marrë shumë vëmendje, në vendin tonë, fatkeqësisht, gjuha e folur dhe dialektet e saj prej vitesh janë lënë në një qoshe të kujtesës së studiuesve dhe akademikëve. Po të viheshim në përballje me akademikët apo studiuesit e fqinjës sonë përtej detit, Italisë, nuk do të hezitoni të pohoni hendequn e madh të krijuar pas viteve 90-të në fushën e studimeve dhe botimeve të qenësishme mbi dialektet e shqipes, variantet dhe nënvariantet e tyre duke ndikuar negativisht në ruajtjen dhe pasurimin e gjuhës shqipe të standardizuar.

Nga pikëpamja diamezike, dialekti konsiderohet sidomos në varietetin e folur, ndërsa të ndryshme mund të jenë rezultatet kur merret në shqyrtim se sa dhe si përdoret dialekti në gjuhën e shkruar, për shembull në letërsi. Mund të ketë shumë arsye që e bëjnë një

¹ <https://icsrcentroponenteblogblog.wordpress.com/2018/02/17/giornata-internazionale-della-lingua-madre/>

autor të zgjedhë dialektin si mjet shprehës. Shpesh ai preferohet sepse konsiderohet më prerës, më i përshtatshëm për të shprehur një ndjenjë.

Mund të jetë një zgjedhje artistike, pra, por edhe ideologjike: përdorimi i dialektit mund të përbëjë vullnetin për ta kundërshtuar atë traditë të ndryshme gjuhësore, e konsideruar e pamjaftueshme për një paraqitje të gjallë të realitetit. Dialekti mund të jetë edhe pika e mbërritjes së një kërkimi drejt rrënjëve, drejt një identiteti të largët a të humbur²

Një hendek të veçantë ka përbërë me vite të tëra mungesa e studimit të gjuhës dhe kulturës arbëreshe. Letërsia arbëreshe ka qenë dhe vazhdon të jetë (edhe pse kohët e fundit vërehen disa lëvizje të vogla në këtë drejtim) pak e njohur në Shqipëri, nëse mendojmë se ajo lexohet vetëm “e përkthyer” në gjuhën standarde.

Gj. Shkurtaç në një analizë të tij mbi gjendjen aktuale të gjuhës shqipe, ndalet në rëndësinë e saj si gjuhë komunikimi, si tregues e simbol etnik, shpirtëror e kulturor, si hallkë e fortë shqiptarie:

Gjuha shqipe, ashtu si të gjitha gjuhët e botës së qytetëruar, duhet parë si minierë e pashtershme, në të cilën duhet të kërkojë çdo shkrimtar e poet dhe të sjellë në faqet e librave të tij hijeshinë burimore dhe “rrgjantet” e pëlqyeshme prej krahinave, ashtu si kanë bërë, në fakt, krijuesit më të mirë. Shumëkush, ndonjëherë edhe pa pasë lexuar ndonjë varg të Fishtës, qahet se nuk e kuptojnë atë dhe se pengesa na qenka gjuha e tij.

Pengesa është mungesa e vullnetit dhe e punës për ta nxënë gjuhën, për t’i qëmtuar e pranuar të gjitha prurjet leksikore e frazeologjike të të gjitha krahinave e nga letërsia e shkruar e traditës dhe e sotmja.

1.2 Dukuria e anglicizmit

Gjuha shqipe, gjatë historisë së saj ka huazuar e vazhdon të huazojë shumë fjalë nga gjuhë të tjera. Ky fenomen po ndodh edhe sot. Në jetën e saj po hyjnë ide, koncepte, dukuri e terma nga gjuhë e kultura të ndryshme sidomos nga ato me ndikim të madh në proceset

² Gramelli F. IL DIALETTO DEL NUOVO MILLENIO Usi, parlanti, apprendenti në <https://www.academia.edu/>

globalizuese. Në këto vitet e fundit, shqipja standarde po përballet me numrin e madh të anglicizmave që po hyjnë si në gjuhën e shkruar ashtu edhe në ligjërimin bisedor.

Romancieri dhe poeti rumun Mihai Mircea Butcovan, duke trajtuar dukurinë e pranisë gjithnjë e në rritje të fjalëve angleze në gjuhët e tjera shtron pyetjen nëse jemi vërtet të bindur se “ushtria e fjalëve angleze është çliruese”, por njëkohësisht e pranon se anglishtja është e dobishme, por nxit që ta përdorim mirë dhe përfundon duke pyetur veten nëse shkrimtari dhe gazetari i njohur italian Cesare Marchi kishte të drejtë kur, në lidhje me folësin dhe shkruesin italian thoshte: “ne jemi disa miliarderë që kërkojnë lëmoshë jashtë vendit”.

Beteja kundër anglicizmave, shkruan gjuhëtarja italiane Roberta D’Alessandro, është e humbur që në fillim sepse gjuha nuk mund të drejtohet apo të detyrohet. Do të thotë që për fjalët e reja angleze kemi nevojë. Në fund të fundit, e thotë edhe Makiaveli: bashkë me një dukuri të re importohet edhe termi që e përcakton.

Giovanni Iamartino, profesor i historisë së gjuhës në Universitetin e Milanos, na kthen në kujtesë faktin që nuk ka gjuhë që të mos jenë të përziera dhe se purizmi gjuhësor është jopraktik, por shton se i takon të gjithë folësve të kenë një qëndrim kritik, jo të paramenduar, por të kujdesshëm. “Huamarrja leksikore është një dhuratë, shprehet ai, por falimentimi gjuhësor është një rrezik që duhet shmangur”.

Atëherë, natyrshëm lind pyetja se cila është gjendja e gjuhës shqipe në këtë këndvështrim, sa është e pushtuar ajo nga dukuria e anglicizmave, a po teprohet në përdorimin e tyre, apo jo. A jemi të gatshëm si studiues që t’i japim përgjigje këtyre pyetjeve? Ndoshta po, ndoshta jo, por me zemër shpresoj dhe uroj që të mos vijë momenti kur në një kumtim timin ta gjej veten në pozicionin e ekspertës së komunikimit, Annamaria Testa, e cila në një artikull të botuar në gazetën “Internazionale” shkruan: “Më ndodh të frekuentoj si mjedise ku fjalët e huaja janë realisht të rralla, ashtu dhe mjedise ku qarkullojnë mesazhe që lidhje me italishten kanë vetëm lidhëzat: Signora! Partecipi al meeting sulle best practices del digital endorsement e del celebrity marketing! Light lunch, RSVP.”³

Futja e fjalëve të huaja në gjuhën shqipe ose përkthimi i duhur e

³ <https://www.internazionale.it/opinione/annamaria-testa/2016/04/11/italiano-anglicismi-treccani>

pasuron atë, por në rastet kur hasemi me një term të përkthyesëm është ekzibicionizëm i pastër të përdorësh fjalën e huaj. Tani çdo individ po pëson shumë ndryshime gjatë jetës së tij. Përsheptimi i proceseve që mbështjellin aspektet e jetës, kërkon gjithashtu në fushën e shprehjes gjuhësore, që individit të vëzhgojë, të reflektojë, të zgjedhë fjalët e duhura, duke mos u mbështetur në fjalën e fundit të futur në përdorim, duke ndjekur modën e momentit, për të shmangur varfërimin në mënyrë të pakthyeshme të trashëgimisë së tij gjuhësore. Shqiptarët po bëhen gjithnjë e më shumë përdorues të fjalorit anglez.

Si ritmi ashtu edhe sasia e përdorimit po arrin nivele aq të larta sa që anglicizmat shumë shpesh zënë vendin e fjalëve shqip. Prandaj duhet të jemi të kujdesshëm dhe të dimë se deri në ç’pikë duhet respektuar “evolucioni natyral” i gjuhës duke e respektuar atë, por duke gjetur gjithashtu edhe se ku mund të ndërhyhet për të ndaluar prirjet spontane.⁴

Problemi është, siç mund të shihet, shumë interesant dhe shumë kompleks. Sigurisht që mund të diskutojmë për një kohë të gjatë dhe gjithmonë do të ketë arsye pro dhe kundër. Prandaj besoj se duhet gjetur një mënyrë për ta monitoruar në kohë dhe gjerësisht këtë dukuri me kontributin e të gjithëve.

2. Përfundime

Gjuha është pasuria kryesore që duhet ruajtur, baza dhe përbërësi i trashëgimisë kulturore, mjeti thelbësor i shprehjes së shoqërisë sonë si dhe një instrument i hapjes ndaj botës dhe lëvizjes së lirë. Gjuha e emocioneve tona është pasuria jonë më e çmuar dhe megjithëse problemi gjuhësor vazhdon, jo vetëm në Shqipëri, por edhe në pjesë të tjera të botës, dhe polemikat dhe paragjykimet për gjuhët e vogla, të lidhura me një realitet emocional, janë ende të dukshme, e përfundoj këtë kumtesë me frazën e famshme të të madhit Nelson Mandela:

“Të flasësh me dikë në një gjuhë që ai kupton, të lejon të arrish trurin e tij. Të flasësh me të në gjuhën e tij amtare do të thotë të arrish zemrën e tij.”

⁴ Grochowska A., La pastasciutta non e’ piu’ trendy? Anglicismi di lusso nell’italiano contemporaneo, Buletini i Universitetit Mariae Curie-Sklodovska – Lublin-Poloni, vol XXVIII, z.2, 2010, fq. 43-59

BIBLIOGRAFIA

- Bettoni C. (2006), *Usare un'altra lingua. Guida alla pragmatica interculturale*, Laterza, Roma-Bari.
- Cabiddu M.A. (acuradi) (2017), *L'italiano alla prova dell'internazionalizzazione*, Guerini e associati
- Grochowska A. (2010), *La pastasciutta none' piu' trendy? Anglicismi di lusso nell'italiano contemporaneo, në « Buletini I Universitetit Mariae Curie-Sklodovska – Lublin-Poloni », vol XXVIII, z.2, fq. 43-59.*
- Maraschio N., D. De Martino (a cura di) (2012), *Fuori l'italiano dall'università?* Laterza, Bari.
- Marazzini C. (2018), *L'italiano è meraviglioso. Come e perché dobbiamo salvare la nostra lingua*, Rizzoli, Milano, pp. 56-69.
- Marazzini C. (2018) *La lingua, il giudice, la costituzione. Una vertenza tutta italiana, e un confronto internazionale*, Pacini, Pisa.
- Marazzini C. (2020) *Lingue: beni collettivi immateriali, che spesso, e per fortuna, si materializzano, në*
<https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/lingue-beni-collettiviimmateriali-che-spesso-e-per-fortuna-si-materializzano/7963>
- Shkurtaj Gj. (2013), *Sociolinguistika e shqipes. Nga dialekologjia te etnografia e të folurit*, Morava, Tiranë.
- Shkurtaj Gj. (2022), *Gjuha si mjet komunikimi, por edhe si simbol i përbashkësisë etnike, në Telegraf.com*

Sitografia

- <https://www.internazionale.it/opinione/>
- <https://icsrcentroponenteblogblog.wordpress.com/>
- <http://www.unesco.org/culture/>
- <http://www.icomos.org/charters/>
- <https://accademiadellacrusca.it/>
- <https://www.academia.edu/>

PROMOVIMI I SHQIPËRISË DHE VLERAVE TË SAJ PËRMES ITINERAREVE KULTURORE TË KËSHILLIT TË EVROPËS

Msc. ENELA FORTUZI

Universiteti Katolik “Zoja e Këshillit të Mirë”
enelafortuzi@gmail.com

Msc. FJORALBA SHARRA

Universiteti Katolik “Zoja e Këshillit të Mirë”

Msc. XHULJETA KASMOLLARI

Universiteti Katolik “Zoja e Këshillit të Mirë”

ABSTRACT

Since 1987, through the Santiago de Compostela Pilgrim Routes, the Council of Europe creates Cultural Routes which, convey how the heritage of different countries and cultures of Europe (but not only), enables the creation of a common cultural heritage.

Through this work, we aim to address the Cultural Routes of the Council of Europe from the perspective of the development through good practices for their implementation and in our country. The study addresses the Cultural Routes of the Council of Europe and their importance, the Routes in which Albania is already a member, as well as suggests new Routes in which the country can be part of, focusing on practices followed by countries that are already part of these routes without affecting cultural heritage and local originality. The purpose is also to inform the younger generations not only about what heritage is, but also about the European Heritage. In this context, the European Union plays a key role, through the attention it shows to cultural heritage, interacting with each member state to protect and value Europe's cultural heritage.

Referring to some surveys of the European Commission, we will understand people's attitudes and opinions about cultural heritage. Their

involvement in cultural heritage, importance and perceived values that cost Europe's cultural heritage etc. This study closes with recommendations on concrete steps that can be taken from Albania for the specific topics above mentioned.

Keywords: cultural routes, Council of Europe, cultural heritage, promotion, tourism

Që në krye të kësaj kumtese, qëllimi kryesor është të bëjmë të mundur njohjen e Itinerareve Kulturore të Këshillit të Evropës për lexuesin shqiptar por dhe të kuptuarit se përse janë të rëndësishme në përcimin e vlerave evropiane edhe për promovimin e vendit tonë dhe për të dhënë ndihmën e tyre në sektorin e turizmit.

Bashkësia e instrumenteve të përdorura për të çuar tek klientët çdo lloj njoftimesh dhe mesazhesh që nxjerrin në pah aspektet më tërheqëse të produktit turistik dhe për të stimuluar kërkesën e tyre mund të përmbliidhen me termin e përgjithshëm promocion.¹

Promovimi sikundër njihet gjerësisht është mënyra me të cilën prezantohen produktet tek publiku. Promocioni e ka origjinën që prej fillimeve të erës njerëzore dhe si i tillë do të ekzistojë për aq kohë sa njerëzit do të informojnë, bindin apo rikujtojnë njëri-tjetrin për çështje nga më të ndryshmet. Promocioni është një ndër elementet e marketingut miks, i cili ka të bëjë me komunikimin apo ndryshe me shkëmbimin e informacionit mes blerësve, përfituesve, publikut në përgjithësi nga njëra anë, dhe shitësve apo ofruesve nga ana tjetër. Me përkufizim, promocioni përfshin çdo formë të komunikimit të përdorur për të informuar.²

Për formimin e produktit turistik të një rajoni fillimisht bëhet vlerësimi turistik i tij, nëpërmjet zgjedhjes dhe sistematizimit të atyre elementeve të ofertës primare që paraqiten si elemente të produktit turistik.³

Shqipëria është një vend në Evropën Juglindore, e cila shfaq kushte të ndryshme klimatike, gjeologjike, hidrologjike dhe morfologjike, të përcaktuara në një sipërfaqe prej 28,750 km². Ajo ka diversitet të

¹ Bakiu V., *Manaxhimi i turizmit*, Botimet Erik, fq. 87

² Bakiu V. (2011), *Ekonomia e Turizmit*, Botimet Erik, fq. 381-382,

³ Bakiu V., *Manaxhimi i turizmit*, Botimet Erik, fq. 76

konsiderueshëm me peizazhin që varion nga malet e mbuluara me borë në Alpet Shqiptare si dhe malet e Korabit, Skënderbeut, Pindit dhe Ceraunit deri në brigjet e nxehta dhe me diell të detet shqiptare Adriatik dhe Jon përgjatë Detit Mesdhe dhe varg malet e rajonit jugor.

Shqipëria ka qenë e banuar nga qytetërime të ndryshme me kalimin e kohës, si ilirët, trakët, hebrenjtë, grekët, romakët, bizantinët dhe osmanët. Shqiptarët krijuan Principatën autonome të Arbrit në shekullin e 12-të. Mbretëria Shqiptare dhe Principata Shqiptare u formuan midis shekujve XIII dhe XIV. Para pushtimit osman të Shqipërisë në shekullin e 15-të, rezistenca shqiptare ndaj ekspansionit osman në Evropë, e udhëhequr nga Skënderbeu, u dha atyre famë në pjesën më të madhe të Evropës⁴.

Është një vend në zhvillim, i renditur i 67-ti në Indeksin e Zhvillimit Njerëzor, me një ekonomi me të ardhura të mesme të larta të dominuara nga sektori i shërbimeve, i ndjekur nga prodhimi. Një proces tranzicioni pas përfundimit të komunizmit në 1990, nga planifikimi i centralizuar në një ekonomi të bazuar në tregun e lirë.

Shqipëria është anëtare e Kombeve të Bashkuara, Bankës Botërore, UNESCO-s, NATO-s, OBT-së, KE-së, OSBE-së dhe OIC-së. Vendi ynë ka qenë një kandidat zyrtar për anëtarësim në Bashkimin Evropian që nga viti 2014. Është një nga anëtarët themelues të Komunitetit të Energjisë, duke përfshirë Organizatën e Bashkëpunimit Ekonomik të Detit të Zi dhe Unionin për Mesdheun.

Gjithashtu, Shqipëria është zgjedhur për herë të parë si anëtare jo e përhershme e Këshillit të Sigurimit për periudhën 2022-2023⁵. Këshilli i Sigurimit ka përgjegjësinë kryesore, sipas Kartës së OKB-së, për ruajtjen e paqes dhe sigurisë ndërkombëtare⁷. Dhe së fundmi në Forumin e 11-të të Këshillit Vjetor të Itinerareve Kulturore të Këshillit të Evropës të mbajtur në Kretë të Greqisë më 5-7 tetor, u firmos Marrëveshja e Pjesshme e Zgjeruar për Rrugët Kulturore e Këshillit të Evropës në të cilën Shqipëria është shteti i ri anëtar i saj⁸.

⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Albania>

⁵ <https://www.un.org/en/about-us/main-bodies>

⁶ <https://www.un.org/pga/76/2022/02/14/reception-on-the-occasion-of-the-beginning-of-albanias-term-at-the-security-council/>

⁷ <https://www.un.org/securitycouncil/>

⁸ <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/albania-lebanon-and-north-macedonia-welcomed-as-new-member-states-of-the-enlarged-partial-agreement-on-cultural-routes-of-the-council-of>

1. Itineraret kulturore të Këshillit të Evropës dhe rëndësia e tyre

Këshilli i Evropës është organizata kryesore e të drejtave të njeriut në kontinent. Ai përfshin 46 shtete anëtare, duke përfshirë të gjithë anëtarët e Bashkimit Evropian. Të gjitha shtetet anëtare të Këshillit të Evropës kanë nënshkruar Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut, një traktat i krijuar për të mbrojtur të drejtat e njeriut, demokracinë dhe sundimin e ligjit⁹.

Programi “Itineraret Kulturore” u lançua nga Këshilli i Evropës në vitin 1987 me Deklaratën e Santiago de Compostela.

Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës janë një ftesë për të udhëtuar dhe për të zbuluar trashëgiminë e pasur dhe të larmishme të Evropës duke bashkuar njerëz dhe vende në rrjetet e historisë dhe trashëgimisë së përbashkët. Këto itinerare, vënë në praktikë vlerat e Këshillit të Evropës: të drejtat e njeriut, diversitetin kulturor, dialogun ndërkulturor dhe shkëmbimet reciproke përtej kufijve.

Mbi 45 Itinerare Kulturore të Këshillit të Evropës ofrojnë një mori aktivitete të kohës së lirë dhe edukative për të gjithë qytetarët anembanë Evropës më gjerë dhe janë burime kyçe për turizmin e përgjegjshëm dhe zhvillim të qëndrueshëm. Përfshijnë një sërë temash të ndryshme, nga arkitektura dhe peizazhi te ndikimet fetare, nga gastronomia dhe trashëgimia jomateriale te figurat kryesore të artit, muzikës dhe letërsisë evropiane.

Certifikimi “Itinerare Kulturore të Këshillit të Evropës” është një garanci e përsosmërisë. Rrjetet zbatojnë aktivitete dhe projekte novatore që u përkasin pesë fushave kryesore prioritare të veprimit: i. bashkëpunimi në kërkim dhe zhvillim; ii. përmirësimin e kujtesës, historisë dhe trashëgimisë evropiane; iii. shkëmbime kulturore dhe arsimore për të rinjtë evropianë; iv. praktika bashkëkohore kulturore dhe artistike; v. turizmin kulturor dhe zhvillimin e qëndrueshëm kulturor.

Nëpërmjet programit të tij, Këshilli i Evropës ofron një model për menaxhimin kulturor dhe të turizmit transnacional dhe mundëson

[europe-at-the](https://european-council.europa.eu/media/1680a80ab8/attachment/data/file/1680a80ab8)

⁹ <https://rm.coe.int/booklet-for-member-states-eng-2023-def/1680a80ab8>

sinergji ndërmjet autoriteteve kombëtare, rajonale dhe lokale dhe një gamë të gjerë shoqatash dhe aktorësh socio-ekonomikë.

Në vitin 2022, numërohen 48 Itinerare Kulturore të Këshillit të Evropës, me tema shumë të ndryshme që ilustrojnë kujtesën, historinë dhe trashëgiminë evropiane dhe kontribuojnë në një interpretim të diversitetit të Evropës së sotme.

Programi Rrugët Kulturore të Këshillit të Evropës u lançua në vitin 1987 për të demonstruar, nëpërmjet udhëtimeve nëpër hapësirë dhe kohë, se si trashëgimia e vendeve të ndryshme në Evropë kontribuon në një trashëgimi kulturore të përbashkët. Programi vepron si një kanal për dialogun ndërkulturor dhe promovon njohuri dhe kuptim më të mirë të identitetit kulturor evropian, duke ruajtur dhe përmirësuar trashëgiminë natyrore dhe kulturore si burim i zhvillimit kulturor, social dhe lokal.

Në vitin 2010, u krijua Marrëveshja e Pjeshme e Zgjeruar për Rrugët Kulturore (EPA) e Këshillit të Evropës për të forcuar programin politikisht dhe financiarisht. EPA, bazuar në kriteret e përcaktuara nga Rezoluta e Komitetit të Ministrave CM/Res (2013) 67, jep certifikatën “Itinerar Kulturor i Këshillit të Evropës” gjatë takimeve të Bordit të saj Drejtues. Çdo vit në vjeshtë, gjatë një Forumi Vjetor Këshillimor, Shtetet anëtare të EPA-s dhe Itineraret Kulturore, si dhe organizatat ndërkombëtare, organizatat joqeveritare dhe ekspertët ndërkombëtarë takohen për të diskutuar çështjet dhe tendencat aktuale dhe për të eksploruar praktikat më të mira.

Misionet dhe përfitimet e Marrëveshjes së Pjeshme të Zgjeruar për Rrugët Kulturore janë: a) promovimi i identitetit dhe qytetarisë evropiane; b) rritja e ndërgjegjësimit për trashëgiminë, edukimin, rrjetëzimin, turizmin ndërkufitar cilësor dhe të qëndrueshëm dhe aktivitete të tjera të ngjashme; c) forcimi i dimensionit demokratik të shkëmbimit kulturor dhe turizmit nëpërmjet përfshirjes së rrjeteve dhe shoqatave bazë, autoriteteve lokale dhe rajonale, universiteteve dhe organizatave profesionale; ç) certifikimi i Itinerareve të reja Kulturore dhe vlerësimi i itinerareve aktuale. d) këshillimi dhe asistenca për ekspertët lidhur me zhvillimin, zbatimin, vlerësimin dhe promovimin e Rrugëve Kulturore në shtetet anëtare (dokumentet e hartës së vendeve, raportet tematike); dh) organizimi i një Forumi Vjetor Këshillimor mbi Rrugët Kulturore për një temë apo çështje

kyçe me anë të të cilit mbështet rrjetëzimin dhe shkëmbimet ndërmjet shteteve anëtare, organizatave ndërkombëtare si Organizata Botërore e Turizmit (UNWTO), Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë (UNESCO), Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik (OECD), institucionet evropiane, rrugët kulturore, operatorët dhe palët e tjera kyçe të interesit; e) mbështetje politike për Rrugët Kulturore dhe kandidatët për certifikim; ë) zhvillimi i metodave dhe standardeve të reja në lidhje me Itineraret Kulturore dhe turizmin në përgjigje të sfidave të shoqërive moderne; f) organizimi i trajnimeve për shtetet anëtare, palët e interesuara kombëtare dhe rajonale dhe operatorët e Itinerareve Kulturore; g) centralizimi dhe maksimizimi i komunikimit dhe dukshmërisë në programin e Itinerareve Kulturore, aktivitetet dhe arritjet e tij; gj) rritja e financimit dhe mundësive për anëtarësimin në Itineraret Kulturore përmes një etikete të fortë certifikimi cilësor.

Rrugët kulturore vlerësohen rregullisht nga EPA dhe certifikohen nga Këshilli i Evropës bazuar në përputhje me disa kritere. Ato duhet: a) të përfshijnë një temë që është përfaqësuese e vlerave evropiane dhe e përbashkët për të paktën tre vende në Evropë; b) të jenë subjekt i kërkimit shkencor ndërkombëtar, multidisiplinor; c) të përmirësojnë kujtesën, historinë dhe trashëgiminë evropiane dhe të kontribuojnë në interpretimin e diversitetit të sotëm të Evropës; ç) të mbështesin shkëmbimet kulturore dhe arsimore për të rinjtë; d) të zhvillojnë projekte shembullore dhe inovative në fushën e turizmit kulturor dhe zhvillimit të qëndrueshëm kulturor; dh) të zhvillojnë produkte dhe shërbime turistike që synojnë grupe të ndryshme.

Programi Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës është një mjet për të ruajtur dhe vlerësuar trashëgiminë kulturore në të gjithë Evropën. Programi mund të shihet si plotësues i nismave të tjera të dedikuara për promovimin e vlerave të trashëgimisë kulturore, si Lista e Trashëgimisë Botërore të UNESCO-s dhe Etiketa e Trashëgimisë Evropiane. Në mënyrë të veçantë, programi Itinerare Kulturore përfshin parimet e mëposhtme: a) një fokus në destinacionet më pak të njohura, që mundëson një zhvillim më të ekuilibruar lokal dhe rajonal, pasi 90% e Rrugëve Kulturore, që përshkojnë 47 shtetet anëtare të Këshillit të Evropës, janë zona rurale; b) përfshirja e vendeve të shumta, e cila ofron më shumë mundësi për zhvillimin e grupeve evropiane të

turizmit kulturor dhe angazhimin e një numri të madh të aktorëve lokalë; c) një natyrë vërtet transnacionale; secila rrugë ka anëtarë në të paktën tre vende, gjë që nxjerr në pah vlerat e përbashkëta evropiane; d) një theks në një qasje nga poshtë-lart për menaxhimin kulturor, pasi Rugët Kulturore iniciohen dhe menaxhohen nga rrjete të përbëra nga aktorë të ndryshëm publikë dhe privatë, në vend të qeverive.

Rugët Kulturore të Këshillit të Evropës janë rrjete evropiane me status ligjor (në formën e një shoqate ose një federate) dhe për këtë arsye ato funksionojnë si organizata të menaxhuara në mënyrë të pavarur dhe mund të aplikojnë për financim nga një sërë programesh evropiane dhe rajonale.

Rugët Kulturore të Këshillit të Evropës luajnë një rol të rëndësishëm për: i. zhvillimin e qëndrueshëm të OKB-së, si krijimi i mundësive më të mira për arsim dhe mësim, ndërmarrja e veprimeve për të luftuar ndryshimet klimatike, promovimi i konsumit dhe prodhimit të përgjegjshëm dhe ndërtimi i komuniteteve më të qëndrueshme në të gjithë Evropën; ii. zhvillimi i grupimeve në nivel lokal, rajonal, kombëtar dhe evropian, duke përfshirë operatorët kulturorë, ofruesit e shërbimeve turistike, institucionet kërkimore, organizatat joqeveritare dhe autoritetet publike; iii. angazhimin e komunitetit duke krijuar ekosisteme të forta lokale në të cilat partnerët mund të marrin pjesë në mënyrë aktive në ofrimin dhe zhvillimin e përvojave autentike kulturore; iv. ngritja e kapaciteteve dhe transferimi i njohurive, falë trajnimeve dhe rrjeteve universitare evropiane; v. diversifikimi i ofertës turistike duke zbatuar produkte të reja turistike, duke krijuar shikueshmëri shtesë për vendet e largëta dhe duke zgjatur sezonin turistik; vi. nxitja e krijimtarisë kulturore dhe sipërmarrjes dhe krijimi i ofertave unike kulturore për të bërë më atraktive sitet e trashëgimisë duke eksploruar potencialin ekonomik të turizmit kulturor. Turizmi është aktiviteti i tretë më i madh ekonomik në Evropë; mallrat dhe shërbimet turistike përbëjnë 10% të produktit të brendshëm bruto të Evropës, ndërsa 12% e punësimit lokal është i lidhur me shërbimet turistike.

2. Itinerare në të cilat bën pjesë Shqipëria

Në Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës, Shqipëria është anëtare e katër itinerareve, që përshkojnë shtete të ndryshme në 3 kontinente dhe që synojnë promovimin e të shkuarës historike, kulturore dhe arkitekturore. Kuvendi i Shqipërisë ka miratuar më datë 2 Shkurt 2022 projektligjin për “Marrëveshjen e pjesshme të zgjeruar për rrugët kulturore, miratuar me rezolutën CM/RES (2013) 66”.

Rrugët në të cilat Shqipëria është pjesë janë përmendur si më poshtë:

Itinerari e Eneas, 2021, është një itinerar arkeologjik që nis nga Turqia dhe lidh pesë vende evropiane dhe mesdhetare nëpërmjet legendës së Eneas. Gjatë shekujve, rrëfimi i Eneas është bërë një trashëgimi e përbashkët kulturore që bashkon vende dhe qytetërime të ndryshme mesdhetare dhe është subjekt i pikturave, mozaikëve, skulpturave dhe veprave të panumërta arti. Duke filluar nga zonat arkeologjike të Trojës dhe Antandros (Turqi) dhe duke përfunduar në Romë (Itali), itinerari bashkon një sërë peizazhesh rurale, zona natyrore dhe zona arkeologjike, disa prej të cilave janë të njohura dhe të regjistruara në Listën e Trashëgimisë Botërore të UNESCO-s. Situata aktuale. Itinerari e Eneas u ofron udhëtarëve të sotëm perspektivën e një zbulimi aventuresk të trashëgimisë së përbashkët arkeologjike dhe kulturore evropiane. Duke udhëtuar përgjatë Itinerarit të Eneas, vizitorët mund të eksplorojnë destinacione jashtë pistave përmes alternativave të qëndrueshme të udhëtimit, duke filluar nga turizmi detar, i natyrës dhe i peizazhit deri tek ecja dhe turnetë me guida.

ATRIUM, 2003, Arkitektura e regjimeve totalitare të shekullit të 20-të në kujtesën urbane të Evropës (2014). Regjimet totalitare që karakterizuan pjesën më të madhe të Evropës në dekadat qendrore të shekullit të njëzetë patën një ndikim të rëndësishëm në peizazhin urban. Këto regjime themeluan dhe rindërtuan qytete, shpesh duke përdorur projektet më të avancuara arkitekturore dhe urbanistike të kohës. Sot, ndërsa Evropa demokratike i kundërshton me vendosmëri këto regjime totalitare, trashëgimia e tyre arkitekturore mbetet në rrugët tona si një trashëgimi e pakëndshme por e patjetërsueshme. Nëpërmjet rrugës Kulturore ATRIUM eksplorohej kompleksiteti sociologjik, ideologjik dhe gjeografik të historisë së këtyre regjimeve,

parë përmes këndvështrimit të peizazheve urbane të qyteteve të ndryshme. Udhëtari mund të gjejë informacion të detajuar rreth vendeve të ndryshme online të mbështetur nga burime të tilla si fotografi dhe imazhe, video, skedarë audio dhe dëshmi të dhëna me gojë.

Itinerari i Ullinjve, 2014, (Itinerar kulturor i Këshillit të Evropës i certifikuar në vitin 2005), prania e pemës së ullirit ka shënuar jo vetëm peizazhin, por edhe jetën e përditshme të popujve mesdhetarë. Itineraret e Pemës së Ullirit përsërisin gjurmët e Qytetërimit të Ullirit, nga Greqia në vendet euro-mesdhetare. Shtetet që përfshihen në të janë: Shqipëria, Algjeria, Kroacia, Franca, Greqia, Italia, Libani, Mali i Zi, Maroku, Portugalia, Republika e Maqedonisë së Veriut, Sllovenia, Spanja, Tunizia, Turqia. Udhëtari sot mund të prekë qytetërimin e pemës së ullirit dhe të vlerësojë peizazhin, produktet dhe traditat e tij. Ka itinerare të ndryshme kulturore që përshkojnë vendet e Evropës Jugore dhe Afrikës Veriore, nga Ballkani në Peloponez në Greqi, deri në rajonin e Meknes në Marok. Ka edhe itinerare nga deti, për të nënvizuar lidhjen e rëndësishme detare mes qyteteve portuale të Mesdheut. Aktivitete të ndryshme në lidhje me pemën e ullirit organizohen përgjatë itinerareve, me ekspozita, koncerte dhe degustime.

Itinerari i Fenikasve (2003) i referohet rrugëve të mëdha të lundrimit, të cilat, nga shekulli i 12-të para Krishtit, u përdorën nga fenikasit, lundëtarë dhe tregtarë të mëdhenj, për tregti dhe komunikim në të gjithë Mesdheun. Në kohët e lashta, përmes këtyre rrugëve, fenikasit dhe qytetërimet e tjera të mëdha të Mesdheut kontribuan në lindjen e një komuniteti kulturor mesdhetar. Qytetet e Mesdheut dikur ishin vendndalimi i udhëtarëve të Itinerarit të Fenikasve, që përdoreshin për të shkëmbyer njohuri dhe përvoja. Në këtë kuptim, përvoja e udhëtimit sot, përgjatë Itinerarit të Fenikasve synon ti tregojë udhëtarit rrugët tona të përbashkëta, duke lidhur vendet në tre kontinente dhe mbi 100 qytete që kanë origjinën nga qytetërimet e lashta të Mesdheut.

Këto itinerare të përbashkëta, sigurojnë promovimin, shkëmbimin kulturor por edhe thithjen e fondeve, si dhe përmirësimin e plotë të infrastrukturës që përshkojnë duke sjellë zhvillimin e komuniteteve në këto zona.

3. Sugjerime të Itinerareve në të cilët mund të përfshihet Shqipëria

Itinerari Evropian i Trashëgimisë Hebraike

Si pjesë integrale e qytetërimit evropian, populli hebre ka dhënë dhe jep një kontribut unik dhe të qëndrueshëm në zhvillimin e tij përgjatë mijëvjeçarëve deri më sot. Programi Itineraret Kulturore është një mënyrë inovative dhe emocionuese për të sjellë këtë histori të jashtëzakonshme në vëmendjen e një publiku më të gjerë. Trashëgimia hebraike evropiane është gjerësisht e pranishme në të gjithë Evropën. Shembuj të dukshëm përfshijnë vendet arkeologjike, sinagogat dhe varrezat historike, banjat rituale, lagjet hebraike, monumentet dhe memorialët. Për më tepër, disa arkiva dhe biblioteka, si dhe muze të specializuar kushtuar studimit të jetës hebraike, përfshihen në rrugë. Ky itinerar nxit kuptimin dhe vlerësimin e artefakteve fetare dhe të përditshme, si dhe njohjen e rolit thelbësor të luajtur nga populli hebre në historinë evropiane.

Nga fundi i shekullit të XII p.e.s. shumë ilirë u shpërngulën nga gadishulli Ilirik dhe zunë vend në Azinë e Vogël. Ndër këto fise përmenden Pelesët, të cilët u vendosën në bregdetin jugor të Sirisë, prej nga mendohet se edhe vendi mund të ketë marrë emrin Palestinë. Autorë të tjerë, si Zaharia Majani, për shembull, thotë se “është përcaktuar që filistinët i përkasin trungut ilir”. Emrin e këtij populli e gjejmë nën emërtime të ndryshme në perëndim, por gjithmonë duke u mbështetur në prejardhjen ilire. Historianët Meillet dhe Kohen përmendin se në Epir (Iliri) ka ekzistuar dikur qyteti Paleiste – Palasa e sotme në Himarë të Vlorës.

Emigrimet e ndërsjellta iliro-hebraike kanë lënë gjurmë të shumta tek njëri-tjetri. Në një hartë të vjetër të Izraelit gjenden të fiksuara emra ilirë. Po kështu, në Dhiatën e Vjetër ka emra filistinë. Edhe hebrenjtë e lashtë kanë lënë gjurmë në Iliri. Emrat Finiq ose Jerikon nuk janë të rastit. Dijetarët e kohës mendojnë se këto emra përkojnë me emratë lidhur historikisht me Izraelin, për shembull, Finiq nga Fonikë e lashtë, Jerikoja me Jerikon e Biblës, Palasa me Palestinën.

Sa më sipër, duke vlerësuar dhe trashëgiminë arkeologjike në të gjithë territorin e Shqipërisë por më së shumti në rajonin e jugut me sinagogën e Onhezmit (Sarandë), e ndërtuar në shek. V, e cila është nga më të vjetrat në Ballkan, mendojmë se kjo do të ishte një pikënisje

për ta përfshirë dhe Shqipërinë në Itineraret Evropiane të Trashëgimisë Hebraike.

Por Shqipëria mund të jetë pjesë e shumë itinerareve të tjera si Itinerari Iter Vitis Route. Gjithashtu mund të kërkohet certifikimi për itinerare të reja si: Itinerari i vendeve të Evropës ku ka jetuar Nënë Tereza, Rruga Egnatia, Rruga e dytë Egnatia, Republika e Venecias Serenissima¹⁰, Skënderbeu dhe marrëdhënia e tij me vendet e Evropës, me Papën dhe Selinë e Shenjtë, me Kurorën e Aragonës etj¹¹.

4.

Sikurse është përmendur edhe më sipër Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës u krijuan në vitin 1987 për të përfaqësuar vlerat evropiane, për të qenë manifestimi i idesë “të bashkuar në diversitet”. Megjithatë, trashëgimia kulturore evropiane dhe jo vetëm vuan nga mungesa e njohjes nga publikut i gjerë dhe në këtë kontekst lind pyetja nëse kjo njohje mund të fillojë nga ndërgjegjësimi i të rinjve?

Pasi jemi përpjekur të përcaktojmë nëpërmjet këtij punimi se çfarë është trashëgimia evropiane dhe cilët janë Itineraret Kulturore të Këshillit të Evropës (duke përfshirë edhe ato ku bën pjesë Shqipëria) do të mundohemi të japim një panoramë se si e shohin evropianët shkëmbimin kulturor, cilat janë disa nga mënyrat nëpërmjet të cilave mund të realizojmë një informim të popullatës e sidomos të të rinjve mbi Itineraret dhe trashëgiminë Kulturore, si mund ta përmirësojmë bashkëpunimin ndërmjet vendeve etj.

Duke ju referuar Raportit Eurobarometrit 466¹² mbi kulturën evropiane, të realizuar në vitin 2017, të anketuarve iu kërkua mendimi i tyre nëse: a) Kultura dhe shkëmbimet kulturore duhet të kenë një vend shumë të rëndësishëm në BE, në mënyrë që qytetarët nga shtete të ndryshme anëtare të mësojnë më shumë nga njëri-tjetri dhe të ndjehen më evropianë; b) Kultura dhe shkëmbimet kulturore mund të luajnë një rol të rëndësishëm në zhvillimin e mirëkuptimit dhe tolerancës më të madhe në botë, edhe kur ka konflikte ose tensione.

Nga rezultatet vihet re se 84% pajtohen me mendimin se kultura dhe shkëmbimet kulturore duhet të kenë një vend shumë të rëndësishëm

¹⁰ https://it.wikipedia.org/wiki/Repubblica_di_Venezia

¹¹ <http://asa.edu.al/site/?p=4425>

¹² https://data.europa.eu/data/datasets/s2150_88_1_466_eng?locale=en

në BE në mënyrë që qytetarët nga shtete të ndryshme anëtare mund të mësojnë më shumë nga njëri-tjetri dhe të ndjehen më evropianë. Ndërsa pothuajse 82% pajtohen se kultura dhe shkëmbimet kulturore mund të luajnë një rol të rëndësishëm në zhvillimin e mirëkuptimit dhe tolerancës më të madhe në botë, edhe aty ku ka konflikte ose tensione. Nëse këto shifra do t'i krahasojmë me anketimin e 2007-ës ka pasur një rënie prej 6% nga ata që pajtohet me pyetjen e parë dhe një rënie prej 5 % me pyetjen e dytë. Edhe pse nga ky anketim rezulton se me shume se $\frac{3}{4}$ e të anketuarve në çdo shtet anëtar të BE-së janë dakord se kultura dhe shkëmbimet kulturore duhet të zënë një vend kryesor përsëri duhet të tregojmë kujdes në mënyrë që këto shifra mos të ndjekin një trend në zbritje.

Disa nga metodat më të mira që duhen ndjekur në nivel akademik dhe në kërkimin shkencor për të përmirësuar shifrat e anketimit të ardhshëm:

- Përmirësimi i kurrikulës universitare;
- Përdorimi i rrjeteve sociale - janë një realitet në shoqëritë globale dhe kanë fuqinë të ndikojnë në të gjitha aktivitetet njerëzore, sidomos në fushën e kulturës dhe arsimit;
- Pjesëmarrja e studentëve në programet Erasmus+.

Përfundime

Kur është fjala për hulumtimin shkencor, në filozofinë e historisë bëhet qysh në krye një dallim: qëllimi i çdo hulumtimi të tillë është, nga njëra anë, të njohurit, nga tjetra, të kuptuarit e fenomeneve. E njohim një fenomen atëherë kur ia përftojmë shëmbëlltyrën në mendjen tonë; e kuptojmë atë fenomen atëherë kur përftojmë shkakun e shfaqjes së tij të veçantë të të ekzistuarit.¹³

Rëndësia e njohjes së Itinerareve Kulturore të Këshillit të Evropës për vendin tonë është themelore. Me anë të këtyre itinerareve kemi mundësinë të vëmë në dukje vlerat kulturore, pasuritë materiale dhe jo materiale të vendit tonë. Nëpërmjet tyre ne shprehim afërsinë tonë gjeografikisht por edhe kulturalisht me Evropën. Si rrjedhojë, promovimi i itinerareve të reja për vendin tonë është thelbësore në

¹³ Plasari A. (2000), *Fenomeni Voskopojë*

momentin kur Shqipëria synon anëtarësimin e saj të plotë në strukturat e BE-së.

Mënyrat e promovimit variojnë dhe duhet të diversifikohen vazhdimisht me qëllim që të jenë efikase. Një promovim i mirë, sjell fryte në kohën e duhur.

BIBLIOGRAFIA

Bakiu V., *Manaxhimi i turizmit*, Botimet Erik, fq. 87

Bakiu V. (2011), *Ekonomia e Turizmit*, Botimet Erik, fq. 381-382

SITOGRAFIA

<https://en.wikipedia.org/wiki/Albania>

<https://www.treccani.it/enciclopedia/repubblica-di-venezia/>

https://it.wikipedia.org/wiki/Repubblica_di_Venezia

<http://asa.edu.al/site/?p=4425>

<https://www.un.org/en/about-us/main-bodies>

<https://www.un.org/securitycouncil/>

<https://rm.coe.int/booklet-for-member-states-eng-2023-def/1680a80ab8>

<https://www.un.org/pga/76/2022/02/14/reception-on-the-occasion-of-the-beginning-of-albanias-term-at-the-security-council/>

<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/albania-lebanon-and-north-macedonia-welcomed-as-new-member-states-of-the-enlarged-partial-agreement-on-cultural-routes-of-the-council-of-europe-at-the>

<https://tradingeconomics.com/albania/surface-area-sq-km-wb-data.html>

https://data.europa.eu/data/datasets/s2150_88_1_466_eng?locale=en

RUAJTJA E TRADITAVE KULTURORE TEK GRUPET BILINGUALE – RASTI I EMIGRANTËVE SHQIPTARË NË GJERMANI

Prof. asoc. Dr. JONIDA BUSHI (GJUZI)

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

jonida.bushi@unitir.edu.al

Prof.asoc. Dr. EMA KRISTO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Universiteti i Tiranës

ema.kristo@unitir.edu.al

ABSTRACT

Learning a second or even third language does not consist only of learning a foreign vocabulary or communicating with a group that does not speak your language. Bilingualism or multilingualism is today the most efficient way to connect the new generation in whatever society this generation lives and integrates. The preservation and cultivation of identity is realized through language and culture. Many families leave their country and create a new life in another country. Their children grow up between two different cultures, that of the “parents’ home culture” and that of the new country. Most children grow up with two languages. Our interest in this article is in the study of how knowledge of culture facilitates the process of learning and teaching a language. How and to what extent are cultural traditions preserved in bilingual groups? We will specifically focus on the case of children of Albanian immigrants in Germany. How are the Albanian language and traditions preserved in these groups? In Europe in particular, the topic of integration and emigration of people from third countries and the intercultural education that is inevitably related to them is increasingly being discussed. Multiculturalism is creating an exchange between different cultures and thus strengthening the coexistence of a society. Intercultural education and the promotion of bilingualism are playing an increasingly important

role. Intercultural education goes beyond the promotion of bilingualism and is also related to the transmission of values, customs, traditions and religion.

Keywords: Bilingualism, multilingualism, intercultural education, culture, learning and teaching a language

Mësimi i një gjuhe të dytë apo edhe të tretë, nuk konsiston vetëm në të mësuarit e një fjalori të huaj apo komunikimin me një grup që nuk flet gjuhën tënde. Bilinguizmi apo multilinguizmi është sot mënyra më efikase për përgatitjen e brezit të ri në çfarëdo shoqërie që ky brez jeton dhe integrohet. Ruajtja dhe kultivimi i identitetit bëhet, përveç gjuhës, edhe përmes kulturës. Shumë familje largohen nga vendi i tyre dhe krijojnë një jetë të re në një vend tjetër. Fëmijët e tyre rriten mes dy kulturave të ndryshme, asaj të “kulturës së shtëpisë së prindërve” dhe asaj të vendit të ri. Shumica e këtyre fëmijëve rriten me dy gjuhë. Interesi ynë në këtë artikull qëndron në hulumtimin se si njohja e kulturës lehtëson procesin e nxënies dhe mësimin të një gjuhe. Si dhe sa ruhen traditat kulturore në grupet bilinguale? Do të fokusohemi konkretisht tek rasti i fëmijëve të emigrantëve shqiptarë në Gjermani. Si ruhen gjuha dhe traditat shqiptare në këto grupe?

Në Evropë në veçanti, tema e integritit dhe emigrimit të njerëzve nga vendet e treta dhe edukimi ndërkulturor që lidhet pashmangshmërisht me to po diskutohet gjithnjë më shumë. Multikulturalizmi po krijon një shkëmbim midis kulturave të ndryshme dhe në këtë mënyrë forcon bashkëjetesën e një shoqërie. Edukimi ndërkulturor dhe promovimi i dygjuhësisë po luajnë një rol gjithnjë e në rritje. Edukimi ndërkulturor shkon përtej promovimit të dygjuhësisë dhe lidhet gjithashtu me transmetimin e vlerave, zakoneve, traditave dhe fesë.

Në Gjermani jeton dhe punon gjenerata e dytë e emigrantëve shqiptarë të cilët kanë migruar apo kanë shkuar në vitet e 90-të si punëtorë.¹ Duke marrë për bazë se gjuha është mjet komunikimi

¹ Diaspora në Gjermani: Shqiptarët nga Kosova dhe viset e tjera shqiptare emigruan në Gjermani pas vitit 1971, me heqjen e vizave dalëse nga ish Jugosllavia. Pas vitit 1990 drejt Gjermanisë migruan dhjetëra mijëra shqiptarë nga Shqipëria. Numri i emigrantëve shqiptarë në Gjermani ka ndryshuar me ritme të tjera nga ato të Italisë, Greqisë dhe ShBA-ve. Gjatë viteve 1990 – 1994 ky numër rritej me rreth 10 % në vit. Më pas norma vjetore e rritjes u zvogëlua në mënyrë konstante duke arritur në rreth 1 % përgjatë periudhës 2010 – 2014. Vetëm pas vitit 2015, numri i emigrantëve shqiptarë në Gjermani filloi të rritej me një normë vjetore prej rreth 35 %, duke e kthyer këtë vend si destinacionin kryesor të tyre. Kjo ka bërë që pesha që zënë emigrantët shqiptarë në Gjermani

dhe karakterizohet me përdorimin e simboleve arbitrare të folura ose të shkruara me një kuptim të caktuar, atëherë shtrohet pyetja si qëndron situata me gjuhën amtare shqipe te këta fëmijë të cilët janë lindur, rritur dhe shkolluar në Gjermani, me një kulturë dhe me një gjuhë tjetër të dytë? Çfarë nënkuptojmë me termin gjuhë amtare? Sa të sigurt dhe kompetent ndihen fëmijët e emigrantëve tanë jashtë vendit me theks të veçantë, ata që jetojnë dhe punojnë në Gjermani, gjatë përdorimit të gjuhës amtare shqipe dhe asaj gjermane?

Fëmijët e ardhur apo ata që lindin në Gjermani kanë të drejtën të mësojnë dhe flasin “gjuhën e tyre të nënës”. Në rastin e të ardhurve nga Shqipëria, fëmijët me prindër shqiptarë mund të mësojnë shqip, një mundësi kjo e krijuar ligjërisht nga disa lande përkatëse nëpër shkollat fillore dhe tetëvjeçare. Mësimi i gjuhës shqipe, i cili është jo i detyrueshëm, por thjesht një mësim mbi baza vullnetare, është i shtrirë pothuajse në të gjithë Gjermaninë. Shkollat e para të mësimi plotësues në gjuhën shqipe në Gjermani janë hapur në vitet 70 me ardhjen e emigrantëve të parë nga Ish Jugosllavija.²

Një rol të madh në drejtim të tërheqjes së fëmijëve me prejardhje shqiptare drejt mësimi të gjuhës amtare, ka luajtur *Këshilli i Arsimitarëve të Shqipes në Gjermani*. Ky organ profesional me përvojë tashmë gati 30 vjeçare ka si qëllim të bashkojë të gjithë mësuesit shqiptarë nga ana profesionale dhe të koordinojë bashkëpunimin me Institucionet përkatëse në Shqipëri dhe Kosovë. Në Mësimin e *Gjuhës së Prejardhjes*³ siç quhet sot, nxënësit mësojnë gjuhën, kulturën dhe traditat e vendit të origjinës. Programet mësimore janë të përcaktuara sipas kompetencave të mësimi të gjuhës amtare në bazë të standardeve evropiane. Mbi këtë koncept janë hartuar edhe kurrikulat e gjuhës shqipe, që janë të zbatuara në programet dhe tekstet mësimore. Krahës mësimi të gjuhës shqipe, mësuesit janë edhe aktivistë të jashtëzakonshëm në ruajtjen e traditës dhe kulturës kombëtare shqiptare, duke krijuar një urë lidhëse mes dy vendeve, Gjermani-Shqipëri. Në shumë aktivitete nuk mungojnë veshjet e bukura me kostumet kombëtare të vajzave valltare që shfaqen në çdo festë apo aktivitet kulturor. Përvetësimi i

në numrin gjithsej të emigrantëve të katërfishohet nga 1,3 % në 4,2 %. (<http://www.instat.gov.al/media/7848/diaspora-ne-shifra-2020.pdf>) (f.17)

² <https://sot.com.al/opinione/migracioni-ne-gjermani-dhe-sfidat-e-femijeveshqiptar>

³ *Herkunftsspracheunterricht*

gjuhës amtare mbetet një nga sfidat më të mëdha për fëmijët shqiptarë, pasi ai është i rëndësishëm edhe për statusin social të individit. Njohja e gjuhës shqipe do të thotë jo vetëm njohja e vendit të origjinës, por edhe ruajtja e lidhjeve familjare, ruajtja e kulturës dhe traditave.

Kielhöfer/Jonekeit theksojnë se rrallëherë një person i flet të dyja gjuhët, pra gjuhën amtare dhe gjuhën e huaj (të vendit ku jeton) në mënyrë të barabartë. Në shumicën e rasteve ka një çekuilibër midis dy gjuhëve. Prandaj, bëhet një dallim midis “gjuhës së fortë” dhe “të dobët”.⁴ Zhvillimi i *gjuhës së dobët* dhe *të fortë* varet nga shumë faktorë dhe karakterizohet nga një rrjet marrëdhëniesh shkak-pasojë. Faktorë të tillë përfshijnë mënyrën se si përdoret një gjuhë dhe intensiteti me të cilin përdoret ajo. Po aq e rëndësishme janë koha e mësimi dhe praktika e mëvonshme në atë gjuhë. Nuk duhen lënë pas dore gjithashtu arsyet emocionale, sociale dhe personale. Klasifikimi i gjuhës *së fortë* dhe *të dobët* bazohet në një model të thjeshtë shpjegues: në përgjithësi, gjuha e zotëruar më mirë është *gjuha e fortë*. Prandaj, kjo gjuhë preferohet dhe për këtë arsye flitet më shpesh. Anasjelltas, *gjuha e dobët* përdoret më rrallë, kështu që praktikohet më pak.⁵ Por në fakt, dallimi midis *gjuhës së fortë* dhe *të dobët* është i paqartë. Sepse personi dygjuhësh rrallë ka një zgjedhje të lirë të gjuhës. Faktorët specifikë të situatës shpesh përcaktojnë zgjedhjen e gjuhës, të tilla si takimi me miqtë e vjetër të shkollës ose aftësia për të komunikuar shpejt në një situatë të caktuar. Një çështje që nuk duhet neglizhuar është kuadri kulturor në të cilin rriten fëmijët dygjuhësh. Ndërgjegjësimi për gjuhën përkatëse krijohet vetëm nëpërmjet përkatësisë kulturore. Më pas varet nga forca e rrënjëve kulturore nëse kjo gjuhë do t’u kalohet brezave të mëpasshëm apo do të shmanget.⁶ Në rastin e njerëzve dygjuhësh, mund të bëhet një klasifikim sipas përkatësisë kulturore dhe identitetit të tyre. Mund të thuhet se personat dygjuhësh, që identifikohen me të dy grupet kulturore dhe gjuhën e tyre, pranojnë gjithashtu si anëtarë të plotë në të dy grupet. Në këto raste, të dyja gjuhët zakonisht zotërohen njësoj mirë. Në dygjuhësinë monokulturore, të dyja gjuhët fliten mirë, por identiteti shfaqet vetëm me një grup kulturor. Grupi i përkatësisë jokulturore vërehet më së shumti te fëmijët e emigrantëve.

⁴ Kielhöfer/Jonekeit 1998: 11f

⁵ Kielhöfer/Jonekeit 1998: 12f

⁶ krh. Luchtenberg 1995: 61f

Grupi i përzgjedhur (kampioni)

Grupi i përzgjedhur për këtë punim përbëhet nga persona të cilët janë bilingualë në gjuhët shqip dhe gjermanisht. Janë përjashtuar nga ky grup personat të cilët nuk kanë prejardhje shqiptare edhe pse mund ta kenë mësuar gjuhën nëpërmjet kontakteve me shqiptarët si dhe personat që nuk janë shqiptarë, megjithëse mund të jenë martuar me shqiptarë. Pra kampioni apo grupi i përzgjedhur përbëhet nga popullsia e thjeshtë shqiptare.

Metodologjia e përdorur në studim është gërshtimi i metodologjisë sasiore dhe cilësore. Kampionimi i përdorur është një ndërthurje e kampionimit të qëllimshëm dhe atij në formë orteku. Personat bilingual të këtij studimi kanë referuar persona të tjerëpobilingual. Për mbledhjen e të dhënave janë përdorur si instrument pyetësorët e strukturuar dhe intervistat gjysmë të strukturuar.

Metodat e përdorura për mbledhjen e të dhënave

Bazën kryesore për të mbledhur të dhëna e përbëjnë intervistat. Ato ndahen në: *intervista në grup* dhe *intervista individuale*. Intervistat në grup kishin si qëllim të konstatonin ruajtjen e kulturës, traditave, dokeve dhe zakoneve shqiptare. Instrumenti më thelbësor në këtë punim është intervistat individuale e organizuar me bazë pyetësorin. Pyetjet e pyetësorit janë të standartizuara dhe kjo lehtësoi që shumë përfundime të paraqiten në formë tabelare. Takimet me shqiptarët bilingualë na u mundësuan nëpërmjet kontakteve të shumta personale. Intervistat në grup u organizuan jo vetëm në shtëpitë e shqiptarëve të atjeshëm, por edhe në vende publike si kafene apo në ndonjë shoqatë shqiptare. Me anë të intervistave në grup morëm informacione të hollësishme mbi organizimin social dhe aktivitetet kulturore të popullsisë shqiptare së atjeshme. Intervistat individuale morën më shumë kohë dhe përbëjnë edhe bazën e këtij punimi. Vizitat janë bërë në lande të ndryshme të Gjermanisë dhe puna në terren ka zgjatur rreth një muaj.

Intervistat

Në anketim morën pjesë 80 persona bilingual nga qyteti i Mynihut në landin e Bavarisë, Hamburgut, Dyseldorfit dhe Berlinit, të cilët i përkasin grupmoshës 14-19 vjeç. Të gjithë të intervistuarit flasin shqip dhe gjermanisht. Pyetësorët përbëhen nga dy pjesë. Të intervistuarve iu dha mundësia të bënin intervistën në gjermanisht ose në shqip. Në pjesën e parë të intervistave qëllimi ishte të identifikohet sfondi dygjuhësor i të intervistuarve dhe në pjesën e dytë u shtruan pyetjet që kanë të bëjnë me identitetin kulturor të tyre.

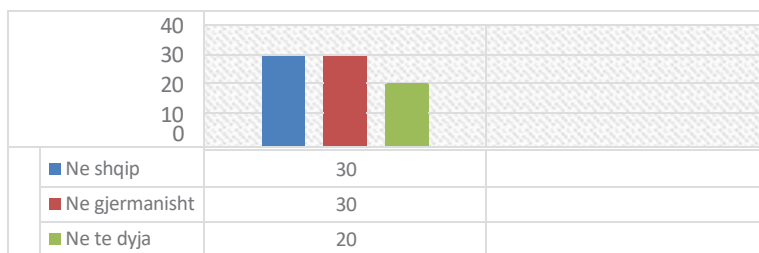
Në lidhje me përdorimin e gjuhës u formuluan tre hipotezat e mëposhtme:

Hipoteza 1: Të rinjtë mendojnë shpesh në gjuhën shqipe kur komunikojnë me të rinj të tjerë shqiptarë ose me prindërit e tyre.

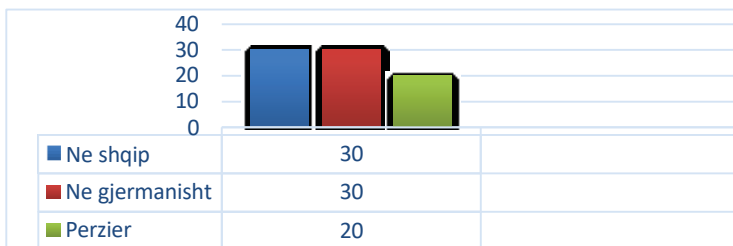
Hipoteza 2: Të rinjtë flasin gjermanisht shumë më shpesh kur komunikojnë me të rinj gjermane apo në shkollë.

Hipoteza 3: Të rinjtë preferojnë shumë më shpesh gjuhën gjermane kur diskutojnë tema të rëndësishme për adoleshencën e tyre.

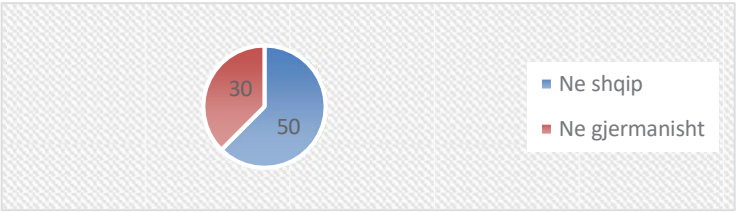
Pyetja 1: Në cilën gjuhë mendoni?

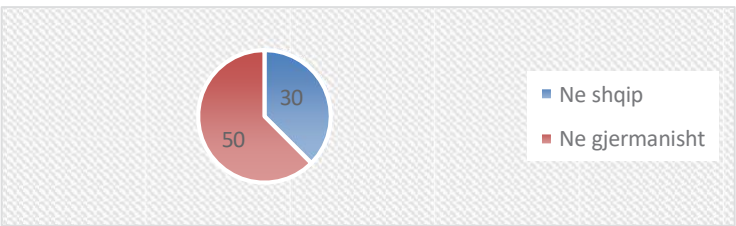
Pyetja 2: Kur flisni me prindërit tuaj, mendoni në gjermanisht apo në shqip?

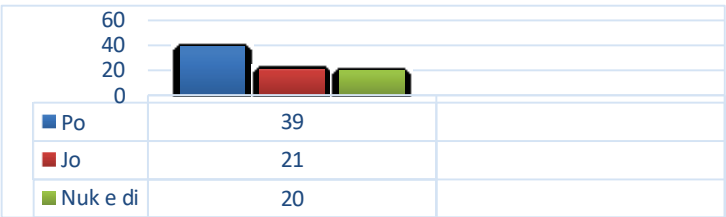
Pyetja 3: Kur flisni me vëllezërit e motrat ose me të rinjtë që flasin shqip mendoni në gjermanisht apo në shqip?

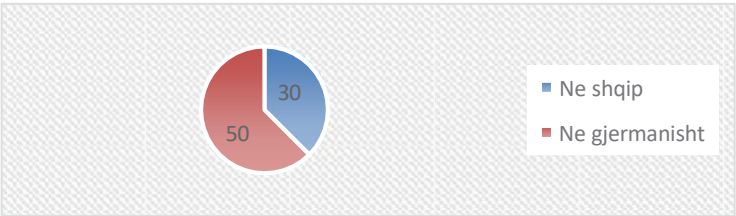
Pyetja 4: Në cilën gjuhë ëndërroni?

Pyetja 5: A është e rëndësishme njohja e mirë e gjuhës shqipe për të ardhmen tuaj?

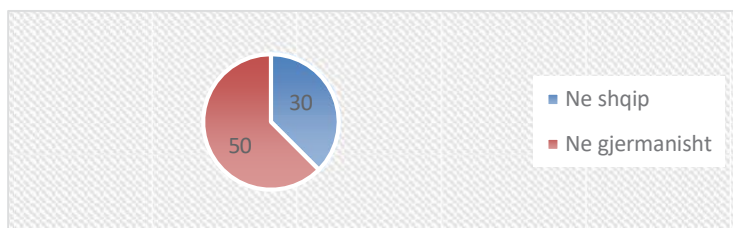

Pyetja 6: Kur flisni me të rinj gjermanë, mendoni në gjermanisht apo në shqip?

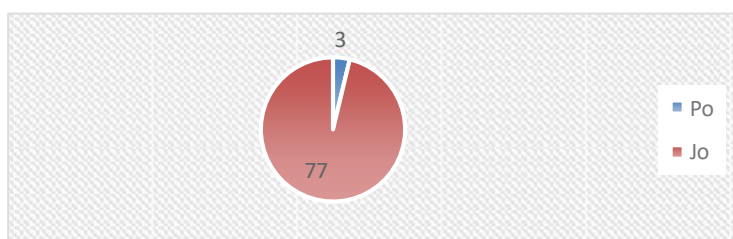

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

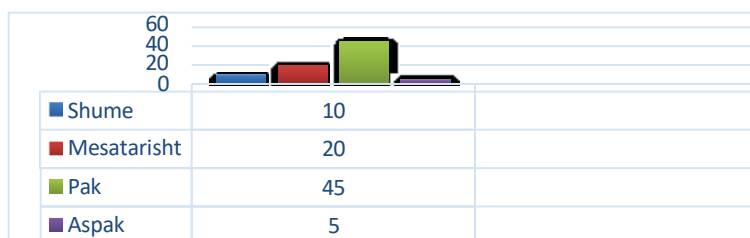
Pyetja 7: Kur flisni me mësuesit, mendoni në gjermanisht apo në shqip?

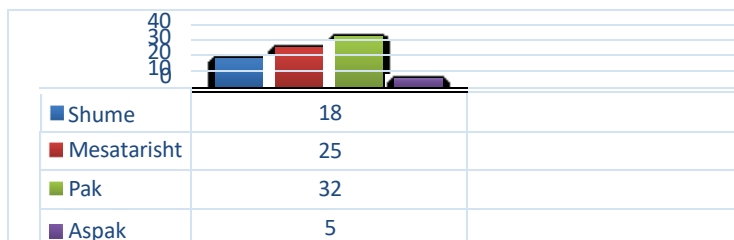
Pyetja 8. Dy gjuhë, dy kultura - a është ky problem për ju?

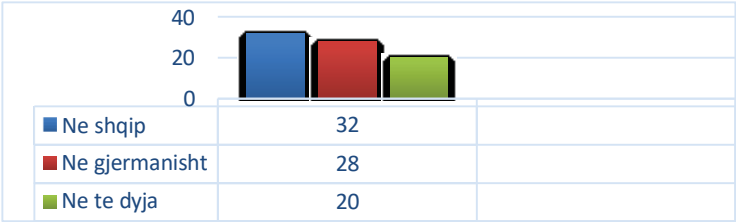
Pyetja 9: Sa mirë mund të shkruani në shqip?

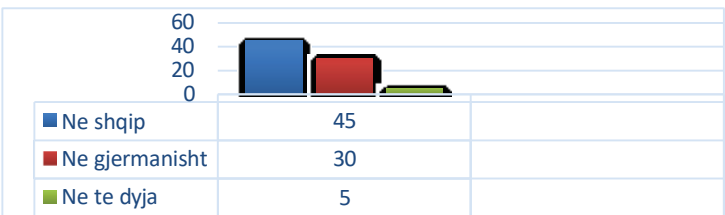
Pyetja 10. Sa mirë mund t’i lexoni dhe kuptoni tekstet shqipe?

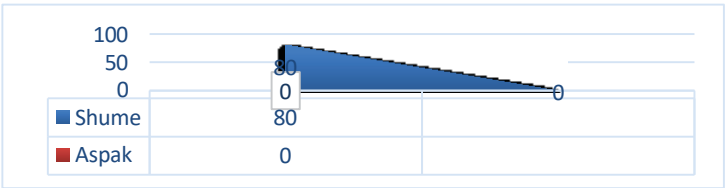
Pyetja 11: Në cilën gjuhë shani apo qortoni?

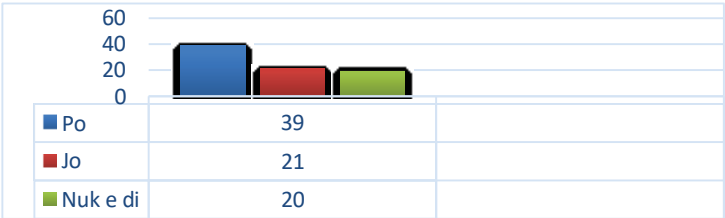
Pyetja 12: Në cilën gjuhë luteni?

Pyetje 13: Sa ju pëlqen të flisni shqip?

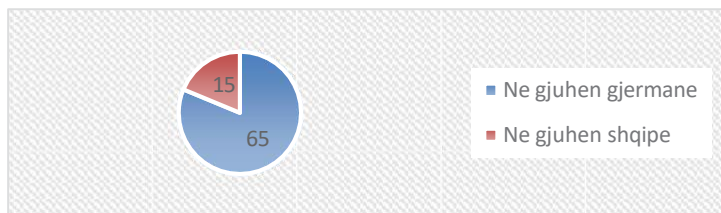

Pyetja 14. A është e rëndësishme njohja e mirë e gjuhës shqipe për të ardhmen tuaj?

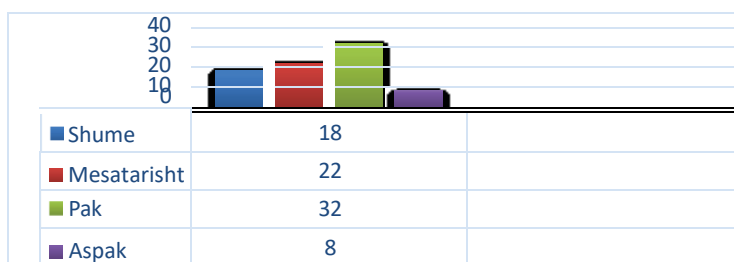

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET
DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

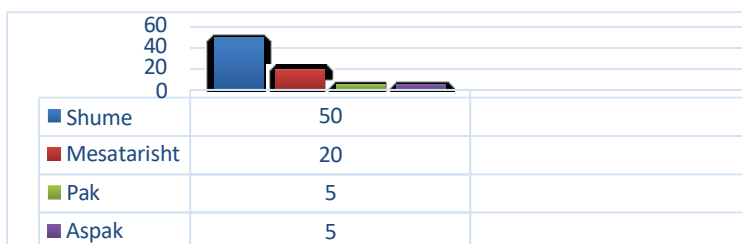
Pyetja 15. Në cilën gjuhë ndiheni më të sigurt?

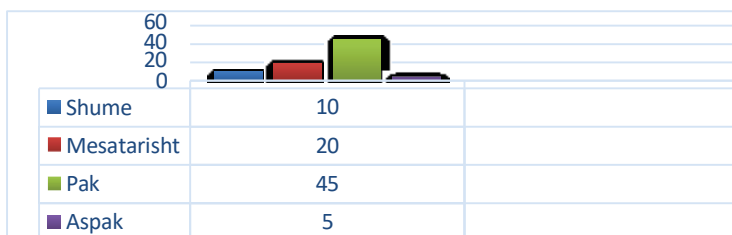
Pyetja 16. Sa drejt flisni shqip? (Gramatika, fjalori, zhargon)

Pyetja 17. Sa saktë flisni gjermanisht? (Gramatika, fjalori, gjuha e folur, gjermanishtja standarde)

Pyetja 18. Sa mirë mund të shkruani në shqip?

Përmbajtja e përgjigjeve të pyetjeve të mësipërme paraqitet si më poshtë:

Në lidhje me pyetjet që kanë të bëjnë me “besimin gjuhësor”, të rinjtë deklarojnë dukshëm se ndihen më të sigurt në gjuhën gjermane.

Në lidhje me pyetjet që kanë të bëjnë me saktësinë gjuhësore të intervistuarit arritën në një vetëvlerësim mesatarisht më të mirë të aftësive të tyre të folurit në të katër nënfushat (gramatika, fjalori, gjuha bisedore, gjermanishtja standarde) në gjuhën gjermane.

Në lidhje me grupin e pyetjeve “Cilësia e të shkruarit në shqip” dhe “Cilësia e leximit dhe të kuptuarit në gjermanisht”, mesatarisht të intervistuarit dhanë një vetëvlerësim më të mirë për njohuritë në gjuhën gjermane.

Përvetësimi i njohurive si në gjuhën gjermane ashtu edhe në atë shqipe zhvillohet tek fëmijët apo të rinjtë nëpërmjet ndërveprimeve, pra në formën e shkëmbimit të akteve gjuhësore nëpërmjet përdorimit të vazhdueshëm të dy gjuhëve shqip dhe gjermanisht. Fëmijët/Të rinjtë bilingualë e kanë të vështirë të mësojnë gjuhën shqipe, sepse mundësitë jashtëshkollore për kontaktin me gjuhën shqipe për ta vështirë se ekzistojnë dhe për rrjedhojë përdorimi i gjuhës amtare është jashtëzakonisht i vogël. Pavarësisht mundësive të pakta, interesi dhe dëshira e fëmijëve të flasin gjuhën amtare dhe të ndjekin *Mësimin Plotësues të Gjuhës Shqipe* është i madh. Qëllimi është që fëmijët shqiptarë në Gjermani të lexojnë dhe shkruajnë një gjuhë të standarteve dhe nivele të larta, që jo vetëm ta kuptojnë, por edhe ta flasin bukur dhe rrjedhshëm gjuhën e nënës.

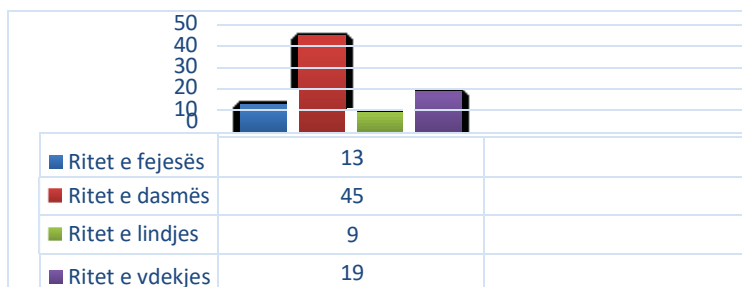
Rezultatet e pyetësorëve treguan se shumica e personave bilingualë kanë një gjuhë ‘të fortë’ dhe ‘të dobët’. Ky dominim gjuhësor mund të zhvendoset gjatë rrjedhës së jetës. Nëse, për shembull, shqipja është përvetësuar si gjuhë e origjinës në familje, kjo gjuhë është mbizotëruese në fëmijërinë e hershme. Sa më gjatë që fëmija të shkojë në shkollë, aq më shumë rritet ndikimi i gjermanishtes, pasi fëmija ndeshet me gjuhën gjermane në çdo hap, jo vetëm në shkollë, por edhe në jetën e përditshme. Fëmijët dhe të rinjtë dygjuhësh demonstrojnë një nivel të lartë të aftësisë së gjuhës së folur në gjuhën e tyre amtare, por shpesh shfaqin dobësi në të shkruar. E rëndësishme është që familjet emigrante të vazhdojnë të përdorin gjuhën shqipe në shtëpi si gjuhë

familjare, sepse familja është shpesh i vetmi kontakt i qëndrueshëm me gjuhën e origjinës.

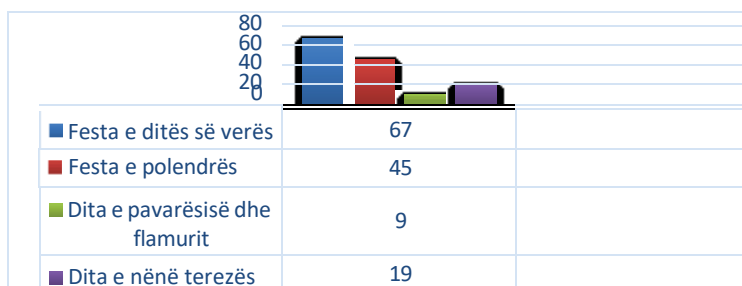
Mësimet në gjuhën amtare janë gjithashtu shumë të dobishme. Fëmijët shkollohen në gjuhën e tyre amtare, mësojnë të shkruajnë e të lexojnë dhe ta përdorin gjuhën në një kontekst më të gjerë jashtë familjes. Njerëzit që rriten duke folur dy ose më shumë gjuhë, mund të kuptojnë më lehtë në kultura të ndryshme, të vlerësojnë gjuhët dhe traditat e tjera dhe kështu të kontribuojnë në një shoqëri kozmopolite. Nëse të dyja gjuhët promovohen në përputhje me rrethanat, ka perspektiva më të gjera profesionale dhe kapital më të madh kulturor.

Pjesa e dytë e intervistave ka të bëjë me ruajtjen e dukurive tradicionale shqiptare, me kodet e të qenit shqiptar. Pyetjet janë të hapura dhe qëllimi është të tregohet se çfarë lidhjesh kulturore kanë mbajtur familjet emigrante me vendin e tyre. Disa prej pyetjeve në këtë pjesë:

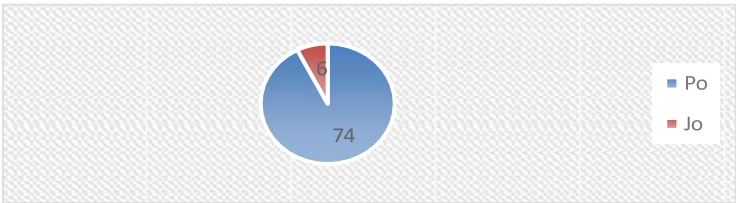
Pyetje 1. Cilat tradita shqiptare njihni?

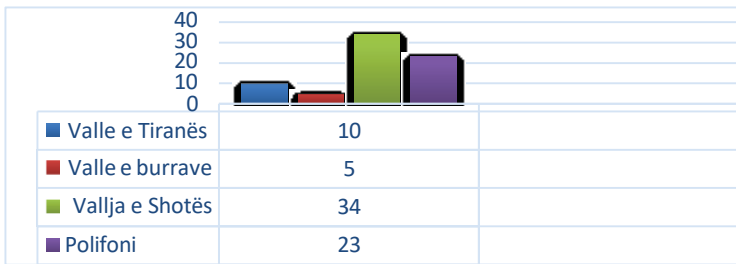
Pyetje 2. Cilat festa popullore shqiptare festoni?

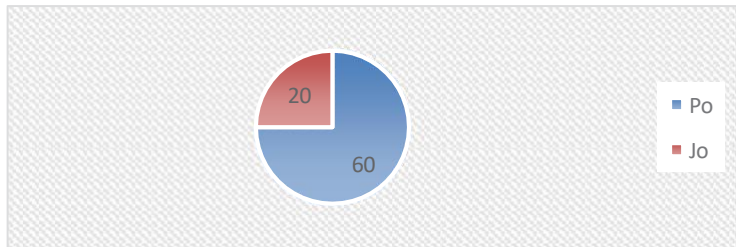
Pyetje 3. A njihni valle dhe këngë popullore shqiptare?

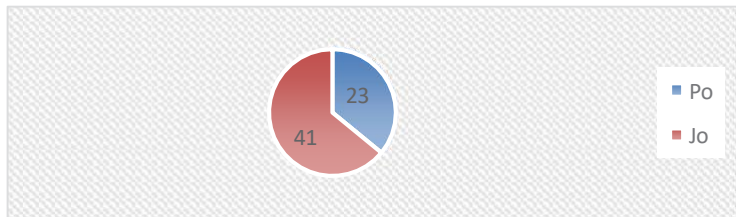
Pyetje 4. Nëse po, cilat?

Pyetje 5. A lexoni përralla shqiptare?

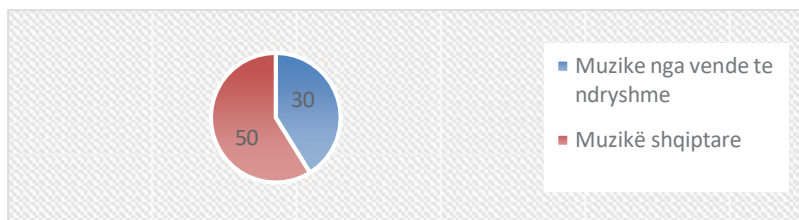

Pyetje 6. A i njihni ritet fetare shqiptare?

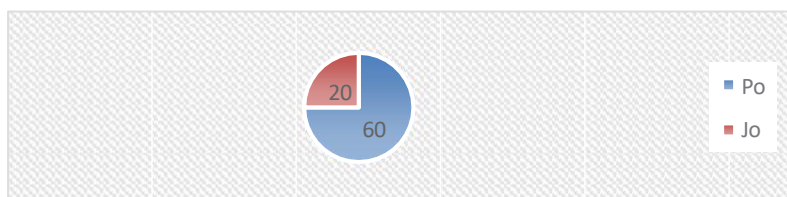

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET
DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

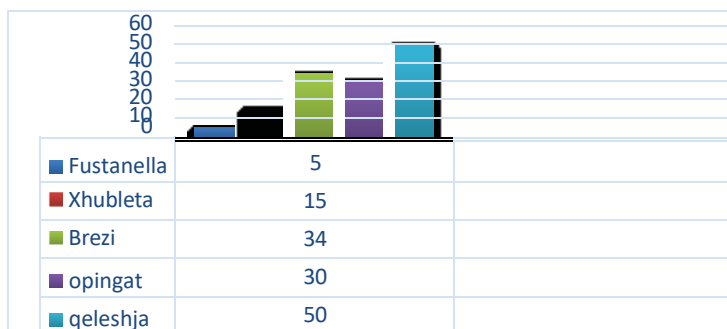
Pyetje 7. Kur dëgjoni muzikë, më së shumti dëgjoni muzikë nga vende të ndryshme apo muzikë shqiptare?

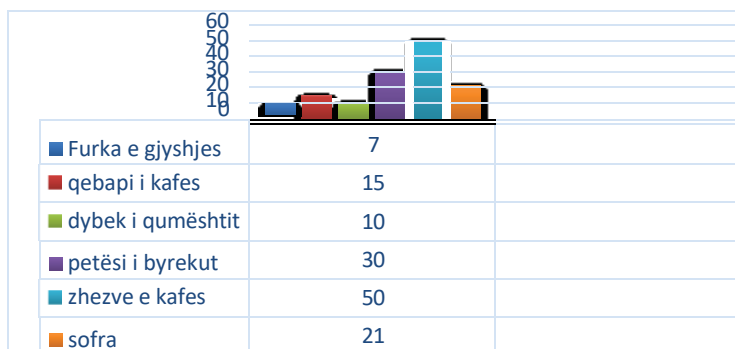
Pyetje 8. A ju edukuan prindërit sipas traditave shqiptare?

Pyetje 9. Cilat veshje tradicionale shqiptare njihni?

Pyetje 10. Cilat objekte tradicionale shqiptare njihni?

Gjatë intervistave në grup u konstatua se *festat, ritet dhe veprimtaritë kulturore janë* tregues i rëndësishëm i ruajtjes së identitetit. Nga shqiptarët në qytete të ndryshme të Gjermanisë festohen festa të shumta si festat e nëntorit, festa e ditës së verës etj. Dasmat dhe vdekjet bëhen sipas traditës shqiptare, aty ku komunitetet shqiptare janë më të mëdha.

Shoqata të shumta kulturore, të krijuara në Gjermani kanë emërtime shqiptare. Këto shoqëri kulturore, zhvillojnë aktivitete të shumta, të cilat shpesh i zhvillojnë në bashkëpunim me njëra tjetrën, si në Europë, Amerikë apo në vendet e Lindjes. Është vërejtur se në disa familje mbahet simboli i shqiponjës, përkrenarja e Skënderbeut, punime artistike të kalave shqiptare (Krujë, Berat, Gjirokastër etj), si dhe shumë simbole të hershme, figura të mitologjisë shqiptare, që zbukurojnë veglat muzikore popullore. Të tilla elemente kulturore flasin për lidhje me atdheun, psikologjinë dhe traditën e të parëve tanë. Jo në pak familje janë edhe simbole fetare, sipas përkatësisë. Një pjesë e këtyre simboleve janë punuar nga vetë emigrantët, por edhe janë marrë nga vendi i origjinës së tyre, në raste festash, përkujtimeve, apo vizitave në vendin e origjinës.

Traditat nëpërmjet shkollimit dhe takimeve – Emigrantët e rinj kanë shqetësimin e mësimin të gjuhës shqipe dhe kulturës sonë kombëtare. Siç e përmendëm në fillim të artikullit, në Gjermani po funksionojnë shumë shkolla për mësimin e gjuhës shqipe. Orët e mësimin me fëmijët e shqiptarëve janë vërtetë shumë interesante. Sipas të dhënave nga të

intervistuarit, fëmijët interesohen për çdo gjë që lidhet me atdheun. Përveç orëve të mësimit të gjuhës, mësuesit u tregojnë fëmijëve për bukuritë e atdheut. Ata u tregojnë atyre legjenda e tregime të bukura, të cilat ata vetë i kanë mësuar në atdhe ose në familjet e tyre. Është si një lloj stafete që gjeneratat e shqiptarëve në Gjermani ia pasojnë njëri-tjetrit. Objektet e marra me vete, shumë nga emigrantët i ruajnë si të shenjta. Fëmijët e tyre, sipas bisedave me emigrantët, donin të dinin si është ndërtuar furka e gjyshes, qebapi i kafes etj, objekte të marra me vete nga vendlindja.

Në vendet ku janë, shqiptarët kanë dëshmuar si komunitet që aspiron dhe punon për t'u integruar në shoqërinë pritëse, dhe që ruan vlera të mëdha nga origjina e tyre. Dukuritë tradicionale shqiptare, festat, tregimet dhe legjendat nga viset tona, psikologjia e ndihmës, e shoqërimit etj, janë kode të të qenit shqiptar. Shkollimi i fëmijëve në Perëndim, duke përdorur edhe gjuhën shqipe, është shenjë e mirë për ruajtjen e identitetit.

Përfundime

Ky artikull pasqyron lidhjen midis identitetit dhe gjuhës në rastin e shumëgjuhësisë së lidhur me emigracionin si pjesë e një studimi empirik. Rezultatet e hulumtimit tregojnë qartë se ekziston një lidhje e ngushtë midis gjuhës dhe identitetit dhe se të dyja ndikojnë njëra-tjetrën. Nga kjo rrjedh supozimi se çdo gjuhë e sapomësuar kontribuon në identitetin e një individi dhe bën që identiteti gjuhësor i emigrantëve të përjetohet si kompleks dhe i koduar shumëfish. Dygjuhësia dhe shumëgjuhësia e personave do të thotë që ata ndiejnë se i përkasin disa botëve gjuhësore dhe kulturore dhe pak a shumë identifikohen me të gjitha. Ata e bashkojnë këtë diversitet brenda vetes dhe për këtë arsye shfaqen si individë urë që kanë arritur të formojnë një identitet hibrid, multikulturor. Identiteti i tyre multikulturor shprehet, ndër të tjera, me ndryshimin e gjuhëve, gjë që shënon pozicionin e tyre në raport me bashkëbiseduesit e ndryshëm dhe përkatësinë e tyre në grupe të ndryshme.

Të rinjtë fitojnë njohuri si të gjermanishtes ashtu edhe të shqipes me anë të ndërveprimeve, pra në formën e një shkëmbimi procesor të veprimeve gjuhësore nëpërmjet përdorimit të vazhdueshëm të dy gjuhëve shqip dhe gjermanisht.

U paraqitën tre hipoteza në lidhje me aspektin gjuhësor:

Hipoteza 1: Të rinjtë mendojnë shpesh në gjuhën shqipe kur komunikojnë me të rinj të tjerë shqiptarë ose me prindërit e tyre.

Hipoteza 2: Të rinjtë flasin gjermanisht shumë më shpesh kur komunikojnë me të rinj gjermane apo në shkollë.

Hipoteza 3: Të rinjtë preferojnë shumë më shpesh gjuhën gjermane kur diskutojnë tema të rëndësishme për adoleshencën e tyre.

Këto tre hipoteza u vërtetuan bazuar në përgjigjet e dhëna nga të intervistuarit.

Meqenëse të rinjtë sasinë më të madhe të kohës e kalojnë në një ambient gjermanishtfolës, ata kanë më shumë mundësi për trajnim dhe zgjerim gjuhësor në gjuhën gjermane se sa në gjuhën shqipe. Si rrjedhim ata kanë më shumë siguri në gjuhën gjermane. Gjuhën shqipe ata e përdorin më shumë jashtë shkollës, në familje dhe në komunikim me bashkëmoshatarë ose të rriturit shqiptarë.

Përsa i përket ruajtjes së identiteti kulturor gjatë intervistave u konstatua se festat, ritet dhe veprimtaritë kulturore janë tregues i rëndësishëm i ruajtjes së identitetit shqiptar. Nga shqiptarët në Gjermani festohen festa të shumta shqiptare, njihen objekte dhe veshje tradicionale si dhe rite të caktuara fetare.

BIBLIOGRAFIA

- KIELHÖFER, BERND/JONEKEIT, SYLVIE (1998): Zweisprachige Kindererziehung, 10. Auflage, Verlag Stauffenburg, Tübingen.
- LUCHTENBERG, SIGRID (1995): Interkulturelle sprachliche Bildung. Zur Bedeutung von Zwei- und Mehrsprachigkeit für Schule und Unterricht. Münster u.a.: Waxmann.
- NIEKE, WOLFGANG (1991): Situation ausländischer Kinder und Jugendlicher in der Bundesrepublik Deutschland: Vorschule, Schule, Berufsausbildung, Freizeit und Kriminalität. In: Lajios, K. (Hrsg.): Die zweite und dritte Ausländergeneration. Ihre Situation und Zukunft in der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Leske+Budrich.

SITOGRAFIA:

- <https://sot.com.al/opinione/migracioni-ne-gjermani-dhe-sfidat-e-femijeveshqiptar>
- <http://www.instat.gov.al/media/7848/diaspora-ne-shifra-2020.pdf>

TRASHËGIMIA ARKITEKTURORE: KULTURA E MEMORIES DHE KULTURA E IDENTITETIT: RUAJTJA DHE MBROJTJA E PEISAZHIT TË QYTETIT

Prof. Dr. ELIDA MIRAJ

Universiteti Europian i Tiranës

miraj.lida@gmail.com

ABSTRACT

The preservation and protection of the historical and urban landscape of the city, as part of the preservation and protection of the architectural and cultural heritage, is related to Memory, which in the individual image of the Seychelles is the Collective Reality. Preservation and Protection of the City Landscape, including Architectural Heritage, it is evidence of human attention towards changes in time of a certain place. However, Cultural Heritage, in general and Architectural Heritage in particular, also includes the Concept of the Spirit of the Country, without which the heritage would be dead. Both the light and the air around an architectural work are part of the materials with which it is composed. Built heritage is not only a high artistic achievement, but also the daily work of craftsmen. With the changes of time, these structures have a cultural significance. As we enjoy this heritage, we must ensure that it is preserved so that it can be passed on to our descendants.

Keywords: Cultural Heritage, Architectural Heritage, City Landscape, Spirit of the Country.

Rruajtja dhe Mbrojtja e peizazhit historik e urban të qytetit, si pjesë e Rruajtjes dhe mbrojtjes së trashëgimisë arkitekturore e kulturore, është e lidhur me Memorien, e cila në përfytyrimin individual të secilit është Realiteti Kolektiv.

Fig. 1, Mozaik me një skenë banketi, ku perëndesha Mnemosyne (personifikim i memories), ka vendosur dorën e saj mbrapa kokës së një mashkulli, gjë që në kuptimin mitologjik duket sikur në mënyrë simbolike i shton atij memorien. Antioch, Shtëpia e Mnemosynës, Shekulli i Dytë-Tretë pas Krishtit.

Etimologjikisht memoria i referohet Mnemosynës,¹ perëndeshës Titane të memories e kujtesës, shpikëses së gjuhëve e fjalëve dhe perëndeshës së kohës.

Perëndesha Mnemosynë personifikonte memorizimin, që ishte i domosdoshëm dhe përpara hyrjes së shkrimit, për të ruajtur jo vetëm pjesët e historisë, por edhe sagat e miteve të lashta.

Hesiodi, poeti dhe mendimtari i madh i antikitetit grek, në periudhën ndërmjet viteve 750 - 650 para Kr., e përshkruan Mnemosynën si personin që dinte:

‘gjithçka që kishte ndodhur, gjithçka që po ndodhte dhe gjithçka që do të ndodhte’².

¹ Mnemosyne, sipas legjendës ishte Nëna e Musave, burim nga i cili ka lindur e gjithë kultura e arti njerëzor, historia dhe burimet shkencore. Pa memorie, kujtesa do të ishte e pamundur. Mnemosyne ishte perëndesha e njohjes në kohë dhe e dijeve. Memoria është edhe burimi e baza e poezisë. Shih Martin Heidegger, *What Is Called Thinking?* (përkthyer në anglisht nga J. Glenn Gray) (New York 1976) 11. Heidegger shton që ‘kjo është arësyeja që poezia është uji që kohë pas kohe kthehet mbrapsh drejt burimit, drejt mendimit të së shkuarës.’ (Ibid.) (‘Thinking-back’ translates *An-denken*, commemorative thought.)

² Hesiod, *Theogony*, 32 & 38. Shih edhe Günther Zuntz, *Persephone* (Cambridge 1971).

Memoria është konsideruar gjithnjë si një kapacitet i qenieve njerëzore për të kujtuar ngjarje, procese dhe objekte të kohëve të shkuara, “mënyrën nga e cila gjërat kujtohen, kapacitetin e rikthimit e rijetimit të mendimeve apo ndodhive të së shkuarës, të konsideruara si të qëndrueshme në ndërgjegjen e një individi ose edhe të një grupi.”

Memoria humbet karakteristikat e saj me daljen e filozofisë platonike dhe me vëmendjen ndaj rigrumbullimit të dijeve të së shkuarës, që trashëgojnë të gjithë njerëzit. Me Aristotelin paradigma pasiviste e memories është e stabilizuar dhe kjo situatë është e dukshme pak a shumë si gjatë periudhës së Rilindjes ashtu edhe gjatë Kohëve Moderne, kur memoria ishte e lidhur me idenë e një lloji regjistrimi matematikor.

Ruajtja apo Mbrojtja e Arkitekturës është pjesë e një marrëdhënieje jetësore që ka në qeniet njerëzore me transformimin konstant të një vendi të caktuar dhe kthimin e tij në një banesë ku ata vetë mund të jetojnë.

Për pasojë performanca e Arkitekturës nuk është e fokusuar vetëm në faktin që të mendohet për të dhe që të ndërtohet, por kryesisht në atë që të jetohe brenda saj.

Ky proces historikisht është bërë në shumë mënyra: Si fillim, ai duhet të ketë qenë një aktivitet i pandërgjegjshëm, por që pas vitesh eksperience apo gabimesh si edhe në bazë të kujtesës së situatave të ndryshme jetësore, dijet rreth këtij aktiviteti filluan që të zgjerohen dhe që të ndërgjegjësohen.

‘...kurdo që ne kujtojmë dhe në cilëndo mënyrë që kujtojmë, ne marrim një të shkuar të ndryshme çdo kohë. duke kujtuar krijohet një diferencë e madhe në mënyrën se si ne i referohemi së shkuarës. Dhe ne e shohim të shkuarën si të ndryshme në çdo kohë.’³

Arkitektura, si një nga format e veçanta të artit, vendoset e para në radhët e Artit, sipas principeve bazë. Hapësirat e saj shtrihen në natyrën e jashtme inorganike, të cilat reflektohen në mendjet njerëzore, si një botë e jashtme artistike⁴.

Hegeli thotë gjithashtu se: Marrëdhënia ndërmjet formës dhe shpirtit, është baza e artit dhe më pas përcakton në mënyrë dialektike kategoritë e artit dhe tiparet e tyre të veçanta:

³ Edward S. Casey, Remembering, a phenomenological study , 2nd ed. (2000).

⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Lectures on Aesthetics (Berlin 1820).

Arti Simbolik - një ndarje e plotë ndërmjet formës dhe shpirtit;

Arti Klasik - sjell së bashku formën edhe shpirtin;

Arti Romantik - arrin në një korrespondencë të plotë ndërmjet formës dhe shpirtit dhe, është në fakt, niveli më i lartë i arritjes artistike.

Sipas Hegelit, arkitektura është simbolike, skulptura është klasike dhe piktura, muzika e poezia janë romantike⁵.

Cesare Brandi argumenton se Arkitektura nuk është si piktura, sepse Arkitektura ka lindur nga nevoja!⁶

Ruajtja dhe Mbrojtja e Peizazhit të Qytetit, duke përfshirë Trashëgiminë Arkitekturore, është një evidence e vëmendjes njerëzore drejt ndryshimeve në kohë të një vendi të caktuar.

Si është e lidhur memoria dhe, në mënyrë të veçantë memoria kolektive, me vëmendjen për ruajtjen e mbrojtjen e saj? Si projektohen drejt të ardhmes memoriet kolektive?

Çështjet ose pyetjet kryesore të zhvillimit të kësaj konkurrence konsideratash janë:

Si është e konceptuar Arkitektura me ndryshimin e kohës, dhe më shumë, si është themeluar ruajtja e mbrojtja e trashëgimisë arkitekturore në lidhje me kohën dhe vendin e qenieve njerëzore?

Problemi filozofik i marrëdhënies së ekzistencës së shoqërisë njerëzore në lidhje me vendin dhe kohën ku kjo shoqëri jeton, është shumë më i gjerë se sa limitimi kohor që kemi në këtë prezantim. A mundet që arkitekti të reflektojë vlerat predominuese shoqërore dhe, sipas mjedisit, t'i përshtatë ato në përputhje me mënyrën se si njerëzit realisht jetojnë?

Kjo është në fakt dilema.

A mundet që Arkitektura të jetë e paracaktuar nga vlerat arbitrare, që janë krijuar nga shoqëritë e zhvilluara, kur Arkitektura vetë i paraprin këtij zhvillimi?

Përgjigjen e kësaj dileme e gjejmë tek Antonio Gaudi, i cili shprehet se, 'Si pasojë e këtij arsytimi, origjinaliteti konsiston në rikthimin tek origjina.'⁷

⁵ Shih Jeremy Melvin, 'Architecture and philosophy. The case of G.W.F Hegel', *Architecture and the sites of history interpretations of buildings and cities*, ed. Lain Borden and David Dunster (Oxford 1995) 191.

⁶ Cesare Brandi (1906 – 1988) ka qenë kritik dhe historian arti, specialist në teorinë e konservimit dhe restaurimit. Ne vitin 1939 ai u bë drejtori i parë i Istituto Centrale per il Restauro, sot Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro, në Rome

⁷ "Originally consists of returning to the origin, so, the original is the simplicity of the early solutions."

Çfarë kuptojmë me origjinalitetin që konsiston në rikthimin tek origjina? Dhe përgjigja është në atë që origjinalitet do të thotë kthim prapa, kthim prapa përmes burimeve të njëjta, kthim prapa tek thjeshtësia e zgjidhjeve më të hershme dhe herë-herë kthim prapa tek natyra! Trashëgimia kulturore përfshin shumë më tepër se sa konservimi. Në të bëjnë pjesë edhe ndryshimet ideologjike.

Gjithsesi në trashëgiminë kulturore, në përgjithësi dhe ajo arkitekturore në veçanti, përfshin edhe Konceptin e Shpirtit të Vendit, pa të cilin trashëgimia do të ishte e vdekur. Edhe drita, edhe ajri rreth një vepre arkitekturore janë pjesë e materialeve me të cilat ajo është kompozuar. Në vitin 1877 pionierët e lëvizjes për ruajtjen e mbrojtjen e monumenteve, të udhëhequr nga artisti dhe shkrimtari Anglez William Morris (1834-1896), themeluan Shoqatën për Mbrojtjen e Ndërtimeve të Vjetra (SPAB). Kjo Shoqatë u mbiquajt Anti-Skrap, sepse i kundërvihet ribërjes diskriminuese së punimeve të vjetra të gurit. William Morris, i cili ishte kundër ndryshimeve arkitekturore, shkruante se: ‘fitorja më e madhe e një ndërtimi është mosha e tij’.

“These old buildings do not belong to us only
...they have belonged to our forefathers
and they will belong to our descendants unless we play them
false.

They are not...our property, to do as we like with.

We are only trustees for those that come after us.”⁸

Për John Ruskin⁹ ‘mosha’ e një ndërtese është shumë domethënëse në aspektin e ruajtjes. Ai shprehet se:

“Në të vërtetë, lavdia më e madhe e një ndërtese nuk është në gurët dhe as në floririn e saj. Lavdia është në moshën e ndërtesës,

⁸ William Morris, *The Collected Letters of William Morris*, 1889-1992, edited by Norman Kelvin, Vol. III (Princeton University Press 1995) letter 1566-letter 1720.

(William Morris’ first collection of lectures, *Hopes and Fears for Art*, appeared in 1882)

⁹ John Ruskin (1819-1900) ishte një nga më të mëdhenjtë kritikë arti në Britani dhe komentator i Periudhës Viktoriane. Ruskin argumentonte se restaurimi, në konceptin a atyre viteve, është shkatërrim; ndërtesat e vjetra duhet të ruhen, por jo të tentohet drejt fshirjes së historisë së akumuluar në to për dekada. Besimi i John Ruskin në ruajtjen e ndërtesave të vjetra pati një influencë të madhe në mendimet e mëvona për dallimin ndërmjet konceptit të konservimit dhe restaurimit. See Kevin Jackson, *The Worlds of John Ruskin* (Pallas Athene 2010) and Kevin Jackson, *A Ruskin Alphabet*, 2nd ed.(Pallas Athene 2015).

dhe kjo në një sens të thellë të plotshmërisë, të simpatisë së misterhme, qoftë edhe në aprovimin e dëmtimeve, të cilat ne i ndjejmë në muret që janë larë për një kohë të gjatë nga kalimi i valëve të njerëzimit.”

Përse duhet të ruajmë Trashëgiminë Arkitekturore?

Përse duhet të ruajmë e të mbrojmë Peizazhin e Qytetit?

Sepse Trashëgimia Arkitekturore, pjesë e Peizazhit të Qytetit është burim unik, shprehje e papërsëritshme e pasurisë dhe diversitetit që trashëgohet nga e kaluara.

Trashëgimia e ndërtuar nuk është vetëm një arritje e lartë artistike, por është gjithashtu puna e përditshme e mjeshtrave. Me ndryshimet kohore, këto struktura kanë një domethënie kulturore, të cilat ne arrijmë t'i dallojmë dhe t'i kuptojmë vetëm kur struktura të veçanta humbasin ose zhduken. Ashtu si e gëzojmë ne këtë trashëgimi, duhet të sigurohemi që ajo të ruhet në mënyrë që ta trashëgojnë pasardhësit tanë.

Fig. 2 *The Architect's Dream*, Thomas Cole(1840)

Tregon një pamje të ndërtesave në stile të ndryshme historike të traditës Perëndimore, nga Egypeti Antik dhe deri në Rilindjen Klasike

Qyteti i së ardhmes është një infinit llojesh peizazhi: psikologjik periferik, i zhvilluar veç apo bashkërisht. Llojet janë të vizatuara e të planifikuara për qëllime të veçanta dhe, rezultate të ruajtura në GIS, kanë fuqinë të ndërtojnë pafund plane, imazhe dhe të tjera koncepte.

Arkitekti Christopher Wolfgang Alexander, kishte të drejtë kur shprehej se:

‘Qyteti nuk është një pemë. Qyteti është peisazh.¹⁰

Dhe më tej Alexander thotë: Pema e titullit tim nuk është një pemë e gjelbër me gjethe. Është emri i një strukture abstrakte. Unë do ta kontrastoj atë me një tjetër, strukturë abstrakte më komplekse të quajtur ‘semilattice’. Në mënyrë që të ballafaqohen këto struktura abstrakte me natyrën e qytetit, Alexander bën një ndarje të thjeshtë të qyteteve, në natyrale dhe artificiale.

- a. Qytete natyrale, të cilët janë zhvilluar pak a shumë spontanisht, në shumë e shumë vite. Në këtë kategori radhiten qytete si Siena, Liverpool, Kyoto, Manhattan, Durrësi, Gjirokastra, Berati, Prizreni, etj.
- b. Qytete Artificiale, të cilët janë krijuar në tërësinë e tyre ose në mënyrë të pjesshme nga arkitektët ose urbanistët. Në këtë kategori radhiten qytete si Levittown, Chandigarh, Qytetet e Reja Britanike, etj.

Sot pranohet fakti se në qytetet artificiale mungon një përbërës i rëndësishëm. Kur bëhet krahasimi ndërmjet qyteteve të vjetra, të cilat kanë të dukshme patinën e jetës dhe ka përpjekje moderne ose mendohet për të projektuar qytete artificiale, shihet se nga pikëpamja njerëzore, kjo e fundit është totalisht e pasuksesshme.

Si Pema ashtu edhe ‘semilattice’ janë mënyra mendimi rreth asaj që si një koleksion i madh me shumë sisteme të vogla shkon të retushojë një sistem të madh e kompleks. Në mënyrë më të përgjithshme, ata janë dy emra të një strukture ose të një ‘set’-i. Kur elementët e një ‘set’-i së bashku janë pjesë sepse bashkëpunojnë ose punojnë bashkë në një lloj mënyre, ne e quajmë atë ‘set’ elementesh të një sistemi.

Emri i madh i arkitektëve mund të jetë i rrezikshëm në qoftë se ata

¹⁰ Christopher W. Alexander, *The Timeless Way of Building* (New York 1979) & Christopher W. Alexander, ‘A city is not a tree’, *Architectural Forum*, Vol 122, No 1 (April 1965) 58-62.

nuk janë të tillë në të vërtetë. Cilido arkitekt bën gabim kur ndërhyjnë atëherë kur nuk është nevoja që të ndërhyjë. Aty ku është harmonia definitive, nuk ka nevojë që të shtohet asgjë. Arkitektët duhet të ndërhyjnë në situatat kur ka dëmtime, ku është nevoja për të bërë diçka dhe vetëm kur kjo është e domosdoshme. Arkitektët nuk duhet të ndërhyjnë vetëm për të bërë diçka nisur nga ideja se duhet bërë diçka¹¹.

“Trashëgimia direkte e jo direkte është burim shoqëror, faktor dhe krijimtarisë, i kohezionit i diversitetit i novacionit dhe rigjenerimit urban -dhe ne duhet të bëjmë më shumë për rritjen e kësaj fuqie.”- Irina Bokova, Drejtore e Përgjithshme e UNESCO-s në Forumin Botëror Urban (Napoli 2012)

Trashëgimia urbane kushtëzon çelësin e burimit në zbatimin e jetueshmërisë së zonave urbane. Kjo thekson zhvillimin ekonomik dhe kohezionin shoqëror në një ndryshim global të mjedisit dhe kërkon gjithashtu që të përfshijë më shumë njerëz në ruajtjen e vlerave, në rritjen e nivelit të kujdesshmërisë dhe shpikjeve të skemave të reja. Duke përfshirë publikun në mënyrë aktive, sektorët privatë dhe civilë të qytetit, të atij historik dhe të atij bashkëkohor, mundet që të ruhen e të prezantohen më mirë.

Peizazhet Historike dhe Urbane mbështeten tek Trashëgimia urbane, e cila është e një rëndësie jetësore për qytetet tona - tani e në të ardhmen. Trashëgimitë urbane janë burime të kohezionit shoqëror, faktor diversiteti dhe timonierë të krijimtarisë, inovacionit dhe rigjenerimit urban. Çelësi që të kuptohet e të menaxhohet çdo lloj mjedisi historik e urban është që të kuptohet se qyteti nuk është monument statik ose vetëm një grup ndërtimesh, por subjekt i forcave dinamike në sferat ekonomike, shoqërore dhe kulturore, të cilat i japin formën, por edhe ja ruajnë formën. Ky përshkrim mbron atë që kontesti historik dhe zhvillimi i ri mundet që të bashkëveprojnë dhe njëkohësisht të rrisin rolin dhe kuptimin e tyre.

Në qoftë se veprohet drejt trashëgimia urbane do të veprojë si një katalizator për zhvillimin shoqëror-ekonomik përmes turizmit, përdorimit tregtar dhe rritjes së vlerës së tokës e pronës; kështu

¹¹ Vittorio Sgarbi, *Per un Partito della Bellezza* (Brescia 2004).

që zonat e trashëgimisë urbane gjenerojnë të ardhura më të larta se sa zonat e zbrazura nga përmbajtjet kulturore e historike. Në monumentet apo zonat e klasifikuara me vlera botërore zakonisht kanë të ardhura të larta si dhe rritje shërbimesh, sektorë biznesi dhe banorë. P.sh. Salzburgu (Austri) ka vetëm 6% të popullsisë së Austrisë, por kontribuon 25% të produktit neto ekonomik të Austrisë. Zonat e trashëgimisë shpesh kërkojnë menaxhim të studiuar, për arsye të rregullave strikte e në rritje që kontrollojnë e monitorojnë ndërtimin mjedisor, i cili nga ana e tij, kërkon planifikim dhe dizenjim. Kjo, si kompensim, rrit qartshmërinë e investitorëve si mënyrë e sigurisë afat gjatë të investimeve të tyre. Qytetet janë organizma dinamike.

Nuk mund të ketë një qytet të vetëm historik në botë, i cili të ketë karakterin e tij origjinal: koncepti është në fakt një target i lëvizshëm, që ndryshon me vetë shoqërinë. Për të ruajtur peizazhin historik e urban të një qyteti, aleancat e tij strategjike e dinamike, duhet që ai të ndërtohet ndërmjet aktorëve të ndryshëm në skenën urbane, sidomos ndërmjet autoriteteve publike, që menaxhojnë qytetin dhe ndërmjet zhvilluesve e ndërmarrësve që operojnë në qytet.

Gjurmët e përkohshme dhe të përhershme të lidhjes ndërmjet gurit të punuar të një varri ose edhe të një pallati dhe, mendjeve njerëzore janë të manifestuara në një lloj mendimi që na shoqëron në formën e arkitekturës.

**Guri është në ballë aty ku ëndrrat ankohen,
mungesa e ujit te derdhur, selvi te ngrira
Guri është shpatull për të mbajtur kohën
me pemë prej loti dhe copëza dhe planete¹².**

Poema e Federico García Lorca duket sikur sugjeron ato mungesa me të cilat arkitektura është për ne ndonjëherë e ranishme më shumë se sa në vetë materialet e saj; nuk ka ndryshim të madh ndërmjet asaj që do të lindë, asaj që do të jetojë ose asaj që do vdesë, aq sa edhe toreadori i pafat, të cilit i dedikohet poeti i madh.

¹² Federico García Lorca, “Cuerpo presente” fragment ”La piedra es una frente donde los sueños gimen / sin tener agua curva ni cipreses helados. / La piedra es una espalda para llevar al tiempo / con árboles de lágrimas y cintas y planetas”.

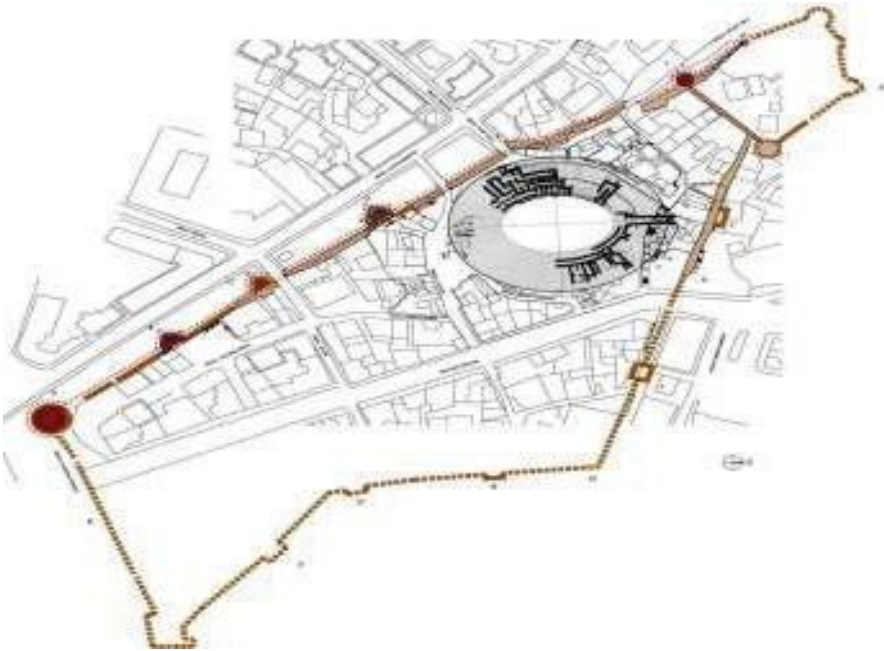

Fig. 3, Durrës, Amfiteatri (Shek. II), Muretrrethuese Bizantine (Shek. VI), dy kullat Veneciane (Shek. XIII), Muret rrethuese Ottomane (ShekXVI)

Fig. 4, Planimetria e Amfiteatrit

Fig. 5. Amfiteatri

Fig. 6. Muret Rrethuese Bizantine dhe njëra nga Kullat

Fig. 7. Kulla e rrumbullaket e periudhës Veneziane

Fig. 8. Muret rrethuese të periudhës Ottomane

BIBLIOGRAFIA

- ALOIS RIEGL&F. CHOAY, (Paris1984), *Le culte moderne des monuments*
 CESARE BRANDI, (Torino1963), *Teoria del restauro*
 CESARE BRANDI, (Roma 2005) , *Giuseppe Basile et al., Theory of restoration*, Istituto
 Centrale per il Restauro

- CESARE BRANDI, Giuseppe Basile, et al. (Roma2005), *Theory of restoration*
- CESARE BRANDI, (Torino1962), *Carmine o dellapittura*.
- JAMES CORNER, (1999), *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture* (New York, NY: Princeton Architectural Press.)
- DAVID MIDDLETON &DEREK EDWARDS, (London1990), *Collective remembering*
- EDWARD S. Casey, *The fate of place a philosophical history*
- EDWARD S. Casey, (Berkeley1997), *Remembering, a phenomenological study*, 2nd. ed. (Bloomington: Indiana University Press,2000).
- ANDRES DUANY, (New York2003), *The New Civic Art: Elements of Town Planning*
- EUGÈNE-EMMANUEL VIOLET-LE-DUC, (Paris 1854), *Dictionnaire raisonné de l'architecturefrançaise du Xleau XV Iesiècle*
- IMMANUEL KANT &JAMES CREED MEREDITH, (Oxford1952), *The critique of judgement. (Kritik der Urteilstkraft)*
- JEAN-PAUL SARTRE, (New York1948), *The psychology of imagination*
- JEREMY MELVIN, (Oxford1995), ‘Architecture and philosophy. The case of G.W.F Hegel’, *Architecture and the sites of history interpretations of buildings andcities*,ed. Lain Borden and David Dunster
- JEAN-PAUL SARTRE, (Routledge,2004)*The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination* Translated by JONATHAN WEBBER, (London and New York)
- JOHN R. SEARLE, (London1995), *The construction of social reality*
- JOHN RUSKIN, (London2001), *The Seven lamps of architecture*
- JUKKA JOKILEHTO, (Oxford1999), *A History of Architectural Conservation*
- GIOVANNI URBANI, (1996). ‘The science and art of conservation of cultural property’, *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage.*, ed. Price, Nicholas Stanley, Talley, M. Kirby, et al., *Readings in conservation*. (Los Angeles: Getty Conservation Institute)
- MARTIN HEIDEGGER, *What Is Called Thinking?* (Translated by Fred D. Wieck &J. Glenn Gray)
- MAX RIESER, (New York1976). ‘Roman Ingardenand His Time’, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* Vol. 29, no. 4 (1971)443-452.
- MILES GLENDINNING, (Routledge 2013), *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation: Antiquity to Modernity*
- PAUL RICOEUR, (Chicago2004), *Memory, history, forgetting*.
- PAUL RICOEUR, FRANÇOIS AZOUVI, ET AL., (Paris1995), *La critique et la conviction entretien avec François Azouvi et Marc de Launay*
- ROMAN INGARDEN, (Mar.,1961), ‘Aesthetic Experience and Aesthetic Object’, *Philosophy and Phenomenological Research* 21, no. 3 289-313.
- ROMAN INGARDEN, (Athens, Ohio1989), *Ontology of the work of art: the musical work, the picture, the architectural work, the film*. Translated by Raymond Meyer and John T.Goldthwait. Vol. 12, *Series in continental thought*
- ROMAN INGARDEN, (Springfield, Illinois,1964), *Time and modes of being*.
- SALVADOR MUÑOZ VIÑAS, (Oxford2005), *Contemporary theory of conservation*

MEDIATION AND CULTURE IN FRENCH LANGUAGE TEXTBOOKS

Ass. Professor MARINA PAPPA

Ionian University
mpappa@ionio.gr

ABSTRACT

Mediation activities have recently been at the centre of language education, as evidenced in the foregrounding of this skill in the CEFR Companion Volume (Council of Europe 2020: 91-121) that describes needs, the grid of descriptors and a wide range of activities. In order to identify mediation activities and the mediation practice offered to learners, we will analyse some representative activities proposed in a French textbook from the point of view of mediation, the methods of operating mediation and the role of the teacher. The activities proposed by a French foreign language textbook and additional activities, could reinforce the presentation of an intercultural perspective and the interconnection of language teaching with real-life situations, in the modern societies. Through the analysis of the activities, we will consider not only the process towards the acquisition of new skills, through the activities presented in the textbook, but also the role of the learners and teachers and the way everyday life is presented.

Keywords: language teaching, mediation, textbook, interculturality, activities.

1. Introduction

Translation, summary or reporting play a significant role in the functioning of our society in the framework of communication and effective social and economic activities. Implicitly or explicitly in the 21st century communication concerns mainly mediation activities in intercultural and multicultural aspect. Are learners able to act as

mediators on the level of texts, ideas and communication? Are learners able to act as mediators at the personal, public and academic levels? How do textbooks promote mediation activities? In order to identify mediation activities and the mediation practice offered to learners, the proposed activities in a French language textbook will be examined from the point of view of mediation activities, the modes of operation of mediation activities and the teacher’s role.

Mediation activities are closely linked to intercultural and multicultural aspects. In several cases, textbooks present activities mainly through grammatical and syntactic aspect, while when textbooks are used all over the globe, the learners are not familiar with the fine shades of cultural notions and the way everyday life activities and communication are carried out in other countries, for instance in France. The activities proposed by a French-language foreign language textbook and additional activities, based on the concept of global simulation, could reinforce the intercultural perspective and the interconnection of language teaching with real-life communication situations.

The focus on mediation promotes horizontal communication, specifically in everyday exchanges between persons of equal status in real-life situations. The comparison between the mediation activities proposed in the textbooks and real-life communication situations, especially communication which might occur in the context of the migration crisis, can help us enrich classroom practice by bridging the gap between teaching and communication at the public level, and finally to provide learners with the opportunity to communicate effectively within the framework of intercultural society.

We will examine the way mediation activities are introduced in a French language textbook that was conceived following the introduction of the CEFR. The main research question concerns the way learners are getting in touch with mediation activities in textbooks and the way that through teaching practice, they will be able to use mediation effectively. Are simulation tasks presented in an exhaustive manner and in a step-by-step approach in order to assist learners in real-life situations where the cultural context is also important?

The notions of curricular planning and the multiple forms of mediation are analysed before considering the way mediation

activities are introduced in the textbook. Since mediation is extremely important in real life, we will examine the teacher's role in carrying out the activities in the classrooms and whether the complexity of the task calls for an integrated step by step analysis of the way learners should approach mediation by breaking it down into smaller tasks.

This presentation studies the indicative activities proposed in the textbook through the prism of mediation in order to see the way the relaying specific information in speech/in writing, the shift from graphs, diagrams, charts in speech or writing in the general framework of processing text in speech or writing through shifts in genre and introduction of a wide range of activities are carried out. We will analyse the notions of curricular planning and the multiple forms of mediations, the indicative activities proposed by a French language textbook that was introduced for several years in compulsory education in Greece.

Through the analysis of the mediation activities, we will investigate the space that the learner and mediator is called to bridge and the way the teacher-facilitator is called to approach mediation activities through specific guidelines. All types of activities involve linking to previous information, breaking down complicated information and adapting language. The specific textbook was selected since it was conceived following the introduction of the Common Framework of Reference for Languages (2016) and it focuses on teenagers and adults who are often called to use mediation in everyday life in multicultural environment. We will examine the way mediation activities are introduced and whether there is sufficient guidance through the textbook to the learners in order to carry out effectively the activity. The activities presented are indicative and throughout the textbook, in each unit, there are activities of similar form, so by analysing the introduction of the activities, we will see the way mediation is taught and the role assigned to the learners and teacher. The textbook activities are drawn from *Nouveau Taxi* that has been used widely, especially for adult learners and it was also introduced for several years in compulsory education in Greece.

1.1. Mediation and language textbooks

The integration of real-life situations in an educational framework where learners are encouraged to become social actors, is not always easy. As Coste and Cavalli note, learners handle otherness as an obstacle rather than as an opportunity leading to education and new discoveries. (2015: 20) This approach may function as an obstacle to mediation. In this framework, J.-P. Cuq and I. Gruca insist that teaching is a form of mediation. In their approach there is mediation between the object of the learning and the learner through guidance in classroom. The teacher is the guiding part and the learner the guided part. (Cuq and Gruca 2009:123).

Thus, all form of teaching is considered to be mediation, including minor manifestations of mediation through specific activities during the language course. In the context of multilingual education, they present interlinguistic mediation (report or summarize an article in a German journal in English or Spanish), with a strong component of intercultural mediation: comparing realities German (mobbing) and English (bullying) cultural identify possible differences in perception of the same historical fact. The terms describing social phenomena in various countries are not synonyms since the social conditions are different and antisocial behaviour takes different forms in each country. By calling learners to distance themselves from their own cultural benchmarks, the inclusion of mediation in the curriculum of the teaching of modern languages takes on a special meaning.

The preparation of each learner for the effective exercise of democratic citizenship, education in intercultural dialogue, the development of critical thinking are, as well as employability, major objectives of the systems education in Europe. From this perspective, learning about the social activity of communication and intercultural mediation is called to play an increasingly central role. (Beacco, 2016: 77-80) The narration of a text in several languages, the summary in L1 concerning the linguistic aspect, the (re)construction of the message, the alternation between different languages in a professional setting and the help of two or more individuals to communicate when they are unable to understand each other, can provide activities that once integrated into the textbooks contribute to the strengthening of communicative skills.

The question is whether the parameters necessary for the acquisition of mediation are sufficiently developed through the activities proposed in the textbooks. Are learners encouraged to proceed to reflexivity and verbalization phases? Is there presentation of a guided approach in the procedure of carrying out mediation or does it depend mainly on the role of the language teacher along with the traditional grammar and lexis? The investigation of mediation strategies is described as an overall process that involves a series of strategies. Coste and Cavalli insist on the individual, collective or institutional strategies in mediation. These strategies involve amongst other, argumentation, exposition, narration by learners and students.

Whatever its methods, agents and goals, the mediation process is based on strategies, which may be individual, collective or institutional: strategies by professional mediators, strategies by each of the parties involved, strategies by teachers and learners, strategies of argumentation, exposition and narration etc. They indicate the central role of verbalisation while noting the language mixes and adjustments inherent in mediation. (Coste: Cavalli: 2015: 29). The efficient application of these strategies defines the effectiveness of mediation and communication. Similar approaches are codified by J.P. Cuq and I. Gruca for rewriting and reformulation activities. One may only agree that rewriting and reformulation activities are almost infinite covering all forms of objectives, codes and types of speech (Cuq and Gruca: 2005: 454). J.P. Cuq and I. Gruca's approach is defined primarily by the written mediation activities that were incorporated into the textbooks, even before the introduction of the concept of mediation in the Common Framework of Reference for Languages.

The procedure concerns either simplification by syntactic decomposition or paraphrase in shorter sequences or by or paraphrase in shorter sequences or by complexity, such as nominalization. Starting with grammatical decomposition or reworking, one realizes the complexity of the sentence, the elements of denotation and connotation, the norm, the register, the sociolinguistic. The use of textual rules through the guidelines leads to highlight the link between pragmatic, sociolinguistic and syntax (Beacco et al.2016). In such an approach the learner explores the grammatical forms along with the implications in register, lexis and norm and is capable of using the

linguistic repertoire in specific context and communication framework. For instance, nominalization is linked to specific register and changes in lexis is linked to specific register.

2. Curricular planning and mediation

The concept of mediation includes the cognitive, communicational and intercultural dimension concerning people, the situation of communication and the understanding of ideas. Through the search for mediation, in *Developing Illustrative Descriptors* of aspects of mediation for the CEFR (2016:21) two forms of mediation are linked to languages. Cognitive and relational mediation are not mutually excluded but combined, introducing language as a form of mediation in social interactions. The multiple facets of mediation depict its complexity and usefulness in life and education. (stating the work of D. Coste and M. Cavalli 2015:13). Mediation is placed in the same framework as curricular planning and multilingual and multicultural competence.

Curricular planning is about learning goals, skills, goals, content, procedures, materials and resources, the role of teachers, evaluation (Beacco, 2016: 19). According to the *Guide to the Development and Implementation of Curriculums for Multilingual and Intercultural Education*, “multilingual and multicultural competence” is defined as the ability to mobilize the plural repertoire of language resources to deal with communication needs or interact with otherness and to evolve this repertoire (Beacco, 2016:10). Intercultural competence is about the ability to analyze the experience of otherness and cultural diversity and to take advantage of it by allowing mediation between different social groups.

According to the *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment companion volume* with new descriptors the user/learner is a social agent constructing bridges in order to convey meaning within the same language or from one language to another in the framework of cross- linguistic mediation. Mediation is placed in social, pedagogic, cultural, linguistic or professional framework in the process of constructing new meaning focusing mainly on passing new information in the appropriate

form (2018: 103). Especially the presentation of information in the appropriate form could be considered as skill that might be analysed in minor components in order to communicate effectively. It is of crucial importance that mediation activities include different languages, or varieties of the same language, two registers of the same variety or a combination of the above. Thus, the descriptors indicate in the most eloquent way the complexity of the mediation and the multiple facets that have to be taken into consideration when integrating in the language teaching process mediation activities.

Relational mediation involves the creation of a multicultural space, the facilitation of interaction, the resolution of difficult situations and disputes. Cognitive mediation involves cooperation in the construction of the message, the production of speech, the content of specific information, the explanation of the data (graphs, diagrams, etc.), the elaboration (processing), interpretation, translation to oral and written language. Mediation strategies involve connecting with background knowledge, amplifying text, analyzing complicated elements, and making necessary adjustments. The concepts of translanguaging and mediation have recently emerged, as language learning was focused on teaching the language isolated from other languages or mediation and translation activities in the 1990s.

Especially in the 1980's the focus on target language use, as best practice, placed the emphasis on maximal target language use with not even implicit reference to mediation and translation-based activities, as a whole. In addition, the concept of cognitive mediation allows access to new knowledge. According to Beacco, mediation is in most cases the main form of interaction, in teaching and learning of all subjects, in the interaction between teacher and learner, among learners themselves or between the teaching material and learners. One may identify forms of mediation when explaining orally or in writing the content of a written text, recording or visual document, giving an account, in the target language of content in another language, explaining and commenting on the actions of characters in the cultural context associated with the language being taught; group discussions, in the foreign language, group projects with partners speaking other languages and from other cultures, and the like.

The learner experiences and practises a form of mediation that is all at once cognitive, communicative and intercultural.” (Beacco, 2016: 57). Mediation is present, implicitly or explicitly in most forms of communication through the cognitive and intercultural aspect, calling for an effective analysis of the task to be carried out. The three dimensions, i.e., cognitive, communicational and intercultural mediation indicate the complexity of competence that is necessary in our societies of several languages and cultures. The parameters of mediation concern the people involved, the situation of communication, the understanding of ideas. The social use of language and especially the reception and understanding of the message influence the end result of mediation through specific strategies involving linguistic know-how and attitudes.

3. Proposed mediation activities

The designers of the Common Framework of Reference for Languages insist that mediation is a daily activity and certainly not an activity limited to specialists. In mediation activities, the user of the language does not have to express his/her thoughts but simply must act as an intermediary between interlocutors unable to understand each other’s lives. They are usually (but not exclusively) speakers of different languages. Mediation activities include interpretation (oral) and translation (written), as well as summary and reformulation of texts in the same language when the original text is incomprehensible to its recipient.

The necessary skills concern the preservation of the entire message but also the presentation of the meaning, the communicative nucleus. The transition from one code to another, from one culture to another, concerning sensitivity to notions of sociolinguistics, from intercultural to conscious and unconscious. Mediation involves facilitating communication and/or (re)formulating the text, (re)building the message. It is exactly the process of (re)building the message that mediates a notion of development. Learning a language includes to a level confrontation with unknown elements, understanding something that is partially or sometimes not at all understandable. The learner is faced with a text or situation that requires a form of mediation in order

to become accessible: linguistic, social or social or cultural mediation - or a combination of all three. (Developing Illustrative descriptors of aspects of mediation for the CEFR: 9). Learners, through mediation activities explore the effects of cultural norms, expectation and context on the way language is used and gradually take into consideration these effects when constructing their messages.

For instance, the construction of a message depends on several parameters as the familiar or formal context, the use of specialised jargon, the local surroundings. The overall communication context defines the forms to be used, for instance politeness is expressed in different ways in different cultures and languages. Our approach concerns the analysis of the facets of the mediation activities proposed in a French language textbook. We will see how the mediation activities are proposed, the cultural context associated with the language to be taught, the attitudes implicitly presented. The textbook was selected, since it is presented as designed in order to develop general competences and more specifically the competence to communicate effectively, according to the authors. In the teacher's book there is reference to the development of sufficient communicative competence in order to facilitate communication, for instance during a trip to a French-speaking country.

The activities are conceived in an action based-learning perspective and the textbook is articulated in A1, A2 and B1 levels, having teenagers and adults as target audience. The textbook was selected since it aims at older adolescents and adults, that is learners who will act in a global framework and will use mediation activities in order to communicate effectively. The language teacher using the textbook is perceived as facilitator who helps learners become more and more autonomous. The textbook aims seem to assimilate the concepts and approach of the CEFR. It is therefore interesting to exam the way, through a textbook, adults and teenagers are encouraged to act as social agents and the way mediation activities, that are essential in communication are presented.

Taking these parameters into account, for example, in the textbook the *Nouveau Taxi 3!* mediation activities are introduced mainly through the grammatical aspect. The activities presented are typical examples of guided writing having as starting point the grammatical aspect in order to use effectively grammatical structures in an activity imitating real

life situations. In each unit there is consistent introduction of mediation activities assisting learners to put in practice the knowledge and skills acquired. The cultural context implicitly present in the background is the one of a French speaking country:

- I. Observez les dessins et imaginez pourquoi ces personnes ont choisi la colocation. Utilisez chaque fois une expression de cause différente. (en présentant des dessins) [Look at the pictures and try to imagine why these people have chosen apartment sharing. Use each time a different formulation in order to express the reasons. (there is presentation of drawings)]
- II. Anne est une mère célibataire qui cherche une ou plusieurs personnes pour l’aider dans sa vie quotidienne. Aidez- là à rédiger une petite annonce en utilisant le conditionnel présent Elle a besoin quelqu’ un pour:
 - faire son ménage et son repassage
 - aller chercher ses enfants à l’école tous les soirs
 - s’occuper des travaux le week-end
 - faire ses courses
 - réparer son ordinateur

Anne is a single mother who is looking for one or more people to help her in her daily life. Help her write a classified ad using the Conditionnel (conditional mood/tense).

She needs someone to:

- Do the cleaning and ironing
- Pick up the children from school every evening
- Take care of the housework during the week end
- Go shopping
- Fix her computer

- III. Guide de la colocation Vous travaillez au service du logement de votre université et on vous a demandé de rédiger le guide du parfait colocataire. Ecrivez un texte de 120 mots maximum en vous inspirant de la leçon 2 p. 12 du livre élève.

[Roommate's guide

You work in your university's housing department and you have been asked to write the perfect roommate's guide. Write a text of up to 120 words based on the example at Lesson 2 in the student book.]

4. Approaching mediation in its multiple facets

These activities present the space between what the learner and mediator is called to bridge. This important dimension is designed by Coste and Cavalli introducing the notion of the space between that mediation covers, bringing two poles closer together (2015:29). The approach of two poles as they describe it, introduces the process of change, alteration in order to bridge the space between. The image that they introduce depicts the dynamic form of mediation. In this framework, the notion of the ideal flat mate, in the third activity, is not the same in all cultures.

According to the students and their prior knowledge, experience and background similar tasks may be developed in various forms in classroom. Since the textbook is used all over the world, when the task is assigned in teenagers and adults, the language teacher in the framework of transmitting knowledge, information, presenting explanations and clarifications guides the learners to know the parameters of the task in terms of language, linguistics, sociolinguistics. Similar activities are extremely helpful in real life context.

All activities proposed involve reception, production and interaction. In the Activity I, through the visual prompt the learner is called to construct and convey meaning passing new information in the appropriate form. The context is social and the focus is on the linguistic means. The usage of a visual prompt may act as an incentive for deverbalsation and linguistic expression, by breaking the link to the mother tongue. This is one of the typical cases of explaining data in graphs, diagrams, charts and visual in speech or in writing.

The learner is encouraged to adapt at the same time language since s/he is called to use various forms through different expressions of cause. At this point it is worth noting that the expression of cause is presented in a wide range of linguistic means according to the register and the learner is called to use effectively structures. In this way the

grammatical accuracy is the main trigger for the activity but at the same time paraphrasing, adapting speech, flexibility and grammatical precision are developed.

Therefore, the use of graphs and visual prompts renders the activity useful in teaching learners from different social and national backgrounds. The activity invites learners to use different formulation to express the cause, focusing on grammatical aspect. In this framework, the teacher – facilitator invites learners to use the appropriate structures and socio-linguistically appropriate forms in order to carry out the activity effectively. The textbook formulation guides the learner to focus on grammar but the effective carrying out of the speech act depends also of sociolinguistics.

Thus, the teacher role has to be active, in order to avoid simple reproduction of grammatical structures but to indicate that there are expressions of cause that are formal and others that are used in informal context. In this way, oral expression options are analysed and in real life context, learners as social agents express themselves fluently using the socio-linguistically appropriate forms. In the Activity II, the focus is on the guided writing of an advertisement in a cultural framework placing the written production in the actual communication needs of a modern family, introducing also speech acts in modern real-life conditions.

The written mediation is based on the effective usage of Conditionnel (conditional mood/tense) in French. The usage of Conditionnel in French allows to talk about hypothetical or imagined reality that can occur under certain circumstances. The pragmatic aspect is of primary importance since the living conditions of the family may to apply in other countries. The grammar axis acts as the basis for the activity surrounded by significant aspects of everyday life conditions and communication needs in the French language speaking context, allowing at the same time the intercultural perspective. The textbook focuses on the use of conditional mood, while the social aspect of the activity evolves around the social conditions, the life of single parents and the everyday activities of a household in French.

This context is taken from the modern life and learners, are not only called to formulate the appropriate speech acts but also think about family life in France implicitly comparing it to the family life

in the social context they come from. In the Activity III the learner is actually called to imitate a text relaying in a specific way sets of directions or instructions. It is actually an informational text. The learner may need to employ difficult concepts and technical topic and proceed to a conscious adaptation of speech.

Apart from the register and speech acts, the focus on the traits of the ideal roommate will be discussed in classroom. In general, since the textbook is designed for adolescents and adults, the mediation approach is mainly around familiar leisure activities. These examples indicate a specimen of the mediation activities offered to learners. The teacher is called upon to guide learners to develop strategies to effectively perform linguistic, social or cultural mediation or a combination of all three. The learners are gradually introduced to the activity but there is need for guidance, in order to perform the tasks. The activities proposed present the focus on the vocabulary range, the grammatical accuracy and the verbalization of graphic elements. There is also focus on the pragmatic aspect concerning flexibility, the thematic development, the coherence, the propositional precision and adapting language to the situation.

The speech acts the learners are called to perform concern, for instance, the guidelines of the perfect roommate. Given that social practice and acceptable behaviour vary from country to country or even from region to region, the multiple facets of the activity concern not only the appropriate grammatical and syntactical forms but a prior investigation around the generally accepted traits of the ideal roommate, in social context in various countries. The learner is called to convey information in a clear and well- structured manner on familiar subjects of current interest.

The guided writing presents a chance to simulate real life situations through the grammatical activities and class practice is a useful tool for real-life situations. The notion of relaying specific information, acts as a guide for carrying out activities, is described recently by North as extracting the relevant information from the target text while relaying specific information involves reading for orientation (North 2016:25). This process includes scanning for the necessary information and relaying, the two necessary steps to be carried out for efficient communication. The learner is called to take into account the

overall reorganization of the text, the paraphrase, the application of grammatical learning and realize that the text is not an accumulation of juxtaposed sentences. The instructions by the teacher-facilitator may guide to the appropriate sociolinguistic choices, taking into account the type or type of text. The teacher may propose a wide range of activities that focus on changing the point of view, the register.

The role of the facilitator is to break down the mediation process in

- selection of the specific information
- explaining data in speech form
- selection of the discourse genre
- variation of forms

Textbooks and teacher guides provide overall guidelines and the ways to facilitate interaction in the classrooms, to provide the necessary clarification concerning the tasks, the time allocated to each activity and to place the learning at the centre of the learning process.

However, the complexity of mediation activities calls for a multi-dimensional role of the teacher, guiding the students to take into consideration not only the linguistic aspect but also sociolinguistics and mainly the specific traits of each culture.

The grammar structure and the acquisition of grammatical forms serve as an incentive from the development of the activity, that is not limited to the successful usage of the grammatical form. The multiple facets of mediation call for a step-by-step analysis of the process like guided writing in interconnection to real-life situations.

Mediation activities integrated all prior knowledge and skills starting even from visual prompts, with no verbal elements. In the teacher's book there is presentation of indicative answers concerning written and oral production, that is mainly implicit mediation activities, but there is no step-by-step analysis of a standard process that may lead the student to construct his/her oral or written mediation task.

Given that the aim is to help students become effective social agents in a globalised world, special emphasis seems necessary in teacher training, in the construction of textbooks and in actual classroom practice having students at the centre of the mediation process. The gradual integration of mediation activities in the teaching process

helps the learner, in a procedural way, to scan the source text for the necessary information, select the appropriate elements and relay to the recipient in the appropriate form. The creativity of the language teacher is manifested through the selection of the appropriate informational texts ranging from simple brochures to complex articles and reports according to the needs analysis.

Conclusion

Mediation activities cover a wide range of activities needed for effective communication. In the framework of language teaching, textbooks included activities ranging from reformulation or change of register, concerning written or oral expression, in a form of implicit mediation.

The Common European Framework of Reference for languages: learning, teaching, assessment: Developing Illustrative descriptors of aspects of mediation for the CEFR presented in detail the dimensions and parameters of mediation by analyzing the building blocks. By exploiting the concept, the development of mediation skills, the evaluation, the context of mediation, we can develop in detail activities in real life simulation, and finally prepare the learner effectively for communication needs, since there is no doubt that learners focus mainly on acquiring communication skills as members of a global society.

Until now, the sample of mediation activities in the textbooks, seems mainly focused on the grammatical and textual aspect. Mediation activities, through their presentation in textbooks, seem at an initial stage to be focused mainly on the grammatical and sociolinguistic aspect. The complexity of the competency calls for a comprehensive use so that learners can apply strategies and skills to their real lives.

By investigating the form of mediation activities in a textbook designed for adults and teenagers following the introduction of CEFR, the initial finding and indications seem to call for an integrated approach to mediation. Modern communication needs call for an overall approach and role of facilitator of the teaching staff along with learning material. The focus on grammar structures serves as an

incentive and a form of guided oral and written production, integrating reception and production.

Due to the importance of mediation in real life, it seems necessary to place further emphasis to the mediation activities, train teachers to handle in a cohesive approach the teaching process in mediation and to sensitize learners in the existential competence linked to mediation. Further research is needed, even by observation in classroom to identify the approach to mediation activities in the teaching context, in order to present an overall approach, step by step guidelines for teachers and students.

For instance:

- Purposeful selection of information in the source document or discourse
 - Use of background information
 - Identifying and bridging the communication gap
 - Selecting the appropriate forms in terms of linguistics and sociolinguistics
 - Fine tuning and restoring the communication gap between interlocutors by rendering information appropriately in the context of the given situation
 - Focusing on the social actor aspect while shaping the new meaning
 - Respecting the rules and the possibilities of the communicative framework by reorganizing and combining information through paraphrasing and summarising
- It seems that the role of the teacher-facilitator in mediation activities is important in order to guide the learners. An integrated approach, by breaking down mediation activities in detailed steps, might be useful in order to assist learners to carry out mediation effectively in real-life instead of simply choosing the appropriate grammar form.

BIBLIOGRAPHY

- BEACCO J.C., BYRAM M., CAVALLI M. ET AL. (2016), *Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education*, Conseil de Europe. Council of Europe.
- CAPELLE G., MENARD R. (2008), *Le Nouveau Taxi 3* !Paris, Hachette.
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment Companion Volume with New Descriptors (2018),. Council of Europe. <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989> (accessed 21st January 2021).
- COSTE D., CAVALLI M. (2015), *Education, mobility, otherness, The mediation functions of schools* www.coe.int/en.
- CUQ J.P ET GRUCA I. (2016), *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble.
- NORTH B., PICCARDO E., (2016), *Common European Framework of Reference for languages: learning, teaching, assessment: Developing Illustrative descriptors of aspects of mediation for the CEFR*, Council of Europe.

MITOLOGJI POPULLORE JUGORE

Dr. MARTIN MATO

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
martin.mato@unitir.edu.al

“Populli është arkivi, muzeu dhe biblioteka jonë”

ABSTRACT

The research of the Southern Albanian mythology remains an uncharted territory due to the considerable lack of documentation. The article outlines a popular mythological figure. The metacontext reconstruction method has been used for the folkloric texts' work. The paper aims to document its entirety by providing proof of the Arbëresh mythology continuum.

Keywords: Southern Albanian folk mythology, folk mythology of the Arbëresh, zana, zëra, zarazi

Kur mendojmë për një tekst mendja rend tek një tekst i shkruar, por një definicion i hapur për një tekst mund të jetë gjithçka nga i cili mund të nxirret informacion, përfshirë edhe hapsirën më të madhe atë të materialeve orale, të shkruara apo vizuale. Pra në rastin tonë ndeshemi me një tekst “të lidhur” në korsetën e këngës së kënduar në një tekst oral dhe më pas të sanksionuar në mënyrë shkrimore.

Ndër veçantitë e krijimeve gojore është që rrëfyesi nuk flet për dikë që dëgjon për herë të parë për atë çështje apo histori. Diçka dihet në mos e tëra ose “punohet” me “materiale” të njohura; kujtojmë këtu motivin e Odisesë në letërsinë gojore, që haset në folklorin ballkanik. Ndodh që shkohet deri aty sa në tekste të ndryshme disa elemente marrin edhe interpretime krejtësisht të reja, meqë janë bërë të painterpresetueshme

për një dëgjues të kohëve të vona por megjithatë nuk janë larguar nga “rrethina” e figurës bazë, për të cilën dikur kanë luajtur një rol të dorës së parë. Rrethinat krijojnë shtratin mbartës e garantues që kthehet në një bashkëpërcjellës deri në kohët moderne.

Në fokus të këtij shkrimi do të kemi një figurë mitologjike, “zërë/a -a-t” që haset në tekste këngësh të jugut dhe ndonjë figurë tjetër, por që në vetvete mbartin një shëmbëlltyrë mbarë shqiptare.

Marrim për shqyrtim këngën¹ me titull “Hanko kur bëre Alinë”. Në pamje të parë është një këngë me një relacion historik në të cilën i këndohet së ëmes së Ali Pashë Tepelenës. Në vargun e katërt hasim një shprehje në pamje të parë të rëndomtë “ndriti vendin vetëtime”. Por shprehjen “ndriti vendin” e gjejmë edhe në eposin e veriut.

Me tej në vargjet nga i pestë deri te i nëntë thuhet:

Po ti Hanko s’i dhe gjinë,
nuk e vure dot në sisë,
se ta rritën zotëritë
me ato zërat e malit
dhe me ujët e spitharit²

Duke ju kthyer edhe një herë mendimit të mëparshëm në klishe kemi “dhe gjinë” “e vure ... në sisë” për çudi edhe “rriten zotëritë”, këtu hasim një ndërkëmbim kuptimor se Muji ishte një çoban i zotërinjve. Kulmin koleksioni i togfjalëshave e arrin me vargun “me ato zërat e malit”. Këtë koleksion shprehjesh e hasim edhe në eposin e Veriut³. Ky togfjalësh jep dorë sepse pranë qëndron mali krahasuar me “zanat e malit”. Një komponente interesante është “uji” vetë në se e përqasim me “lugun e zanave”. Për të parë se çfarë konotacioni kuptimor ka fjala “ujët e spitharit” duhet ta shpjegojmë se bëhet fjalë për një gropë në shkëmb ku mbledhet vetëm uji i shiut. Pra diçka e pastër dhe e kthjellët mund ti afrohej mjaft konceptit të “lugut të zanave”.

Në këngën “Kush u vra Korfuz përtej”⁴ i këndohet një heroj.

¹ Këngë popullore të Labërisë Mbledhës të folklorit 8 mbledhur e përgatitur nga Fatos Mero Rrapaj Tiranë 1991 kënga 673 faqe 748 kështu në Bëç-Tepelenë regjistruar më 1960

² Po aty. Kënga është marrë nga Bëç-Tepelenë viti 1960

³ “Epika Legjendare” f 104 rreshti 5 viti 1966 Tiranë marrë nga „ Visaret e kombit“ vëll II Tiranë 1937 kënduar nga Mhill Preka nga Curraj i Epër-Nikaj.

⁴ Kënga 670 “Kush u vra Korfuz përtej” faqe 745 mbledhur në Ramicë-Vlorë 1944-

Midis të tjerave në vargjet nëntë dhe dhjetë këndohet” mënga me tre palë flet/ ta ka qepur Zëra vetë.” Në fusnote mbledhësi shkruan: “Këmishë burrash që Isufit ia pati prerë e qepur e kunata, Zëra”. Këtu del mundësia që ky lloj emri të jetë përdorur si emër i përveçëm nga grate e zonës.⁵

Kënga 645 “Legjenda e urës së Kordhocës (Gjirokastrë).⁶ Në vargun e dhjetë deri dymbëdhjetë e thuhet:

“Ati shkon një nuse e bukur
kjo s’që nuse po që zërë,
rrinte lart në Mal të Gjërë”

dhe në vargu i njëzet e gjashtë dhe i njëzet e shtatë hasim:

“këto tha zëra dhe shkoi,
Malit Gjërë fluturoi”

Në thelb i gjithë rrëfimi vazhdon me pak ndryshime si në legjendën e murimit, më së shumti e njohur me emrin e kalasë së Rozafës në Shkodër. Vetë ky lloj modifikimi përforcon më tej idenë që edhe balada e Rozafës është në thelb një kanonizim i besimit pagan. Marrim në analizë teksin që na intereson. Së pari hasim konceptin “nuse” që më pas quhet “zëra”. Pra, krah për krah qëndrojnë nusja dhe “zëra”. Kujtojmë në varianten e “Martesës së Mujit” zanat jetojnë dikur me nusen. Në vargje kemi rrinte lart në mal; në këmbë të teksit kemi fusnotën për kroit. Pra, pothuaj kemi një mjedis të ravijëzuar.

Vetë shënimi i dytë(?) poshtë ku thuhet se “në skajin jugor të Malit të Gjerë (në Muzinë) ndodhet një burim që mban emrin topik “Kroi i Zërës””. Ky shënim duhet respektuar për vetë faktin se hasim me një topikë afër ujit apo kroit. Sjellim ndër mend këtu rastin e mësipër përmendur” me ujet e spitharit”.

Mendimi se në këtë rast kemi të bëjmë me një figurë mitologjike përforcohet për faktin se ajo ka fuqi të parashikojë dhe të japë mendime profetike se si bëhen gjërat dhe na tregohet gjithashtu se “Rrinte lart në Mal të Gjërë”.

⁵ Ky përdorim na afron ta shohim emrin “zëra-t” si një emer te gjinise femerore dhe deri në këtë dokumentim apo dhe në dokumentimin e rastit arbëresh zarazi del vetëm femëror dhe deri në këtë dokumentim haset vetëm si emër femëror.

⁶ faqe 698 deri 700 mbledhur ne Gjirokastrë më 1945.

Në këngën⁷ me titull “Moj bejke ballëbërdhëre” në vargun e katërt kemi “del në penxhere si zërë”. Kjo kënge ngjan një rast përkushtimi apo serenate për një vajzë prandaj dhe hiqet paralelja vajzë dhe zërë. Po kështu edhe në këngën ⁸ “O illi që perëndon” (mbledhur në Piqerras-Sarandë) në vargun e pestë “Moj zëra e malevet”. Mali dhe zërat ndodhen këtu jo rastësisht të pranëvendosur.

Në një kënge tjetër ⁹ me titull “O moj borë e bukur” kemi këtë tekst:

O moj borë e bukur,
e bardhë e bukur,
na po bëjmë bukët,
që të marrëm lugët;
të luajmë me topa bore,
si zërat e malit të Çorre. ¹⁰

Karakteristikë e këtij teksti është që në hapje hasim me borën pra kemi një zonë malësie, përforcohet kjo nga mali më tepër. Vetë bora presupozon që nuk është një zonë që rrihet nga jeta e përditshme, pra një mundësi më tepër për mistifikim. Një paralele sinjifikante është që në këtë tekst kemi përkrah motivit me rrethinat tashmë të njohura edhe një motiv të bërjes së bukës ku dihet që ‘zënia e bukës’ në shumë popuj veç praktikës është edhe një ritual. Në motivin tonë bazë hyjnë konceptet “luajnë”, “Zërat e malit”. “Si”-ja në vetvete luan rolin e mos identifikimit kurse përcaktimi për një mal është natyrë tashmë e njohur për këtë figurë.

Në këngën¹¹ me titull “Çila është m’e bukur-o” hasim këtë tekst.

- Diel-o diell-o
çila është m’e bukur-o
që na prishi vallen-o
- Të tria të mira jini,
po si motra e vogël s’jini
shtatin e saj nuk e kini

⁷.kënga 340

⁸ kënga 279

⁹ kënga numer 59 faqe 74

¹⁰ Kënduar nga Kudhësi Bregdetit-Vlore regjistruar më 1946.

¹¹ Kënga 39. f 54 kënduar ne Luzat- Tepelenë 1948

Dhe në fusnotën e dytë kemi këtë shpjegim “Motra e vogël me kërcimin e saj të jashtëzakonshëm i ndezi zilinë edhe vetë “këmbëçalës” (zërës së malit) e cila nga inati që u “thye” (u mund) prej motrës së vogël bëhet shkak i padukshëm për prishjen e valles së tri motrave. Gati hasim këtu një reminishencë që zanat shitojnë dasmorët kupto edhe nusen në rastin e Mujit. Ka të ngjarë që edhe ai rast është një çështje xhelozie. Vargjet që na interesojnë janë:

Ju falëtoje kudo që ini
orë e fatëza ju mirushe:
zëra të maleve e të valeve,
ju bejme duva

Vetë fjala falëtoje nënkupton për dëgjuesin e sotëm altarin në një terminologji shqipe. Në se flasim që altari i përket kishës fjala faltore është më e gjerë dhe në këtë rast mund të themi se kultet bien apo lindin në hije të njëra-tjetrës. Që edhe në këtë rast kemi të bëjmë me një figurë kyesisht malore nënvizohet në konceptin që fjala “valë” nuk shihet nga vendasit e këtyre anëve si valë deti apo diçka e tillë por si valët, disa seri kodrash.

Ia vlen të citohen këtu disa vargje të “Kënga së sprasme e Balës” e Gavril Dara i Riu (Palazzo Adriano, 8 janar 1826 – Porto Empedocle, 15 nëntor 1885) pra nga Sicilia përshtatur nga Shaban Demiraj si më poshtë:

Si ajo mjegula e hollë
Që vërtitet përmbi borë
Plot ndriçim e hijeshi
Porsi Mirëza e Hënës
Ja kështu m’u duk e bukura!

Por hasim edhe: pashë Dreqëzën kaluar
Mbi një rreze hënëtare
Dheun tënd seç më dëftoi,
Dheun tënd, të lumturin;
E në mes të dritës s’ saj
Zbuloi një pamje t’parrëfyer,

Zbuloi një ditë flamurtare
E, mes flamujvet të nderit,¹²¹³

Shtojmë këtu dhe citimin e Anton Berishës “Ndikimi i letërsisë arbëreshe në poemën “Kënga e sprasme e Balës” te Kultura Popullore 1984/2 faqe 92¹⁴ “Në këngën e katërt të pjesës së parë - Vasha e Lalës, përmes mirëzave (që sipas mitologjisë janë vasha hyjnore që bredhin natën nëpër hënë e kërcejnë mbi rreze e mbi ujëra dhe lajmërojnë fatin e mirë)...” Në këtë rast bëhet fjalë për një moshë të kohës së emigrimit të këtij grupi shoqëror rreth shekujve 15-16 kur u larguan. Por veç lidhjes me fjalën mirë, këtu kemi të bëjmë edhe me nuanca të së bukurës; kujtojmë këtu vargun popullor aq të përdorur “moj e mira...” Pra edhe një vlerë estetike për këto figura.

Shpesh në disa dialektete apo gjuhë të ndryshme hasen pjesëza zvogëluese që janë të këtilla por në vetvete përmbajnë përkëdheli, e tillë ngjan të jetë pjesëza -zë në shëmbull popullor fatëza, tek Bala mirëza. Por këtë figurë në popull hasim dhe përcaktimin mirushe ndaj dhe mund të vemë një shenjë barazimi për -(ë)za dhe -ushe.

Një dukuri jo e re është kjo figure ndofta për mbarë letërsinë arbëreshe madje e hasim tek De Rada (Maqi, 29 dhjetor 1814 - *Shën Mitri* 28 shkurt, 1903) në mbledhjet e tij folklorike në këngën me nr 7¹⁵ këto vargje:

Lart, te çuka e një rahji,
Ish një shesh me një arrë.
Atie bridhin zarazit,
Zarazit me dreqëzit;
Bëin e lik po më se mirë.
Ndodhi e vate nd’at’koc
Vasha e padime.
Zarazit e rodhtin,

¹² Dara (i Riu), Gavril “Kënga e sprasme e Balës” poeme transkribuar e përshtatur nga Shaban Demiraj Naim Frashëri Tiranështine 1994 (vargjet nga 62-70) f.169

¹³ Nga vargu 61 hasim këtë tekst në origjinal “Po një natëz u pash/pash Dreqëzën nkaluar/ mbi një rrëmbëz hënëtare me dorëz të bardhë...” te 70.

¹⁴ Kultura Popullore 1984/2 faqe 92

¹⁵ “Mbledhës të hershëm të folklorit shqiptar (1635-1912) I Tiranë 1961 faqe 130-deri 131. (nga Rapsodi të një poemë shqiptare” Këngë popullore të arbreshve të Italisë mbledhur e botuar nga J.DE RADA 1866)

E rodhtin,e mbaitin
Nëntë dit’ e di viet;
Pra mbë shpi njiherie u gjet.
Një trim, pas e pas një zoge,
Holqi njera nd’atë shesh,
Tek dreqëzit mbë rreth
J’u bënë ej e mbaitin
Nëntëdite di viet;
Pra nd’shpi njiherie u gjet.

.....

Më tej ky tekst vazhdon me një ngjarje normale të mundshme. Interesante në këtë pjesë të parë është vetë shënimi në fusnotën nr 2 tek “Mbledhësite e hershëm...1” ku thuhet “prapashtesa zi shtohet më tepër emrave dhe mbiemrave femërore”. Por kyçi i gjithë pjesës është vargu “bëin e lik po më se mirë.” Që në tekste folkorike është interpretuar si bënin mirë më shumë se keq”.

Një dokumentim tjetër që vjen deri në modernitetin e sotëm na vjen nga arbëreshi Carmine Stamile ku na dokumenton në mënyrë më transparente se si mund ta rikrijojmë ‘dreqëzën’ dhe ku e gjemë tjetër: Si na thotë shkrimtari Frangjisk Ndoni Sandori, ndë vepërën e botuar nga Italo Costante Fortino in “Calabria Turismo”, ano IX n° 30, ottobre-dicembre 1976. Pag. 114 Reggio Calabria, Dreqëza, është një “Short fantazme, ose më mirë grua fandasike, me formë të jashtëzakonshme, që banon hone, lera, humnere, prronj, shkrepë dhe vende të shkretë dhe të mbyllët. Besimi popullor e pikturon gjysmë e xhveshur, me flokët e përhapura, me faqen e rrudhët, me sisat e gjata, me kurmin e thatë, të zeshkë dhe nganjëherë të qartë dhe të tejdukshëm, sipas kohës kur fanitet. Ajo fanitet më se më në qendrën e ditës, menatet heret, dhe mbrëmanet në sjelljen e të lajturir cohëza, ose në shprehje të tjera dhe në sjellje jo të frikshme; prandaj mbahet për xhind tekanjoz. por jo të keq. I jepet për gaz, gravet të bukura kur dëshirohet t’i përçmojë, dhe gravet me të vërtetë budallaqe, të shëmtuara dhe të ndyra”. Edhe sod, ndë katundin tënë, shumë gjindë mbain mendë (kuitoïn) Dreqëzën e thonë se ish një grua e vogël më një koshinë e madhe. Dil ndë lumra, ku grat vejin të lajin, me nië gur i artë ndën sjetulla, po sa shih gjindë

ikij, pëse trëmbej sei i mirrëjin gurin. Thuhet edhe se ‘Dreqeza ish e shoqja e djallit’¹⁶.

Çabej është ndër studiuesit shqiptarë, me aq sa njohim deri më sot, i pari që ka vënë re këtë dukuri të zanave në Veri të zonave shqipfolëse me zërat në Jug të tyre në artikullin “Per gjenesën e lieteraturës shqipe-Themelet Kulture-historike: Populli dhe poezia e tij” në nënndarjen “Karakterit konservativ i zonave malësore të anëve” për ketë arsye po e citojme shmebullin që jep ai¹⁷. “Vajza e malit dhe ndihmësja në luftë zâna e shqipërisë Veriore, e cila rron edhe ndër Rumunë e Arumunë dhe origjina e së cilës prej lat. Diana mbetet e dyshimtë si zërë, më pardduket “Fee” tani “Vajzë e bukur” në katundet rreth Vlorës (Tragjës, Dukat, Radhimë) dhe në Himarë. Këtu këndohet kjo këngë:

“Eja posht’ o zërë!”
 “Vijte po s’ më lënë
 Më thon: ku ke qënë?”
 “Në Demush në lëmë.”
 “Ku ke qën’ o ngjallë?”
 “Atje tek një djalë;
 Ai s’ qe një djalë
 Po qe rrënje-dalë.
 Më puthi në ballë
 Shoqetë më panë
 “Ç’bën ati?” më thanë.
 “Puthem me jaranë”
 • jaran jaran më ruash,
 Në do me mua të luash,
 Puthm e ndukëm sa të duash,
 Po mos dëfto e mos thuash.”

Rasti i mësipërm është një shëmbull i kalimit nga theksimi i anës se bukur në një përdorim artistik poetik. Por s’ duhet harruar që dashuria mbart në vetvete edhe një moment magjizmi, pra tek e fundit ka një lidhje të veçantë edhe për figurën në fjalë.

Duke u kthyer sërish në përmbledhjen tonë hasim në këngën “E keqja te prapsojë”¹⁸ hasim këto vargje:

¹⁶ Stamile, Carmine Vjeshe popullore (canti popolari) *Orizzonti Meridionali* 2013 f.17

¹⁷ Çabej Eqrem “Studime gjuhësore” Vëll. V Rilindja Redaksia e botimeve Prishtinë 1975 faqe 112

¹⁸ në këngën nr 27, faqe 41

“Me emër të zotit,
me ndihmë të Baba-Tomorrit,
të zërave të malit*
e keqja të prapsojë
të shkojë e të mënojë,
shtatë male të kaptojë
Të shtatë motra zërat,
me shtatë fshesa të arta:
një fshij synë
një fshij gjakun
një fshij...”

Që nga Rilindja e këtej, mali i (Baba)-Tomorrit mbetet vend i shenjtë e më tej kalon si i tillë për njërin nga religjionet. Ndër të tjera këtij të fundit dhe figurës sonë i kërkohet të ndihmojnë dhe të ndikojnë. Në shënimin e fusnotes kemi “Besohej se shtatë zëra në shtatë male ndërhyjnë dhe e shëronin të sëmurin duke kryer secila detyrën e saj.”

Në këngën e 18-të me titull “O moj za e malit”:

O moj za e malit
moj zëra e Kroit valit
bjemë qumështin e djalit
se më qan ëështë çilimi
qan e qan e bën figan
s’e mësoj dot me tigan.

Përfundime

Dhe si mbyllje le të nxjerrim disa përfundime për rastet e shqyrtuara më sipër. Së pari një vështrim gjuhësor mund ta nisim me:

“Krijimi i kësaj kundërvënije është përfutur qysh në atë periudhë kur në të folmet jugore vepronte ndërrimi i -n- ndërzanore në -r-. Kjo dukuri, që ka përfshirë rregullisht fjalët e trashëguara dhe huazimet latine duhet të ketë pushuar së vepruari para depertimit të sllavizmave në gjuhë shqipe, d.m. th. jo më vonë se shekujt VII-VII të erës sonë” (I/113 faqe 152)¹⁹.

¹⁹ Shënimi i mësipërm nxjerrë nga: Demiraj, Shaban “Gramatike historike e gjuhës shqipe” “8 Nëntori” Tiranë 1985

Ky citim është shumë domethënës për një moshë relative të kësaj fjale e njëkohësiht të kësaj figure. Për ta ritheksuar e sqaruar më tej citojmë po nga e njëjta vepër:

“Kështu p.sh., duke u mbështetur në faktin që rotacizmi i të folmeve jugore, në përgjithësi, nuk ndeshet në huazimet sllave por ndeshet në huazimet latine, është arritur në përfundimin e drejtë që kjo dukuri ka pushuar së vepruari para depërtimit të sllavizmave në shqipe d. m. th për afërsisht para shekujve VII-VIII. Si rrjedhim një dukuri gramatikore e shqipes që i është nënshtruar rotacizmit duhet të jetë përfunduar para këtij caku kohor. I tillë është p.sh rasti i prapangjitjes së nyjes së prapme; khs zan-i /zër-i, mullini-i mullir-i etj” (faqe 30)

Pra përmbledhtazi mund të themi se hasim një shkallë të parë, zana për nga ana gjuhësore ka pësuar shndërrimin zëra (procesi i rotacizmit) që mund të datohet të paktën nga shekulli i 6 deri i 7. Brenda procesit gjuhësor hasim një afri morfologjike: të dy janë emra të gjinisë femërore, parë edhe nga përdorimi i derisotëm i tyre. Ky kalim i anës gjuhësore mbështetet edhe nga një seri afrish të tjera. Hasim afri të emërtimit zana/zëra. Hasim afri të rrethinës, pra haset pranë fjalëve mal, kodër (në formën dialektore: valë) apo edhe pranë një burimi me ujë. Hasim gjithashtu afri të veprimit lodroj/luaj; japin gjë etj. Afri tjetër që hasim është ajo e konteksteve mitologjike.

Më tej hasim një shkallë të dytë zëra qaset më zarazi. Në këtë rast hasim afri të emërtimit i cili daton historikisht rreth shekullit të 15 me largimin e arbëreshëve për në Itali. Hasim afri gjuhësore morfologjike ku hasim psh në rastin kur në toskërisht sot mirushe (prapashtesa -ushe) në arbërisht mirëza (prapashtesa në arbërisht -za)

Kështu edhe tek fjala zarazi duhet të kemi një nuancë të kësaj prapashtese me formën -zi që u shtohet emrave të gjinisë femërore.

Nga ana gjuhësore trajta arbëreshe ruan formën më arkaike (krahaso zana) në rastin e a-së por ka pësuar transformimin e rotacizmit, pra është e ardhur nga varianti i jugor i fjalës “zëra”.

Kemi afri të kontekstit figurë mitologjike popullore dhe të shfaqjes në tekste popullore këngësh me natyrë mitologjike zëra-zarazi. Kemi afri të rrethinës. Hasim afri të veprimit.

Në një stad të mëtejshëm hasim një shakallë të tretë të përjasjes zana-zëra-zarazi. Kemi afri të emërimit me një rrënjë za plus transformime të -n-ës në r-ë. Si edhe kalimë të -a-së drejt një errësimëi në -ë. Dhe vazhdim tek një -a, më pas. Kjo na jep dorë për një farë datimi të proceseve. Pra errësimi i i a-së duhet të këtë ndodhur pas shekullit të 14-15.

Kemi afri morfologjike sepse hasen si emra të gjinisë femërore, në të tre rastet. Hasim një afri rrethine ku kjo figurë gjendet gjithmonë në afërsi të një Mali-lart në mal/valëve (me kuptimin kodër) - rah (me kuptimin kodër). Lug (në kuptimin pranë një burim uji) - spithari (pranë një vendi me ujë) shesh (pranë një peme, që ndoshta jep nuancën e lagështisë) - ndrin (haset shpesh në epos kur del zana një shfaqet një dritë) - ndriçim (pranë fjalës vetëtimë për ta bërë më të besueshme). Kemi paralelen tjetër (Mujit i rrëmbehet) nusja - shpesh ka të bëjë me një) nuse, (apo haset) vajzë. Kemi afri të veprimit lodrojnë (kujto këtu edhe rastin e vjershës së Luka Bogdanit²⁰) - lujanë - në rreth/bridhin. Një linjë tjetër është shitojnë (zanat) -.....- mbaitin/rodhtin. Mujin zanat e mëkojnë me qumësht gjiri- kurse te zërat hasim “japin gj”.

Së fundi, mund të shprehemi se të fshehtat e shpirtit shqiptar po fillojnë të hapen edhe pse pas një vonese prej shekujsh. Këtu vetëm sa gërvishtëm një thesar ende të pazbuluar mirë. Mund të formulojmë se është arkeologji filologjike. Për rrjedhojë, duhet të vëmë në dukje se interpretimi i gjetjeve fillimisht konsiston në gjetjen e materialit. Dhe atëherë nëse gjetjet dhe interpretimet mbështesin njëra-tjetrën, nëse interpretimet e hartuara nga fusha të papritura të letërsisë folklorike gjejnë konfirmim vazhdimisht, nëse e gjithë kjo është e mbështetur dhe tepër logjike për të qenë në gjendje ta hedhim poshtë në mënyrë bindëse si një akumulim rastësish, atëherë mund të supozohet se, një zë nga thellësia e kohës na thërret. Megjithatë, duke pasur parasysh besueshmërinë e treguar, çdo përfundim duhet të kontrollohet vazhdimisht dhe vlefshmëria e tij të vlerësohet në dritën e të gjithë kompleksit. Materiali burimor nuk është shteruar. Vetëm në këtë mënyrë mund të bëhen më të qarta dhe më të besueshme veçoritë e pamjes, e cila kaq papritur ka filluar të shfaqet.

²⁰ Mato, Martin (2010) “Rituali i pare pagan i dokumentuar ne Kosove” në “Albanica” nr 93; janar-shkurt f 34-37 Prishtinë 2010

BIBLIOGRAFI

Referime artikujsh:

MANDALA, M shih <https://exlibris.al/mbi-odisene-e-veprave-te-francesk-anton-santorit-dhe-problemet-ekdotike-per-botimin-e-tyre/> (gjendja 10.12.2022)

MATO, M. (2001) "Epos und Mythologie" në "Albanien Reichtum und Vielfalt alter Kultur" München

MATO, M. (2010) "Rituali i pare pagan i dokumentuar ne Kosove" në "Albanica" nr 93; f. 34-37 Prishtinë

Referime librash

DARA, GAVRIL (I RIU) (1991) "Kënga e sprasme e Balës", Sh. B "Naim Frashëri" Tiranë

ÇABEJ EQREM (1975) "Studime gjuhësore" Vëll. V Rilindja Prishtinë.

DEMIRAJ, SH. (1985) "Gramatike historike e gjuhës shqipe", "8 Nëntori" Tiranë

FATOS M R. (1991), 'Këngë popullore të Labërisë' Mbledhës të folklorit 8 Tiranë.

SANTORI, F.A.(1975) 'Il canzonere albanese' Rradhonjtë e zjarrit

STAMILE, C. (2013) Vjeshë popullore (canti popolari) Orizzonti Meridionali

PËRFITIMET QË VIJNË NGA PROMOVIMI I BURIMEVE TË TRASHËGIMISË KULTURORE, SI NJË NGA BURIMET E ZHVILLIMIT TË TURIZMIT

Dr. OLTA KAPLLANI

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
kapllaniolta@gmail.com

Dr. DHONAT KOTE

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës

Msc. AFRODITI NGJELO

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës

ABSTRACT

The aim of this paper is to show the importance of the promotion of cultural heritage resources, in the increase of touristic demand, as well as the benefits that this phenomenon brings to these destinations.

Promoting a product, a service or even a destination means communicating its existence to interested parties. You can ideate, produce, or own one, but if you cannot communicate it to a market segment that is interested in it, then it doesn't bring any value. Like any other product, tourism resources that can be considered products in themselves, need to be communicated to produce the demand to visit these destinations. Different researchers have brought their approaches regarding the importance and benefits that different destinations have had from the promotion of cultural heritage resources.

The benefits that come from the preservation and promotion of these resources can be economic, social and environmental. A recent analysis shows that the number of visitors to these destinations has increased significantly. Furthermore, their promotion brings two-way benefits as the income gained by these destinations, would also increase the promotions budget. This paper will be based mainly on literature review as well as processing some analysis with secondary data.

Keywords: cultural heritage, tourism development, promotion, tourist resources

Sot për sot turizmi është një nga industritë më të rëndësishme në rang botëror, duke e bërë kështu një nga aktivitetet më të pëlqyera për miliona e miliona njerëz në të gjithë rruzullin tokësor. Dikur flitej për sektor turizmi, ndërsa sot diskutojmë për një industri. Një industri që ka ardhur gjithmonë e më shumë në rritje duke qenë kështu një aleat kryesor i zhvillimit dhe mbarëvajtjes së suksesshme ekonomike për shumë vende në mbarë botën. Rëndësia që ka turizmi në ekonominë e një vendi e ka bërë të pamundur që studiues dhe akademikë të mos ti kushtojnë vëmendje të veçantë këtij fenomeni (Kapllani, 2021). Gjithësesi edhe pse gjithmonë e më shumë po studiohet në këtë fushë është akoma e vështirë të gjendet një përkufizim i vetëm për të.

Industria e turizmit është një ndër industritë të cilat gjenerojnë një numër shumë të madh të vendeve të punës. Kjo industri siguron punësim disa herë më shumë se industritë prodhuese. Sipas WTTC një në njëmbëdhjetë punë në botë krijohet nga industria e turizmit. Kjo industri punëson një numër të madh njerëzish dhe ofron një gamë të gjerë punësh duke filluar nga ato të cilat nuk kërkojnë kualifikime deri të punonjësit e specializuar (Zaei, 2013).

Turizmi është i përbërë nga disa nënindustri ose sektorë, të cilat edhe pse të dallueshme janë të ndërlidhura dhe të ndërvarura shumë ngushtë me njëra-tjetrën, si dhe veprojnë brenda një rrjeti global. Vet produkti turistik krijohet nga burimet në dispozicion të destinacionit, të cilat mund të mos jenë unike për destinacione të ndryshme. Kjo arsye e bën këtë destinacion më pak konkurrent kundrejt destinacioneve të ngjashme.

Vetëm ato destinacione që kanë një pozicion të qartë në treg dhe atraksione tërheqëse do të mbeten në mendjen e konsumatorëve. Në mjedisin shumë konkurrues dhe dinamik global të turizmit, burimet unike do të ndihmojnë një destinacion të dallohet nga tregu. Marketingu i turizmit në përgjithësi ka të bëjë me shitjen e ëndrrave, pasi pritshmëritë e një shërbimi turistik jomaterial mund të realizohen vetëm pas udhëtimit.

Kur turizmi identifikohet si një nga sektorët kryesorë ekonomikë të vendit, kërkesa për zhvillim të qëndrueshëm të turizmit që lidhet

me ruajtjen e vlerave të trashëgimisë bëhet më urgjente se kurrë (Hoang, 2020). Kështu, mund të shihet se ekziston një marrëdhënie e ngushtë midis ruajtjes dhe promovimit të trashëgimisë kulturore dhe zhvillimit të turizmit. Nëse ne mund të mësojmë se si ta përdorim këtë marrëdhënie në mënyrë më efektive, mund të jetë një burim i madh për të ndihmuar në krijimin e një rrjedhe më të qëndrueshme të të ardhurat nga turizmi në të ardhmen afatgjatë, e cila do të nxisi rritjen ekonomike (Hoang, 2020).

Metodologjia

Për zhvillimin e këtij studimi është përdorur një metodologji e cila konsiston në rishikimin e literaturës, botimeve shkencore si dhe burimeve sekondare. Janë përzgjedhur materiet me synimin për të gjetur marrëdhënien midis promovimit, trashëgimisë kulturore dhe turizmit. Për zhvillimin e tij u preferuan studime të viteve të fundit, por pa lënë mënjanë edhe studime më të hershme të cilat janë me rëndësi për këtë temë.

Rishikimi i literaturës

Edhe pse ka një numër të madh përkufizimesh të turizmit, për arsye të kompleksitetit të tij, jo të gjitha këto përkufizime do të pranohen në vende të ndryshme. Përkufizimi i cili është pranuar pothuajse nga shumica e autoriteteve rreth e rrotull globit është përkufizimi zyrtar i dhënë nga Organizata Botërore e Turizmit e Kombeve të Bashkuara në vitin 2005 e botuar për herë të parë në «Rekomandime mbi Statistikat e Turizmit». Turizmi përfshin aktivitetet e personave që udhëtojnë dhe qëndrojnë në vende jashtë vendbanimit të tyre të zakonshëm për jo më shumë se një vitë me radhë për qëllime argëtimi, biznesi dhe qëllime të tjera që nuk lidhen me ushtrimin e një veprimtarie të paguar nga vendi i vizituar (WTO, 2005).

Turizmi mund të përkufizohet gjithashtu si: proceset, aktivitetet dhe rezultatet që rrjedhin nga marrëdhëniet dhe ndërveprimet midis turistëve, ofertës turistike, qeverive pritëse, komunitetit pritës si dhe

mjediset përreth, të cilat janë të përfshirë në tërheqjen dhe pritjen e vizitorëve (Goeldner & Richie, 2009).

Duke pasur parasysh qasjet e cituara nga shumë e shumë autorë, përfundimi logjik do të ishte që turizmi është një aktivitet dykahësh, i përbërë nga njëra anë nga ofruesit e shërbimeve turistike dhe nga ana tjetër nga ata që kërkojnë shërbime turistike dhe kanë gatishmëri dhe aftësi për të paguar për to. Megjithatë produktet dhe shërbimet në turizëm janë specifike për shkak të dallimeve në kulturë, nevojave specifike, dëshirave dhe faktorë të shumtë që ndikojnë në vendimin dhe mundësitë për të udhëtuar jashtë vendit.

Gunn dhe Var sugjerojnë se komponentët e ofertës turistike mund të klasifikohen sipas katër llojeve të ndryshme ,burime natyrore, njerëzore, teknologjike dhe kulturore (Gunn & Var, 2002) (Koja & Gorica, 2007).

- Burimet natyrore ose mjedisore të cilët përbëjnë elementin themelor të ofertës. Sa vjen dhe po rritet vëmendja ndaj mjedisit dhe ruajtjes së natyrës. Eko-turizmi dhe burimet natyrore janë duke u përdorur në mënyrë të qëndrueshëm për të siguruar një vazhdueshmëri në të ardhmen. Ekzistenca e këtyre elementëve është e një rëndësie të madhe për suksesin dhe vazhdimësinë e turizmit si një destinacion.
- Burime antropologjike ose të bëra nga dora e njeriut të tilla si infrastruktura. Në infrastrukturë përfshihen të gjitha ndërtimet si nëntokësore ashtu dhe sipërfaqësor, të tilla si sistemet e furnizimit me ujë, sistemet e deponimit të ujërave të zeza, linjat e energjisë, rrugët, rrjetet e komunikimit dhe shumë objekteve të tjera rekreative. Shembuj primarë janë aeroportet, parkingjet, parqet, hotelet dhe struktura të tjera argëtimi.
- Transporti është një nga komponentët kritik të ofertës turistike, pa të turistët nuk mund të udhëtojnë për në destinacionet pritëse. Aeroplanë, trena, autobusë dhe mjete të tjera të transportit janë pjesë e kësaj kategorie.
- Mikpritja dhe burimet kulturore janë pjesë përbërëse e ofertës turistike. Këta elementë janë shumë të rëndësishëm në zhvillimin e turizmit në një destinacion të caktuar, pasi tregojnë identitetin dhe unikitetin e tyre (Koja & Gorica, 2007). Turistët shpesh shkojnë aty ku ka siguri dhe rehati.

Turizmi kulturor

Turizmi kulturor është një fenomen me rritje të shpejtë dhe me prodhimtari të lartë. Sipas Organizatës Botërore të Turizmit të Kombeve të Bashkuara (UNWTO), 37% e udhëtimeve ndërkombëtare përfshijnë disa forma të aktiviteteve kulturore, me një rritje vjetore prej 15%. Zhvillimi i turizmit kulturor nxit interesin në rritje për përvojat autentike kulturore si në vendbanim ashtu edhe në udhëtimet e turistëve.

Turistët kulturorë vizitojnë atraksionet e trashëgimisë kulturore si ndërtesat historike dhe atraksionet e tjera historike; vende arkeologjike; parqe shtetërore, lokale ose kombëtare; galeritë e artit ose muzetë; koncerte, shfaqje ose muzikale; vendet e trashëgimisë etnike ose ekologjike; dhe atraksione të tilla.

Sipas Gračan dhe Rudančić-Lugarić tipologjia e turistëve kulturorë mund të përfshijë si turistin kulturor të përgjithshëm ashtu edhe turistin kulturor të specializuar. Turistin e përgjithshëm kulturor, mund ta përshkruajmë si një lloj turisti që viziton qytete, rajone gjeografike të ndryshme dhe angazhohet në përvoja dhe aktivitete, brenda një destinacioni turistik kulturor (Gračan, Zadel, & Rudančić-Lugarić, 2010). Përgjatë vizitave të tij, turisti i përgjithshëm kulturor krahason përvojën dhe njohuritë e fituara së fundmi me përvojat e mëparëshme. Ndërsa turisti i specializuar kulturor përkufizohet si ai turist i cili angazhohet dhe viziton rregullisht një destinacionin e zgjedhur (Gračan, Zadel, & Rudančić-Lugarić, 2010).

Ashtu si çdo formë e zhvillimit të turizmit, edhe turizmi kulturor ndikon në aspektet sociale, strukturore dhe kulturore të popullsisë. Sipas shumë studiuesve pasojat e kontakteve komunitet-turistë rezultojnë në ndryshime sociale dhe kulturore. Rëndësia e ndikimit të drejtpërdrejtë social-kulturor që lidhet me zhvillimin e turizmit kulturor do të përcaktohet gjithashtu nga dallimi në karakteristikat socio-kulturore midis banorëve dhe turistëve.

Përfitimet	Dëmet
– rritja e nivelit të përgjithshëm arsimor – promovimi i pages dhe mirëkuptimit	– gjeneron stereotipe – ksenofobinë – ndotjen sociale – komercializimin e kulturës, fesë dhe artit – efektet demonstruese – frenon familjet – prostitucionin, – rrit konfliktet, – nxit kriminalitetin
Shfuqizon: – dallimet klasore –paragjykimi racor – dallimet politike – dallimet fetare – dallimet seksuale	
Promovon: mbrojtjen e trashëgimisë dhe traditës – vlerat e kulturave të duhura dhe të tjera	

Sa më të mëdha të jenë dallimet socio-kulturore ndërmjet turistëve dhe komunitetit, aq më të larta janë mundësitë e ndikimeve në burimet kulturore. Ndikimi pozitiv social-kulturor përfshin ruajtjen e monumenteve antike si dhe siteve dhe strukturave historike. Nëse trashëgimia kulturore e destinacionit vlerësohet pozitivisht nga turistët, mund të rezultojë në zhvillimin e aktivitete të komunitetit lokal, të cilat do të krijojnë marrëdhënie më të mira në lidhje me trashëgiminë e tij.

Përkundrazi, ndikimi negativ social-kulturor mund të rezultojë si pasojë e menaxhimit të gabuar strategjik të zhvillimit të turizmit kulturor të destinacionit. Së bashku me dallimet socio-kulturore, ndikimi turistik mbi banorët vendas varet kryesisht nga numri i turistëve që viziton destinacionin si dhe sezonaliteti turistik. Sa më i madh të jetë numri i turistëve në destinacion, aq më i madh bëhet ndikimi i tyre tek banorët vendas, duke arritur kulmin gjatë sezonit të lartë kur presioni i tyre mbi destinacionin e zgjedhur bëhet akoma edhe më i madh duke rritur kështu rrezikun e efektit demonstrues.

Efekti i demonstrimit vjen si rezultat i ndërveprimit të ngushtë të personave nga kultura të ndryshme, i cili, për rrjedhojë, sjell ndryshime të ndryshme në vlerat shoqërore (Gračan, Zadel, & Rudančić-Lugarić, 2010). Për të shmangur ndryshimet e vlerave sociale, numri i turistëve nuk duhet të kapërcejë nivelin e tolerancës së çdo destinacioni pritës. Në këtë kontekst duhet të vendoset kufiri i kapacitetit për çdo zonë të caktuar, i cili përfaqëson nivelin e prezencës turistike me ndikime pozitive mbi komunitetin, mjedisin, ekonominë dhe turistët.

Rëndësia e promovimit në turizëm

Zhvillimi i turizmit po përballët me një konkurrencë intensive në të gjithë botën. Turistët nga njëra anë dhe destinacionet nga ana tjetër, të cilët bëjnë përpjekje për të joshur dhe tërhequr më shumë turistë përmes politikave të marketingut (Goeldner & Richie, 2009).

Promovimi është një nga elementët më të rëndësishëm, i cili përfshin disa plane veprimi për të informuar klientët aktualë ose të mundshëm, për zhvillimin e një produkti ose shërbimi, çmimin dhe disponueshmërinë e tij. Ndërsa promovimi i turizmit nënkupton përpjekjen për të inkurajuar klientët aktualë dhe potencialë për të udhëtuar drejt destinacionit.

Çdo destinacion duhet të zgjerojë përpjekjet e tij për të identifikuar nevojat dhe të hartojë strategjitë promocionale të nevojshme për të shtuar interesin tek turistët potencialë (Academic, 2010). Është shumë e rëndësishme për vendimmarrësit të kuptojnë se si klientët marrin informacion, veçanërisht për shërbimet dhe produktet e lidhura me turizmin. Hulumtimet kanë vërtetuar se informacioni turistik është element i rëndësishëm për të pasur një imazh pozitiv për destinacionin dhe procesin e vendimmarrjes së turistit. Informacioni për një destinacion specifik i cili kërkohet më së shumti nga turistët konsiderohet si një mjet i rëndësishëm promovimi për industrinë e turizmit.

Në përgjithësi, turistët potencialë duan të dinë paraprakisht për produktet, shërbimet dhe fasilitetet në destinacionin që do të vizitojnë.

Përdorimi i formave të ndryshme të aktiviteteve promovuese mund të çojë organizatat e turizmit të implementojnë strategji të ndryshme promovuese për t'i dërguar mesazhin turistëve potencialë dhe të ndikojë në vendimin e tyre për të vizituar destinacionin. Megjithatë, disa faktorë të paparashikueshëm dhe të pakontrollueshëm si faktorët politik, social, kulturor dhe ekonomik, të cilët janë lidhur me informacionin e para-blerjes mund të influencojnë në vendimmarrje.

Promovimi është një nga elementet më efektive të marketingut miks që përdoren në marketingun e një produkti turistik. Objektivi kryesor i promovimit të një destinacioni turistik ka të bëjë me përpjekjen për të tërhequr më shumë turistë përmes procedurës dhe politikës së marketingut (Middleton, Fyall, Morgan, & Ranchho, 2009),

procedura këto që duhet të janë në përputhje me planin e përgjithshëm të marketingut.

Sipas Mill, tre llojet të promovimit ndihmojnë për të modifikuar sjelljen e konsumatorit në fazat e procesit të blerjes (Mill, 2009). Së pari, promovimet informative, të cilat janë më efektive në fazat e mëparshme të procesit të blerjes, si vëmendja dhe të kuptuarit. Së dyti, nëpërmjet përhapjes së informacionit. Si dhe së fundmi, pas vizitës së parë ose konsumimit të shërbimeve, ofrimi i objekteve në kujtim të destinacionit. Përdorimi i formave të ndryshme të aktiviteteve promovuese mund të çojë organizatën në zbatimin e masave të ndryshme promovuese, me qëllim komunikimin e mesazhit për shërbimet dhe produktet që ofron.

Është mjaft e qartë se cdo deklaratë promovimi luan rol jetik për reklamimin e çdo destinacioni dhe mund të ndihmojë në modifikimin e sjelljes turistike duke siguruar elementët për të pasur një imazh pozitiv për destinacionin. Gjithashtu ndikon edhe në procesin e vendimmarrjes së vizitorit të përsëritur, i cili do të vazhdojë të blejë të njëjtin produkt në vend që të kalojë në një tjetër destinacion (Mill, 2009).

Promocioni dhe ruajtja e burimeve të trashëgimisë kulturore

Trashëgimia kulturore përfshin struktura, vepra arti dhe objekte të tjera të rëndësishme në shoqëri. Ajo përfshin gjithashtu elementë të paprekshëm si folklori, gjuha, njohuritë, zakonet dhe besimet (Gračan, Zadel, & Rudančić-Lugarić, 2010).

Të ruash dhe të shfrytëzosh trashëgimin kulturore në mënyrë të përgjegjshme për zhvillimin e qëndrueshëm socio-ekonomik, do të thotë të ruash këtë lloj “burimi jo të rinovueshëm” për brezat e ardhshëm (Hoang, 2020). Vetëm atëherë, ruajtja dhe promovimi i trashëgimisë kulturore do të jetë vërtet i qëndrueshëm. Megjithatë, dukuria e restaurimeve apo edhe lënien e relikeve të vjetra për të ndërtuar një trashëgimi të re po shtrembërojnë vlerën e vërtetë të këtyre burimeve. Edhe pse për trashëgiminë kulturore jomateriale, ka pasur një qasje të re për ruajtjen dhe promovimin e vlerës së këtij aseti të cenueshëm; në fakt, ka shumë lloje të trashëgimive kulturore jomateriale që po përballen me shumë sfida dhe zhdukje, si trashëgimia gjuhësore, njohuritë popullore, praktikat sociale etj (Gračan, Zadel, & Rudančić-Lugarić, 2010).

Trashëgimia kulturore në destinacione të ndryshme, është e ndryshme, e çmuar dhe e pazëvendësueshme. Detyra e ruajtjes së kulturës për brezat e ardhshëm tashmë i takon rinisë aktuale (Hoang, 2020). Është detyra e brezit të ri të ruajë identitetin e të përparëve të tyre. Gjithashtu, ata duhet të ndjekin të njëjtat praktika dhe sjellje, në mënyrë që ata të parandalojnë çdo ndryshim në trashëgiminë kulturore (Gawel, 2012). Mbajtja gjallë e historisë përmirëson mjedisin e destinacioneve, si dhe pranohet përgjithësisht se ruajtja e vendeve të trashëgimisë i sjell atyre dobi të shumta.

Gawel në studimin e tij solli një pikpamje të palëve të interesit, impaktin e secilit prej tyre në manaxhimin dhe promovimin e trashëgimive kulturore, si pjesë e destinacioneve turistike (Gawel, 2012). Në pretendentët e brendshëm ai listoi punonjësit dhe manaxherët e këtyre burimeve, të cilat me shumë shance janë ministrit të cilat i kanë nën administrim. Sipas këtij autori çdokush nga pretendentët duhet të japë kontributin e tij me qëllim ruajtjen dhe manaxhimin e këtyre trashëgimive.

Komuniteti lokal përbën grupin më të rëndësishëm dhe me ndikimin më të madh në ruajtjen e trashëgimisë kulturore. Ky autor beson në fakt se ky grup është më i rëndësishëm se të tjetrët. Një tjetër aktor me ndikim të fortë janë edhe shkollat në rajon. Përfshirja e tyre do të jetë e dukshme në disa nivele të funksionimit të ruajtjes së trashëgimisë. Promovimi i trashëgimisë kulturore lokale është gjithashtu i lidhur pazgjidhshmërisht me aktivitetet e akademikëve dhe studiuesve vendas. Një bashkëpunim i tillë mund të rezultojë në përgatitjen e një monografie të një monumenti të trashëgimisë.

Të tjerë aktorë me rëndësi për kryerjen e këtyre funksioneve janë edhe pushteti vendor i cili ka një rëndësi të veçantë, media, sipërmarrësit lokal etj. Natyrisht, nëse marrëdhënia dialektike midis zhvillimit të turizmit dhe ruajtjes dhe promovimit të trashëgimisë nuk shihet objektivisht dhe në mënyrë të plotë dhe të qartë, zhvillimi i turizmit do të sjellë vetëm përfitime afatshkurtra, gjithashtu do të shkaktojë pasoja afatgjata (Hoang, 2020).

Sipas studimeve, turistët kulturor shpesh e rrisin kohëzgjatjen e qëndrimit të tyre për shkak të një aktiviteti kulturor ose vizitave në objekte të trashëgimisë. Shumica e këtyre udhëtarëve qëndrojnë gjatë natës në motele lokale, hotele ose vendkampime. Turistët kulturor gjithashtu priren të kthejnë më shumë para në ekonominë lokale,

duke shpenzuar më shumë se llojet e tjera të turistëve. Gjithësesi këto përfitime ekonomike nuk janë e vetmja arsye pse turizmi kulturor mund të jetë shumë pozitiv për komunitetin.

Bazuar në burimet e literaturës përfitimet që i vijnë turizmit nga burimet e trashëgimisë mund të kategorizohen në tre grupe: ekonomike, sociale dhe mjedisore.

Përfitimet ekonomike do të përfshinin injektimin e parave të reja në ekonomi, duke nxitur investimet nga bizneset; krijimin e vendeve të reja të punës; biznese, ngjarje dhe atraksione të reja; diversifikon ekonominë lokale; mbështet bizneset e vogla dhe u mundëson atyre të zgjerohen; promovon ruajtjen dhe mbrojtjen aktive të burimeve të rëndësishme lokale, si dhe ndërton marrëdhënie jetike midis dhe brenda komuniteteve lokale.

Përfitimet Sociale do të përfshinin promovimin dhe ruajtjen e traditave, zakoneve dhe kulturës lokale; ndihmon në ndërtimin e kapitalit social; ndërton mundësi për marrëdhënie dhe partneritete të shëndetshme dhe të dobishme në komunitet; rrit investimet lokale në burimet e trashëgimisë dhe lehtësitë që mbështesin shërbimet turistike; ofron kërkime, arsimim dhe mundësi punësimi për studentët, gjithashtu ndihmon në përmirësimin e imazhit dhe krenarisë së komunitetit.

Dhe së fundmi **Përfitimet Mjedisore** do të sillnin rritjen e ndërgjegjësimit për destinacionin turistik, do të ndihmonte në inkurajimin e kulturës së ruajtjes si dhe në inkurajimin e banorëve dhe vizitorëve vendas që të jenë të ndërgjegjshëm për ndikimin e tyre në mjedisin natyror dhe infrastruktur.

Përfundime

Ky studim ka për qëllim të tregojë ndikimin që ka ruajtja dhe promovimi i trashëgimisë kulturore, si pjesë e burimeve primare të produktit turistik, në zhvillimin e turizmit dhe krijimit të kërkesës turistike. Në këtë studim është bërë një përmbledhje e disa studimeve të cilat kanë sjellë lidhjen midis të tre elementeve: promovimit, trashëgimisë kulturore dhe zhvillimit të turizmit.

Sipas studimeve trashëgimia kulturore është jetike për ekonominë e destinacioneve turistike dhe është përgjegjsia e tyre nëse do të jenë të afta të maksimizojnë përfitimet që ajo sjell. Gjithashtu është detyrë e një sërë aktorësh, të kujdesen për ruajtjen dhe zhvillimin e qëndrueshëm të këtyre burimeve, të cilat janë asete të pazëvendësueshme dhe e bëjnë cdo destinacion unik dhe të pakonkurueshëm.

Promovimi i burimeve të trashëgimisë kulturore është i një rëndësie të vecantë pasi komunikon ekzistencën e aseteve, kulturave, destinacioneve, etj, dhe krijon kërkesën turistike për këto destinacione. Gjithashtu promovimi mund të shërbejë për shpërndarjen e mbingarkesës turistike, krijimin e imazhit pozitiv në mendjen e klienteve potenciale si dhe rikujtesën për klientët e përsëritur. Cilido qoftë objektivi i promovimit, e rëndësishme është që këto burime të trashëgimisë kulturore janë me një vlerë të parikuperueshme dhe jetike për destinacione të caktuara, dhe si të tilla kërkojnë ruajtjen dhe manaxhimin e tyre nga një sërë aktorësh përgjegjës për këto veprimtari.

Me kalimin e kohës, burimet e trashëgimisë gradualisht ndryshojnë formën dhe strukturën në një nivel themelor, dhe kultura sot mund të mos jetë e njëjta nesër (Hoang, 2020). Kjo mund të vërtetohet në traditat, zakonet, doket dhe festat tradicionale, të cilat kanë një tendencë të harrohen dhe mos praktikohen nga brezat e rinj.

Vlera e zakoneve dhe traditat e vjetra mund të ndryshojnë me kalimin e kohës, por duke parë interesin e brezit të ri për trashëgimitë kulturore, ndryshimi varet nga mënyra se si ato menaxhohen (Hoang, 2020).

BIBLIOGRAFIA

- Academic, J. (2010). Tourism marketing information and destination image management. *African Journals of Business Management*.
- Csapó, J. (2012). The Role and Importance of Cultural Tourism in Modern Tourism Industry. *Strategies for Tourism Industry – Micro and Macro Perspectives*, ISBN: 978-953-51-0566-4, 201-234.
- Gaweł, Ł. (2012). Strategic Management of a Cultural Heritage Route with Reference to the Concept of Stakeholders. *Tłumaczenie artykułów*, 85-95.
- Goeldner, R. C., & Richie, J. B. (2009). *Tourism: principles, practices, philosophies*. Hoboken: John Wiley & Sons.

- Gračan, D., Zadel, Z., & Rudančić-Lugarić, A. (2010). Strategic Management of Cultural-Tourism Resources. *Academica Turistica*, 16-25.
- Gunn, C., & Var, T. (. (2002). *Tourism planing, Basicts, Concepts and Cases* (Vëll. i 4th). London: routledge.
- Hoang, K. V. (2020). The benefits of preserving and promoting cultural heritage values for the sustainable development of the country. *ICIES 2020* (fv. 1-7). Vietnam: EDP Sciences.
- Hussain.K., K. a. (2014). Evaluating Tourism's Economic Effects: Comparison of Different. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , (fv. 360-365).
- INSTAT. (2015). Tirana: Instituti Statistikave të Shqiperise.
- Kapllani, O. (2021). *Impakti i praktikave të manaxhimit strategjik në performancën e strukturave hoteliere, Rajoni Sarandë*. Tiranë: Universiteti i Tiranës.
- Koja, V., & Gorica, K. (2007). *Marketingu i turizmit*. Tiranë.
- Middleton, V., Fyall, T. C., Morgan, A., & Ranchho, M. (2009). *Marketing in Travel and Tourism* (4th ed.). Oxford, UK: Butterworth- Heinemann.
- Mill, R. &. (2009). *The Tourism System*. Kendall Hunt Publishing,.
- Stynes.D.J. (1997). *Economic Impacts of Tourism: A handbook for tourisem professionals*. Ilinois: tourisem research laboratory at University of Ilinois.
- WTO. (2005). *General Guidelines for the development of foreign direct investment indicators on the tourism sector*. Gjetur 9 2017, 10, nga <http://statistics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/tfdi.pdf>
- Zaei, M. E. (2013). The impacts of tourism industry on host community. *European journal of Tourism Hospitality and research*, 12-21.

TRASHËGIMIA KULTURORE, NJË AVANTAZH I PORTIT TË SARANDËS SI PORT I THIRRJES NË RAJONIN E MESDHEUT

Dr. RAKELA THANO

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
rakela.thano@unitir.edu.al

Dr. ORNELA SHALARI

Filiali Sarandë
Universiteti i Tiranës
ornela.shalari@unitirl.edu.al

ABSTRACT

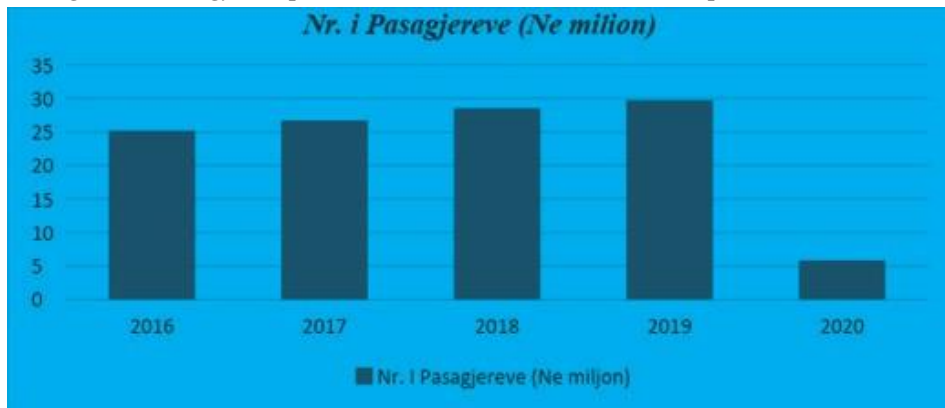
Cruise tourism is one of the fastest growing components of tourism. Companies of the cruise have started to look for different itineraries, in order to win one competitive advantage. As the number of cruise ports of call is constantly increasing, the port of Saranda must gain a competitive advantage over other ports of call that are located in the Mediterranean Region and encourage cruise companies to visit the port Saranda, bringing local economic benefits. The research examines the factors that may influence the selection of the port of Saranda as a port of the call. Through descriptive and comparative analysis, using existing statistical data from secondary official sources of the Saranda Sea Port, SHA and from face-to-face interviews, we have come to the conclusion that: The port of Saranda, as a port of call, is suitable for anchoring cruises. Culture is one of the main reasons that cruise ships anchor in the port of Saranda, with special emphasis on visiting the Archaeological Park of Butrint, which is included in the UNESCO World Heritage List.

Keywords: Port of Call, Cultural Heritage, Competitive Advantage

Sektori i lundrimit është një nga komponentët me rritje më të shpejtë të industrisë së turizmit. Përtej fakteve dhe shifrave qëndron një

histori për një industri që është përshkruar si një komunitet e cila përbëhet nga pasagjerët, anëtarët e ekuipazhit, portet, destinacionet, agjentët e udhëtimit, furnitorët, pronarët e bizneseve të mëdha, të mesme dhe të vogla dhe shumë të tjerë. Duke patur parasysh rëndësinë e turizmit të lundrimit për ekonominë në mbarë botën, ndikimi i pezullimit të lundrimit në 2020 pati efekte të gjera në të gjithë komunitetin e lundrimit. Sipas CLIA (Cruise Lines International Association) u pezulluan vullnetarisht lundrimet e pasagjerëve në mbarë botën, duke e bërë industrinë e lundrimit një nga industritë e para dhe të vetme që ndaluan përkohësisht lundrimin në interes të shëndetit publik. Pas pauzës globale në operacionet e lundrimit në mes të marsit, lundrimet rifilluan në disa vende të Evropës, Azisë dhe Paqësorit në korrik të vitit 2020. Që nga korriku i vitit 2020 deri në korrik 2021 në botë kanë udhëtuar 5 milionë pasagjerë në më shumë se 200 lundrime, duke vizituar 86 vende të botës. CLIA (2021). Realiteti i vitit 2020 ishte në kontrast të plotë me vitin 2019. Në 2019, industria e lundrimit global mirëpriti rreth 30 milionë pasagjerë, duke krijuar vende pune për 1.166 milionë njerëz në mbarë botën dhe duke kontribuar me mbi 154 miliardë dollarë në ekonominë globale.

Figurë 1: Pasagjerët që udhëtuan me krocere në botë. (shprehur në milion)

Burimi: CLIA (Cruise Lines International Association). State of the Cruise Industry Outlook. 2021.

Të dhënat më të fundit para pandemisë konfirmojnë se industria e lundrimit luan një rol të rëndësishëm në krijimin e vendeve të punës dhe të mundësive ekonomike për miliona njerëz në mbarë botën.

Në vitin 2020 në krahasim me vitin 2019 numri i të punësuarve në industrinë e lundrimit zbriti në 576 mijë pra kishim një ulje prej 51%. Në vitin 2019 produkti total botëror i industrisë së lundrimit ishte 154.5 bilion dollarë dhe në 2020 ishte 63.4 bilion dollarë, pra një ulje me 59%. Shpenzimet për pagat e punonjësve në 2019 ishin 50.53 bilion dollarë dhe për vitin 2020 kemi një humbje prej 23 bilion dollarë. CLIA (2021).

Portet e thirrjes janë një pjesë integrale e përvojës për pasagjerët e këtyre linjave, të cilat janë vazhdimisht në kërkim të itinerareve të larmishëm për t'u ofruar pasagjerëve të tyre, në mënyrë që të fitojnë një avantazh konkurrues ndaj kompanive të tjera.

Për turistët, dëshira për të udhëtuar është dëshira për të përjetuar diçka të panjohur, kështu kulturat e huaja shërbejnë si atraksione të rëndësishme. Turizmi kulturor është në kërkim të asaj që është unike dhe e bukur, që përfaqëson trashëgiminë më të çmuar për një vend. Vendet e Trashëgimisë Botërore janë atraksione të rëndësishme turistike dhe përbëjnë shtyllën kurrizore të industrisë së turizmit. Turizmi i trashëgimisë po rritet shumë më shpejt se të gjitha format e tjera të turizmit, veçanërisht në vendet në zhvillim, dhe për këtë arsye shihet si një mjet potencial për zbutjen e varfërisë dhe zhvillimin ekonomik të komunitetit. Vendet arkeologjike dhe monumentet antike janë elementë të rëndësishëm të trashëgimisë kulturore. Shpesh, ato janë tërheqja kryesore për turistët ndërkombëtarë dhe nëse janë mjaft madhështore mund të bëhen ikona ndërkombëtare.

Futja në Listën e Trashëgimisë Botërore mund të bëjë që një vend të bëhet shpejt një atraksion i madh turistik. Megjithatë turizmi gjeneron jo vetëm efekte pozitive por edhe negative. Siç vërehet nga UNESCO: Trashëgimia kulturore mund të shërbejë si një atraksion turistik, ndërsa turizmi mund të çojë në mbështetje financiare dhe politike për menaxhimin e kësaj trashëgimie. Nga ana tjetër, turizmi mund të dëmtojë trashëgiminë kur nuk menaxhohet mirë. Kështu, ekziston një tension midis turizmit dhe menaxhimit të trashëgimisë kulturore dhe natyrore, në të vërtetë midis turizmit dhe vlerave më të gjera shoqërore. Marrëdhënia midis vendeve të trashëgimisë dhe turizmit është dinamike dhe mund të përfshijë vlera kontradiktore. Duhet të menaxhohet në mënyrë të qëndrueshme për të tashmen dhe të ardhmen e brezave.

Rishikimi i literaturës

Turizmi kulturor dhe i trashëgimisë është një mjet i zhvillimit ekonomik që arrin rritjen ekonomike nëpërmjet tërheqjes së vizitorëve nga jashtë komunitetit pritës, të cilët janë të motivuar tërësisht ose pjesërisht nga interesi në ofertat historike, artistike, shkencore ose të stilit të jetesës apo të trashëgimisë së një komuniteti, rajoni grupi ose institucioni. Silberberg, T. (1995). Një udhëtim i tillë përqendrohet në përjetimin e mjediseve kulturore, duke përfshirë peisazhet, artet pamore dhe interpretuese si dhe stilet e veçanta të jetesës, vlerat, traditat dhe ngjarjet. Një numër i madh studimesh brenda shkencave sociale i janë kushtuar marrëdhënies ndërmjet trashëgimisë kulturore dhe zhvillimit të turizmit në vitet e fundit.

Në studimin e saj Bitusikova, A. (2021), paraqet teori të përzgjedhura mbi trashëgiminë kulturore dhe turizmin e trashëgimisë dhe pasqyron zbatimin e këtyre teorive brenda një konteksti të caktuar kombëtar dhe rajonal bazuar në një rast studimi në Sllovaki. Bessiére, J. (1998) gjithashtu e shikon trashëgiminë si një proces që lidh të kaluarën, të tashmen dhe të ardhmen. Sipas autores, trashëgimia është një gjenerues identiteti dhe uniteti, një tipar dallues i një grupi shoqëror, një prodhim shoqëror në zhvillim, i cili është dinamik, vazhdimisht në shqyrtim dhe gjithnjë në ndryshim. Për Lopez-Guzman, T dhe Gonzalez Santa-Cruz, F. (2016), shpallja nga UNESCO e Trashëgimisë Botërore, në cilindo nga modalitetet që ekziston, përfaqëson në shumicën e rasteve një rritje të ndjeshme të numrit të vizitorëve në këtë zonë gjeografike dhe një rritje të të ardhurave që rrjedhin nga turizmi.

Për Chase dhe McKee (2003), rajonet të cilat dëshirojnë të rrisin ndikimin ekonomik të turistëve të lundrimit duhet të gjejnë mënyra të rrisin shpenzimet e tyre për individ dhe numrin e mbërritjeve.

Sipas Mamoozadeh, A., dhe McKee, D.L. (1994) portet e thirrjes duhet të ofrojnë mallra dhe shërbime të ekonomisë lokale. Turizmi është bërë një temë shumë e rëndësishme në studimin e kulturës sot. Në shumë vende të botës turizmi është bërë një agent kyç në ndërtimin dhe rindërtimin e "kulturës tradicionale". MacCannell. D. (1992)

Metodologjia

Në mënyrë që të hetohet se si porti i Sarandës fiton avantazh konkurrues, janë përdorur tre mënyra:

1. Intervista ballë për ballë. Mostra e zgjedhur për këtë hulumtim përfshin individ që kanë lidhje me sektorin e lundrimit, sic janë menaxherë të agjencive turistike dhe individë që punojnë në Portin Detar Sarandë si menaxherë të shërbimeve të portit. Informacioni që kërkuam nga personat e intervistuar ishte mbi;
 - Thellësinë e detit në kalatë
 - Gjatësinë e kalatës
 - Zbarkimin e pasagjerëve
 - Mirëseardhjen e pasagjerëve
 - Shërbimin e transportit të pasagjerëve kur zbresin në kalatë
 - Ekskursionet në dispozicion
 2. Hulumtim i treguesve të Portit Detar Sarandë.
 3. Informacione të marra nga faqet e internetit në lidhje me kroçerat.
- Kombinimi i kërkimit arkivor dhe analiza e përmbajtjes mundëson një pamje më gjithëpërfshirëse të të dhënave në dispozicion, të kombinuara me marrjen e intervistave nga ata të cilët kanë njohuri të thella mbi industrinë e lundrimit, do të ishte i përshtatshëm për këtë studim.

Porti i Sarandës si port i thirrjes në industrinë e krocerave

Port i thirrjes quhet ai port, ku një anije hyn në një port të caktuar dhe pasagjerët e saj e kalojnë ditën brenda atij porti ose në zonën përreth. Linjat e lundrimit ndalojnë në këto porte të veçanta zakonisht për atraksionet që ofron rajoni. Industria e lundrimit po kërkon destinacione të reja për të tërhequr sa më shumë pasagjerë dhe kjo krijon një avantazh konkurrues për portet e thirrjes në qoftë se ata munden të ofrojnë diçka për të gjithë.

Ndërsa industria e lundrimit rritet dhe numri i destinacioneve në të cilat ndalojnë kroceret për të vizituar, rritet. Krocerat lëvizin në të gjithë botën duke ndryshuar shpesh 5 itineraret e tyre sipas stinëve dhe sipas ndryshimeve që pëson tregu. Si rezultat, pasagjerët janë në gjendje të vizitojnë botën me lehtësi. Portet e thirrjes janë një pjesë

integrale e produktit të lundrimit, duke i përshkruar shpesh si porti i destinacionit Butt (2007).

Portet tërheqin lloje të ndryshme lundrimesh për shkak të karakteristikave të tyre. Kjo nuk përfshin vetëm aktivitetet që ata kanë për të ofruar, por gjithashtu aspekte të tilla si madhësia e portit dhe, nëse një anije mund të ankorohet në port ose nëse duhet të ankorohet në det të hapur dhe pasagjerët të zbresin në breg me varka të vogla, West (2008).

Një port për të fituar një avantazh konkurses, është e rëndësishme të kuptohet se çfarë dëshiron dhe ka nevojë konsumatori. Kjo përfshin njohjen e segmentit të synuar të pasagjerëve. Debbage (1999). Fahy (2004) gjithashtu thekson se vendi i origjinës mund të përcaktojë gjithashtu nevoja dhe dëshira të ndryshme, prandaj, ky është një faktor tjetër që duhet marrë parasysh. Kënaqësia e klientit është thelbësore për të fituar një avantazh konkurses në një port të thirrjes. Vitet e fundit, ka patur një zhvillim të porteve të Shqipërisë për të krijuar infrastrukturën e nevojshme dhe për tu përshtatur në portet e thirrjes.

Table 1: Numri i Porteve të Thirrjes në vendet e Rajonit të Mesdheut.

Vendi	Porte
Greqia	57
Italia	57
Franca	39
Spanja	34
Turqia	19
Croacia	18
Egjypti	6
Qipro	3
Malta	2
Mal i Zi	2
Shqipëria	2

Burimi: <https://www.whatsinport.com> / date 23.10.2022

Shqipëria ka katër porte të rëndësishme që punojnë me autoritetet lokale për të promovuar atraksionet historike dhe kulturore të rajonit të tyre, duke e bërë portin dhe rajonin e tyre një destinacion konkurses

SI TA BËJMË TRASHËGIMINË TONË KULTURORE TË FLASË? – KREATIVITET DHE NDËRMJETËSIM NË NJOHJEN E TRASHËGIMISË KULTURORE”

në rajonin e Mesdheut. Por vetëm dy prej tyre funksionojnë si porte të thirrjes; Porti i Sarandës dhe Porti i Durrësit.

Table 2: Numri i trageteve turistike dhe krocerave që janë ankoruar në Portin Detar Sarandë

<i>Viti</i>	<i>Tragete Turistike</i>	<i>Krocere</i>	<i>Në kalatë</i>	<i>Në radë</i>
2016	146	38	23	15
2017	138	60	8	52
2018	172	42	7	35
2019	292	45	1	44
2020	1	0	1	0
2021	2	0	2	0
2022	86	9	3	6

Burimi: Porti Detar Sarandë. Sh.A. Tetor 2022 (Të dhënat për vitin 2022 janë deri në datën 10.10.2022)

Table 3: Numri i pasagjerëve që kanë qënë të immbarkuar në krocerat dhe anijet turistike të cilat janë ankoruar në Portin Detar Sarandë

<i>Viti</i>	<i>Pasagjerë të trageteve turistike</i>	<i>Pasagjerë që kanë zbritur në port nga tragetet turistike</i>	<i>Sa % e pasagjerëve ka zbritur</i>	<i>Nga kalata</i>	<i>Nga rada</i>
2016	43649	37056	82.6	14271	22785
2017	136978	109833	80.1	9953	99880
2018	105622	91934	87	17133	74801
2019	137684	122160	88.7	31537	90623
2020	44	44	100	44	0
2021	722	635	88	635	0
2022	15072	14266	95	8905	5361

Burimi: Porti Detar Sarandë. Sh.A. Tetor 2022 (Të dhënat për vitin 2022 janë deri në datën 10.10.2022)

Eskursionet që zhvillojnë pasagjerët e krocerave

Çdo port është i ndryshëm, por në përgjithësi, shumë prej tyre ofrojnë një larmi dyqanesh suveniresh, restorante, bare, plazhe, aktivitete, vende historike dhe atraksione të tjera, të cilat mund t'i eksplorojnë vetë vizitorët ose t'i vizitojnë përmes një eskursioni. Ato vijnë në dy lloje: aktivitete të sponsorizuara nga anijet dhe turne të pavarura. Të sponsorizuara nga anijet janë ato eskursione të rezervuara përmes linjës së lundrimit,

ndërsa turnet e pavarura rezervohen me guida ose kompani që operojnë privatisht. Pamjet kulturore, atraksionet dhe ngjarjet ofrojnë një motivim të madh për udhëtim, madje edhe vetë udhëtimi gjeneron kulturë.

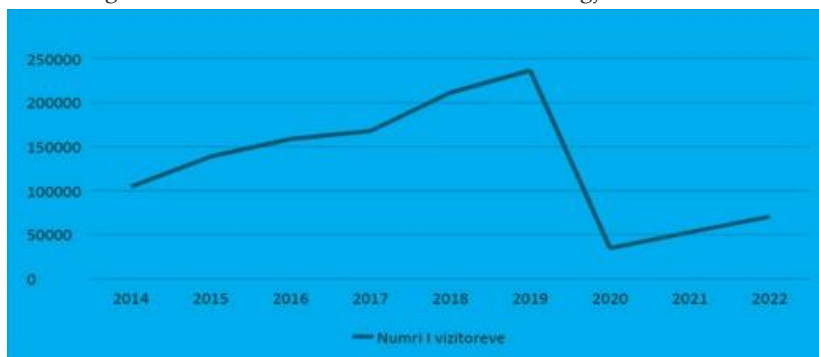
Produkti turistik përbëhet nga tre komponentë bazë: atraksionet, objektet dhe aksesit. Atraksionet janë çelësi i elementëve pasi janë ato që çojnë në udhëtime, për turistët që udhëtojnë në kërkim të përvojave të reja dhe vlerësojnë shumë mundësinë për të shijuar njësitë autentike dhe atraksionet unike. Kur njerëzit zgjedhin një destinacion për të udhëtuar, në rastin e vendeve që janë shpallur Trashëgimi nga UNESCO, shpesh motivimi është vendi në tërësi dhe jo një ndërtesë e caktuar ose ndonjë veçori gjeografike në të.

Parku Kombëtar i Butrintit është një burim i madh natyror, arkeologjik dhe për Shqipërinë është aseti kryesor turistik për të gjithë rajonin jugor. Parku përfaqëson një përzierje unike të peisazheve kulturore dhe natyrore që ilustrojnë marrëdhëniet midis njeriut dhe natyrës për më shumë se tre mijëvjeçarë.

Atraksione kulturore të rajonit të Sarandës të cilat vizitojnë turistët kur zbresin nga krocerat janë:

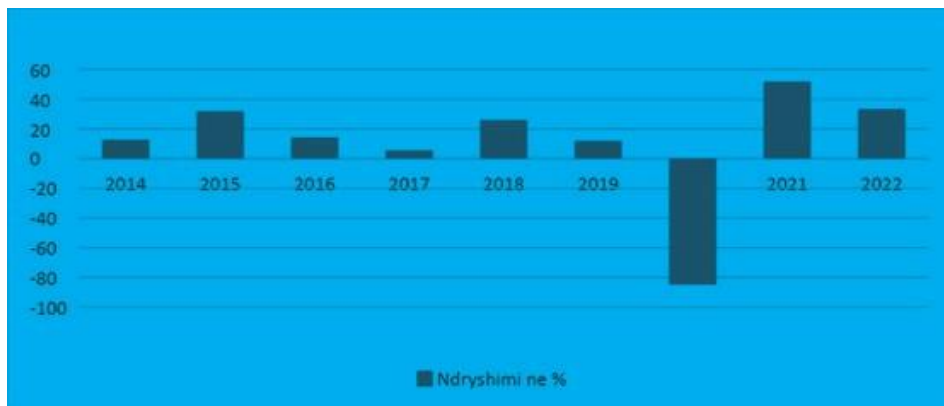
- Parku Arkeologjik i Butrintit, i cili është i përfshirë në Listën e Trashëgimisë Botërore të UNESCO.
- Monumentet:
Siti Arkeologjik i Foenikës (Finiq),
Rrënojat e kalasë së Onhezmit në Sarandë,
Rrënojat e Sinagogës,
Kalaja e Ali Pashës në Vivar,

Figure 2: Numri i vizitorëve të Parkut Arkeologjik të Butrintit.

Burimi: Parku Arkeologjik i Butrintit. (të dhënat për vitin 2022 janë deri në 30 shtator)

Figure 3: Ndryshimi i numrit të vizitorëve të Parkut Arkeologjik të Butrintit. (i shprehur në %)

Burimi: Parku Arkeologjik i Butrintit. (të dhënat për vitin 2022 janë deri në 30 shtator)

Konkluzione

Qëllimi i këtij hulumtimi ishte të ndërmernte një hetim mbi karakteristikat e portit të thirrjes në Sarandë.

- Që një port i thirrjes të jetë i suksesshëm duhet të fitojë një avantazh konkurrues.
- Kërkesa kryesore për një port të thirrjes është të jetë i përshtatshëm për ankorimin e anijeve të përmasave të ndryshme.
- Portet e thirrjes duhet të dallohen, duke ofruar një sërë aktiviteteesh për të tërhequr një shumëllojshmëri njerëzish.
- Shërbimi që ofrohet në portin e thirrjes duhet ti bëjë pasagjerët të ndihen të veçantë, sepse kjo është diçka që ata do të kujtojnë.
- Porti i Sarandës, si port i thirrjes është i përshtatshëm për ankorimin e krocerave.
- Një nga motivet kryesore që krocerat ankorohen në Portin e Sarandës është kultura, me theks të veçantë, vizita në Parkun Arkeologjik të Butrintit, i cili është përfshirë në Listën e Trashëgimisë Botërore të UNESCO.

BIBLIOGRAFIA

- BESSIÈRE, J. (1998). "Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas". In: *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, pp. 26–27.
- BITUSIKOVA, A. (2021). "Cultural Heritage as a Means Of Heritage Tourism Development". *Muzeológia a KultúrneDedíctvo* 9(1): pp. 81-95.
- BUTT, N. (2007). "The Impact of Cruise Ship Generated Waste On Home Ports And Ports Of Call: A Study Of Southampton". *Marine Policy*, Elsevier, vol. 31(5), pp. 591-598.
- CHASE, G.L. AND MCKEE, D. L. (2003)". The Economic Impact of Cruise Tourism on Jamaica". *The Journal of Tourism Studies* Vol. 14, No. 2, pp.16
- CLIA (Cruise Lines International Association). State of The Industry Outlook. 2021.
- CLIA (Cruise Lines International Association). State of The Cruise Industry Outlook. 2022.
- DEBBAGE, K. (1999), "Air Transportation and Urban-Economic Restructuring: Competitive Advantage in The U.S. Carolinas," *Journal of Air Transport Management*, 5(4): 211-221.
- FAHY, J. (2002). "A Resource-Based Analysis of Sustainable Competitive Advantage in A Global Environment". *International Business Review*, Elsevier, vol. 11(1), pages 57-77.
- LOPEZ-GUZMAN, T. AND GONZALEZ SANTA-CRUZ, F. (2016) "International Tourism and The UNESCO Category of Intangible Cultural Heritage". *International Journal of Culture Tourism & Hospitality Research*. 10(3): pp.310-322
- MACCANNELL, D. (1992). *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. 1st Edition.
- MAMOOZADEH, A. AND MCKEE, D.L. (1994). "Cruise Ships in The Third World: Development Versus Corporate Financial Objectives". In D.L. McKee (Ed.), *External Linkages and Growth in Small Economies* (pp. 91-101). Westport, CT: Praeger.
- SILBERBERG, T. (1995) "Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites." *Tourism Management* 16: 5. Pp. 361-365.
- Parku Arkeologjik i Butrintit. Tetor 2022.
- Porti Detar Sarande, SH.A, Tetor 2022.
- WEST, J. (2008). *The Essential Little Cruise Book*, 4th: Expert Advice for Planning and Enjoying a Perfect Vacation at Sea.
- <https://www.whatsinport.com/> / date 23.10.2022

INTERPRETIMI I VEPRËS SË KOL IDROMENOS, “DY RRUGËT” NË KONTEKSTIN E MUZEUT ETNOGRAFIK

Dr. SILVANA NINI

Qendra e Studimeve dhe
Publikimeve për Arbëreshët
silva_nini@yahoo.com

Prof. Dr. ANASTASI PRODANI

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
Universiteti i Tiranës
nastaprodani@yahoo.com

ABSTRACT

This article aims to put forward an interpretation of the artwork of Kol Idromeno “Two paths”, in the context of the ethnographic museum. The emblematic painting “Two paths” of Kol Idromeno carries in itself a very interesting history of the reason for its creation, as well as the history of its exposure in various contexts and interpretations. Created to be an illustrative part of the religious catholic education mission for a given group of people, the painting had to be not only visually readable and understandable for them, but moreover they had to see themselves in it as well as the environment around them. Therefore, the artwork, through the historical atmosphere of the time, of the way of living and of the city’s characters and Shkodra’s neighbourhoods, is conceived to display, and not only, the christian didactics. Among other things, the artwork is also a very important documentation of the dress’ ethnographic element, through which we can collect information and conduct our interpretation.

Keywords: interpretation, artwork, history, ethnographic museum, traditional dress.

Metodologjia e interpretimit të veprës në kontekstin e muzeut etnografik

Funksioni i muzeut, është *koleksionimi, ruajtja dhe interpretimi* i materialit me rëndësi kulturore, fetare, artistike, historike ose shkencore, me synimin e edukimit dhe argëtimit të publikut.¹ Pra muzeu nuk është vetëm një vend grumbullimi për trashëgiminë kulturore materiale, por edhe një hapësirë për të krijuar dhe transmetuar trashëgiminë kulturore jomateriale.² Tashmë “muzetë po u përgjigjen indikatorëve të rinj, mënyrave të reja të krijimit të njohurive dhe formave të reja të edukimit”³. Ne do të ndalemi pikërisht në elementin e tretë të funksionit të muzeut, atë të interpretimit, i cili përçon te publiku informacionin mbi veprën/objektin, mbështetur mbi konceptin se: Trashëgimia jomateriale duhet parë si një kornizë më e gjerë brenda së cilës trashëgimia materiale merr formën dhe rëndësinë e saj.⁴

Për të kuptuar dhe interpretuar imazhin, puna hulumtuese duhet të mbështetet në: arsyet dhe periudhën e realizimit, çfarë paraqet imazhi në vetvete dhe si shihet ky imazh nga audienca. Të përcaktuara si “tre mënyrat kryesore nëpërmjet të cilave një imazh bëhet kulturalisht kuptimplotë”.⁵ Në këtë këndvështrim merr rëndësi konteksti historik në të cilin është realizuar kjo vepër, dhe konkretisht këtu kemi të bëjmë me shoqërinë shqiptare të fundit të shekullit XIX, në Shkodër. Sipas studiuesve Miguel dhe León “ka dy mënyra se si shihen fotot: e shpejtë dhe e ngadaltë”⁶, dhe në rastin tonë dallimi mes tyre është thelbësor se me një vështrim të ngadaltë ne mbledhim informacion, madje sa më shumë ta segmentojmë imazhin/pikturën në fjalë aq më i thelluar do të jetë informacioni që do të përftojme. Është ajo që në përkthim ne i referohemi si *scenes-and-frames semantics* e Fillmorit⁷, pra nga *scene* përpunojmë mendimin të shprehur në atë që quhet *linguistic frame*, pra nga imazhi shkojmë tek fjala. Piktura e porositur për qëllim edukativ (*task*) përcillte mesazhin nga dhënësi (piktori) për te një receptor i caktuar (besimtarin katolik shkodran), dhe njëkohësisht ajo do të shërbente dhe si një *pasqyrë*, ku njerëzit do të shihnin veten e tyre, brenda një realiteti të prekshëm për ta në mënyrë që të përmbushte funksionin për të cilën qe krijuar. Ndërsa sot, kjo vepër nuk ka më atë funksion dhe për pasojë nuk mundet të jetë më një pasqyrë e të përcjellë të njëjtin mesazh, pasi audienca të ndryshme interpretojnë të njëjtat

imazhe vizuale në mënyra shumë të ndryshme, dhe këto dallime i atribuohen identiteteve të tyre të ndryshme sociale⁸, kulturore, etj., dhe hapësirave kohore të cilat i ndajnë. Lidhur ngushtësisht me audiencën, dhe me kontekstin historik në të cilin kjo audiencë bën pjesë, jo vetëm që vepra e artit merr formën dhe rëndësinë e saj por edhe shndërrohet nga *pasqyrë* në *dritare*⁹. Një dritare e hapur për të hulumtuar dhe interpretuar jo vetëm përmbajtjen e saj, por edhe historinë e veprës të cilat jetësohen dhe kontekstualizohet nga vetë audienca.

Historia e krijimit, ekspozimit dhe interpretimet e veprës “Dy rrugët”

Kol Idromeno (1860-1939) është vlerësuar si një nga autorët më përfaqësues të artit shqiptar të periudhës së fundit të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit XX dhe njëkohësisht i lidhur ngushtë me trashëgiminë

⁸ G. Rose, 2001. Vep. e cit., f. 26

⁹ Për më shumë mbi rolin e fotografisë si dritare, pasqyrë dhe norma konsultoni J. M. de Miguel, O. G. Ponce de León, f. 88-91 dhe 98. Vepër e cit.

kulturore të qytetit të Shkodrës¹⁰. Veprimtaria e tij do të përfshijë pikturën, skulpturën, inxhinierinë, arkitekturën dhe urbanistikën, fotografinë, muzikën, skenografinë, etj. I njohur si autori i veprës “ikonë” të artit shqiptar të kësaj periudhe, portretit të “Motrës Tone”, ai është edhe autori i veprës emblematike “Dy rrugët” (e realizuar rreth viteve 1890-1896?)¹¹, vepër e cila ka ngjallur një interes të madh nga studiues, artistë dhe kuratorë të artit pamor, mbas viteve '90.

Vepra mbart në vetvete një histori interesante të krijimit dhe të funksionit të saj, histori të cilën e sjell Degrand¹², konsulli francez në Shkodër, në librin e tij “Kujtime nga Shqipëria e Epërme”, botuar në vitin 1901 në Paris. Ai tregon për një At të Shoqërisë së Jezusit, i cili përshkonte malësitë e Shkodrës si misionar për të bërë shërbesat shpirtërore në këto zona. Prifti i devotshëm në misionin e tij, edhe pse jetonte në të njëjtat kushte si këta malësorë të varfër, kishte kuptuar që shembulli i tij dhe shpjegimet që ai bënte, mbi qiellin dhe ferrin apo mbi të mirën dhe të keqen, nuk mjaftonin pasi ishin koncepte që ata nuk ua dinin rëndësinë. Për këtë arsye, prifti i ishte drejtuar piktorit të ri nga Shkodra, Kol Idromenos, për t'i pikturuar këto subjekte që ata të mund t'i shihnin, ku vepra “Dy rrugët” ishte njëra prej porosive. Historia e kishës është e lidhur ngushtë me përdorimin e fuqisë së imazhit për edukimin e masës së besimtarëve, të cilët nuk dinin shkrim e lexim, me historinë biblike dhe mësimet e saj. U deshën shekuj që ikonografia e krishterë të standardizohej dhe të harmonizohej me tekstet biblike.¹³ Po ashtu, do të kalonte në disa etapa të shprehjes artistike deri në format e reja estetike të propozuara nga arti i Rilindjes së Europës Veriore, ndikuar nga reforma protestante. Ky art favorizoi përshkrime moraliste të ulëta të jetës së përditshme, ose skena të thjeshta narrative nga Bibla, në vend të skenave dramatike teologjike që përfshijnë Mundimet, Kryqëzimin dhe Ringjalljen e Krishtit. Arti protestant gjithashtu prirej të reflektonte një qasje më modeste dhe personale ndaj fesë. Në këtë këndvështrim artisti dhe kuratori Adrian Paci shprehet për veprën “Dy rrugët”:

¹⁰ A. Mesi, 2021. *Surprizat e një arkivi: Mbi trashëgiminë fotografike të Kol Idromenos*, në “Studime për artin 20”, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit, f. 74

¹¹ E. Hoxha, (6 shtator 2009), *Piktura religjioze: kahu i errët i Idromenos*, në Suplementi Milosao, Gazeta Shqiptare

¹² A. Degrand, 2019, *Kujtime nga Shqipëria e Epërme*, Plejad, (bot. i pare: 1901), f. 243

¹³ <http://www.visual-arts-cork.com/christian-art.htm>

Më shumë se një referencë për traditën italiane, kjo pikturë na kujton disa skena nga Hieronymus Bosch ose Peter Brueghel, ku figurat shfaqen në peizazh dhe ku vëllimet njerëzore nuk janë ato që përcaktojnë dinamikën kompozicionale të pikturës. Një dozë folklori dhe një sens humori popullor heq nga piktura e Idromenos atmosferën e errët dhe retorikën vizuale që karakterizojnë zakonisht mënyrën se si trajtohet kjo temë.¹⁴

E krijuar për të qenë pjesë ilustruese e misionit të edukimit religjioz katolik, për një grup të caktuar njerëzish, piktura duhet të ishte jo vetëm e kuptueshme vizualisht prej tyre, por në të ata duhej të shihnin vetveten dhe mjedisin e njohur që i rrethonte. Kështu, vepra merr përsipër që nëpërmjet atmosferës historike të kohës, të mënyrës së jetesës dhe të personazheve të qytetit dhe të rrethinave të Shkodrës, të pasqyrojë didaktikën kristiane. Përveç historisë së saj të krijimit dhe funksionit, kjo vepër mbart edhe historinë e ekspozimeve, në kontekste dhe interpretime të ndryshme. Në dhjetor të vitit 1974, dërgohet në sektorin e artit të Institutit të Monumenteve për restaurim nga Muzeu Ateist.¹⁵ Nga një vepër e krijuar për të kryer funksionin edukues të besimit katolik, mbas restaurimit (1974-1976)¹⁶, ekspozohet në Muzeun Ateist, i hapur në Shkodër në vitin 1973 (në ndërtesën e Katedrales së kthyer në Pallat Sporti), për t’i shërbyer tashmë propagandës antifetare. E vendosur në katin e parë të ekspozimit, ironikisht kjo vepër do të bëhej pjesë e punimeve të ekspozuara në kontekstin e “traditës së popullit shqiptar në luftën kundër fesë dhe klerit”.¹⁷ Mbas viteve ’90 vepra bëhet pjesë e fondit të Muzeut Historik Shkodër dhe njëkohësisht do të fillojë të ngjallë, interesa qoftë studimore por edhe ekspozuese e interpretuese. Zbulimi i disa fotografive që tregonin punën parapërgatitore të artistit, të realizuara në studion e tij, u bë edhe shkaku kryesor i hapjes së ekspozitës “Dy rrugët e Idromenos” në Muzeun Marubi në Shkodër më 26 janar 2016, kuruar nga artisti Adrian Paci. Ekspozita kishte në qendër të ekspozimit të saj veprën

¹⁴ <https://www.marubi.gov.al/exhibitions/temporary/the-two-roads-of-idromeno>

¹⁵ A. Sadikaj, 1976. *Restaurimi i tablosë “Dy rrugët” e piktorit Kol Idromeno*, në Revista Monumentet, Instituti i Monumenteve të Kulturës, Nr. 11, f. 107

¹⁶ E. Laperi, 2022. *Kol Idromeno, Themeluesi i artit realist shqiptar*, Mediaprint, Tiranë, fq. 165 (Sipas Laperit, restaurimi i veprës u realizua nga A. Sadikaj dhe H. Nallbani në vitet 1974-1976)

¹⁷ P. Mirdita, <https://www.shkodraweb.com/dossier-muzeu-ateist-i-vetmi-ne-llojin-e-tij-ne-bote-shembull-i-utopise-se-regjimit-komunist/>

“Dy rrugët” dhe “Betimi i rremë”, po ashtu edhe imazhet fotografike që artisti i kishte improvizuar në studio, si një referim identik për pikturën “Betimi i rremë”¹⁸. Edhe pse këto fotografi të gjetura nuk ishin përdorur nga artisti për veprën “Dy rrugët”, ato hedhin dritë mbi procesin e punës së artistit, deri në këtë kohë të panjohur, pjesë e së cilës mund të ketë qenë edhe vetë vepra në fjalë¹⁹. Gjithashtu studiuesi Mesi shpjegon procesin klasik të punës së artistit, nëpërmjet skicave të detajuara paraprake.²⁰ Pikërisht kjo metodologji e punës së tij, qasja ndaj mediumit të fotografisë, kishte rëndësi për paraqitjen e realitetit me vërtetësi, por njëkohësisht nëpërmjet inskenimeve dhe pozave fotografike ai “krijon një përzierje fantastike mes realitetit dhe teatralitetit”.²¹ Në 2019, në Galerinë e Kombëtare të Arteve do të hapet ekspozita “Kolë Idromeno në retrospektivë”²², që merr përsipër të sjellë krijimtarinë e artistit në disa dimensione, si: themeluesin e shkollës realiste të pikturës shqiptare të shek. XIX – XX; lëvruar të gjinive të ndryshme; lidhjen e fortë me trashëgiminë kulturore popullore. Ndër veprat e ekspozuara bën pjesë edhe tabloja “Dy rrugët”, e cila prezantohet si një vepër që ndonëse përcjell një përjetim biblik, etnografikisht është e veshur dhe frymon shqip.²³ Këtë ngjyrim lokal, të perceptimit të veprës, e bën të mundur përshkrimi me vërtetësi i kostumeve të qytetit të Shkodrës dhe i rrethinave të tij.

Interpretimi i veprës bazuar në elementin etnografik të veshjes tradicionale të kohës

Vepra “Dy rrugët” ashtu siç e pamë edhe më lart, në kontekstet e ndryshme të ekspozimit dhe ashtu si thekson Teuta Toska: “tregon për

¹⁸ G. Çitaku, Dy rrugët e Kolë Idromenos, <https://gazmendcitaku.wordpress.com/2018/12/14/dy-rruget-e-kole-idromenos/>

¹⁹ A. Mesi, 2021. *Vep. e cit.*, f.77

²⁰ Po aty, f. 76-77

²¹ F. Nikolli, 2017. *Intervista – Adrian Paci: Kur Kolë Idromeno inskenonte ferrin në Shkodër* <https://www.voal.ch/intervista-adrian-paci-kur-kole-idromeno-inskenonte-ferrin-ne-shkoder/>

²² kuruar nga Erzen Shkololli në bashkëpunim me këshilltarët e ekspozitës: Eleni Laperi, Zef Paci dhe Afërdita Onuzi (etnografe)

²³ <https://harabel.com.al/exhibition-kole-idromeno-in-retrospective-national-gallery-of-arts-27th-of-june-8th-of-september-2019-tirana/>

fuqinë e saj interpretuese dhe shumëllojshmërinë e qasjeve estetike që mund të marrë shikuesi”²⁴. Ndër vlerat e shumta që kjo vepër mbart në vetvete është edhe pasqyrimi i realitetit të kohës, që i përket gati një shekulli e gjysmë para. Tabloja nga ana kompozicionale paraqitet e ndarë në dy pjesë. Pjesa e sipërme që përkon me rrugën drejt parajsës dhe pjesa e poshtme ajo që personifikon rrugën për në ferr. Portat që orientojnë hyrjet, në mënyrë alegorike na tregojnë mënyrën e jetesës që personazhet zgjedhin të ndjekin. Pjesa e poshtme e tablosë, dhe që vizualisht peshon më shumë, paraqet një sërë skenash sa realiste në përshkrimin e identitetit të personazheve nëpërmjet kostumeve shumëngjyrëshe, aq edhe të improvizuara dhe teatrale në ngjarjen që përfshin secilin grupim. Edhe pse autorë të ndryshëm²⁵ mendojnë se piktura gjeografikisht i referohet zonës afër kalasë së Rozafës në qytetin e Shkodrës, nëpërmjet kostumeve të paraqitura aty përfshihet një areal më i gjerë. “Porta e madhe” që shumë autorë e përshkruajnë si portën e ferrit, më së shumti shfaqet si porta e realitetit Shkodran të kohës, realitet që artisti kërkon ta tregojë, jo vetëm ngushtësisht me sytë e moralit kristian por edhe me sytë e një intelektual, që ironizon dhe paraqet problematikat e shoqërisë së kohës. Në këtë portë paraqitet një turmë entuziaste që dëshiron të bëhet pjesë e këtij realiteti. Nëpërmjet veshjes mund të identifikojmë personazhet në hyrje, si: dy burra me veshje qytetare shkodrane, më pas vijnë personazhe nga rrethinat e Shkodrës, çifti burrë dhe grua (gruaja me veshjen e mirë) me veshjen e Mirditës, më pas personazhe me veshjen shumëngjyrëshe të grave të Zadrimës, ndërsa burri me veshje me tirq. Më pas në radhë, vijnë dy burra me linjë (këmishë) të gjatë, si veshje verore e burrave mirditorë e mbas tyre shfaqet xhubleta e kuqe e Dukagjinit. Mbas rreshtit të parë vijnë të duken kryesisht njollat e kuqe të fesit, pjesë e veshjes së burrave të qytetit dhe njollat e bardha të plisave, pjesë e veshjes së burrave të zonave rurale. Më pas, përgjatë një rruge, në mes të gjelbërimit dhe lehtësisht e përshkueshme, që përfundon me flakët e ferrit dhe që është edhe porta reale e ferrit, ndërtohen skenat

²⁴ T. Toska, 2019. *NJË PIKTURË-SA NJË JETË* (për një lexim të dy rrugëve të K. Idromenos), në Peizazhe të fjalës, <https://peizazhe.com/2019/07/31/nje-piktura-sa-nje-jete/>

²⁵ B. Bekteshi, 2013. *Guximi i rilindasit Idromeno, në kryeveprën “Dy rrugët e jetës”*, <https://sot.com.al/opinione/guximi-i-rilindasit-idromeno-n%C3%AB-kryevepr%C3%ABn-%E2%80%9CDy-rrug%C3%ABt-e-jet%C3%ABs%E2%80%9D>; Eleni Laperi, 2022. *Vep. e cit.*, f. 158

groteske, plot ekspresivitet e ironi”²⁶. Vendosja e këtyre skenave, edhe pse vizualisht ndjekin në mënyrë metaforike një rrugë, nuk është bërë në mënyrë lineare, por secila prej tyre përbën një histori më vete dhe i përket një grupi shoqëror të caktuar. Çdo skenë në vetvete, mbart një ves ose mëkat të dënueshëm nga normat e besimit fetar katolik të kohës. Rruga vazhdon me një grup kompozicional ku personazhet aty i përkasin komunitetit katolik të qytetit të Shkodrës, shtresave të kamura të shoqërisë. Një burrë që i vardiset një gruajë të re, pra i etiketuar nga autori me mëkatën e lakmisë së gruas së tjetrit, apo edhe me mëkatën e tradhtisë bashkëshortore nga ana e gruas. Këtu nuk rrinë jashtë edhe grupi i grave të pozicionuara në rolin e përgojueseve të fenomenit që ndodh përpara syve të tyre. Dy kalorësit kryelartë mbi kuaj, përsëri pjesë e shtresave të kamura të qytetit të Shkodrës, ndiqen me devocion nga shërbëtori i veshur me tirq dhe zhgunin e zi, që tregon edhe përkatësinë e tij nga rrethinat rurale të Shkodrës. Rehatuar në përtacinë e tyre, identifikojmë nëpërmjet veshjes dy burra nga zonat rurale. Viojnë dy burrat me armë dhe zagarët pranë, të paraqitur me veshjen e Dukagjinit. Zonave rurale i përket edhe grupi i burrave që shfaqet me vesin e pijanecit dhe të pangopësisë.

Simbol i ahengut shkodran është bërë grupi i burrave me veshje qytetare shkodrane me vegla muzikore në dorë, të dhënë mbas këngës, bisedave dhe pijes. Këta njerëz i janë dorëzuar kënaqësive tokësore. Këngët e ahengut shkodran përmbajnë tematikë liriko-erotike, heroike. Në to ndjehet dinamika e jetës qytetare, që zbulohet nga motivet shoqërore me ngjyrim tejet lokal dhe larg kufizimeve fetare²⁷. Së bashku me grupin e muzikantëve qytetarë vëmë re edhe një personazh të veshur me veshje malësori, me plisin në kokë e me dorën e vendosur në mënyrën tipike si të këngëve maje-krahit. Në këtë rast i referohemi tezës së hedhur nga Tonin Zadeja mbi ndikimin që mund të kenë ushtruar në strukturën e këtyre këngëve elementët e këngëve të malësisë. Nuk e dimë, nëse Idromeno ka dashur të na japë këtë lloj orientimi në skenën e ahengut. Si njohës i muzikës e si instrumentist ai pikturon edhe veten e tij si pjesë e grupit.

²⁶ A. Mesi, 2021. *Vep. e cit.*, fq. 77

²⁷ T. Zadeja, Kënga qytetare shkodrane dhe ahengu, historia, tiparet dhe karakteristikat dalluese të këtij visari shprehës të shpirtit estetik. <https://www.albertvataj.com/2016/06/16/kenga-qytetare-shkodrane-dhe-ahengu-historia-tiparet-dhe-karakteristikat-dalluese-te-ketij-visari-shprehes-te-shpirtit-estetik/>

Plaga e rëndë e gjakmarrjes është subjekti në vijim, që përfaqësohet nga një grup mirditorësh. Personazhet përfshihen në një vorbull vrasjesh zinxhir në mungesë logjike të plotë. Vetë Degrand, në librin “Kujtime nga Shqipëria e Epërme”, i përshkruan Mirditorët me “prirje të parezistueshme për gjakmarrjen”²⁸, por edhe si një tipar ky i pjesës më të madhe të malësorëve të Shqipërisë së Epërme. Ai thekson se “Mirditorët i nënshtrohen një ligji, i quajtur kanuni i Lek Dukagjinit”²⁹. Më tej vijon: “Ata i cilësojnë si hajdutë. Në mënyrë të pakundërshtueshme ata janë të tillë, por i nxijnë edhe më shumë sesa janë në të vërtetë, pasi aty ka të varfër të tejskajshëm dhe sidomos mes atyre që jetojnë rrëzë malit”.³⁰ Në këtë rast, konstatimi i Degrand vjen i njëjtë me atë çka Idromeno i “vesh” si ves e si mëkat nga ana e besimit por edhe si një plagë shoqërore, mirditorëve. Në vepër ai pasqyron si gjakmarrjen por edhe vesin e vjedhjes, pikërisht te grupi i burrave afër flakëve të ferrit. Të gjithë të ngarkuar me plaçka në krah e me bagëti që i kanë vënë përpara, pa qenë të ndërgjegjshëm se po thithen nga flakët e ferrit. Skena e betimit të rremë, tregon një grup malësorësh nga Dukagjini, përpara një altari. Veshja por edhe mënyra e krehjes së kokës, me cullufe dhe e rruar tregon identitetin e tyre. Mbas tyre duket një grua e ulur në pozicion mbrojtës ndaj një djali, i cili mban një shkop në dorën e ngritur kundër saj. Edhe djali më i vogël aty pranë, me heshtjen e tij ndaj fenomenit dënohet njësoj. Personazhet nëpërmjet veshjes duket t’i përkasin malësisë së Dukagjinit. Gruaja e veshur me xhubletën e kuqe, që e pamë edhe te personazhi pranë portës së madhe, ndërsa djemtë nga cullufja e flokëve. Më pas vijnë dy burra nga rrethinat rurale të Shkodrës që joshen nga një djall, ndoshta me para jo të ndershme. Dy gratë që nëpërmjet veshjes dhe këmbëve të zbatshura, identifikohen nga shtresa të varfra të zonave rurale fushore, qëndrojnë përpara fallxhoreve, për të zbuluar fatin e tyre. Fenomeni i papranuar dhe i dënueshme nga morali kristian. Një grua e varfër me fëmijën në shpinë, kërkon lëmoshë nga një personazh që për nga veshja i ri staturës së një tregtari. Burri identifikohet me veshje qytetare, ndërsa grua me një veshje të papërcaktuar, ndoshta për t’i dhënë këtij fenomeni një kuptim më universal.

²⁸ A. Degrand, 2019. *vep. e cit.*, f. 136

²⁹ Po aty, f. 137

³⁰ Po aty, f. 136

Ndër veshjet dhe personazhet që identifikua nëpërmjet tyre, në pjesën e poshtme të kompozimit, nuk e hasëm xhubletën e Malësisë së Madhe, por vetëm xhubletën e Dukagjinit (ose xhupetën, veshje e cila ka humbur prej një shekulli³¹, e që e gjejmë të dokumentuar në veprën e Idromenos). Në librin e tij Degrand përmend vetëm se këto punë ishin të destinuara të shëtisnin, së bashku me priftin në zonat e malësisë së Shkodrës, pa specifikuar për kë malësi bëhej fjalë. Kjo na bën të mendojmë se vepra e cila ka përshkruar me shumë vërtetësi veshjet, nëpërmjet të cilave njerëzit duhej të shihnin të pasqyruar veten, mund të mos ketë qenë e destinuar për Malësinë e Madhe (Zonën e Kelmendit).

Një surprizë e bukur janë dy personazhe që mbajnë radhën për të hyrë te porta e madhe. Ndryshe nga të gjithë personazhet e tjerë, në pjesën e poshtme të tablosë, ata janë të veshur me veshje perëndimore. Autorë të ndryshëm i kanë identifikuar me personazhe të njohur të kohës, udhëtarë që vizituan Shqipërinë gjatë fundit të shekullit të XIX. Laperi³² i identifikon me vetë Degrandin dhe Durhamin, por gjithsesi duke e lënë të hapur interpretimin. Ndërsa, Teuta Toska³³ shpreh mendimin se burri i veshur si një zotëri anglez mund të jetë H.W.Nevinson-i, një korrespondent britanik gjatë Luftës së Parë Botërore. Kushdo qofshin këta personazhe, një gjë është fare e qartë se Idromeno ka dashur të paraqesë tablonë plotë të situatës historike të Shkodrës. Këto dy personazhe tregojnë interesimin e perëndimit ndaj Shqipërisë që tashmë po përjetonte grahamat e fundit të perandorisë osmane. Dy personazhet perëndimorë janë vendosur te porta qëllimisht, për të treguar ndoshta “erën e re” perëndimore si një projektim i së ardhmes.

Ngjitur me Portën e madhe, ndodhet porta e ngushtë, e vështirë për të kaluar në të dhe me kryqin sipër saj si identifikuese e moralit të shëndoshë kristian. Një portë modeste, ku njerëzit nuk lakmojnë të hyjnë, e kësisoj janë pak. Pjesa e sipërme e tablosë tregon një rrugë të vështirë. Kemi një përmbysje të situatës, ku dinamika njerëzore

³¹ K. Ulqini, 2016. *Veshje popullore në rrethin e Shkodrës*, në *Veshje popullore shqiptare*, Akademia e Shkencave, Instituti i Antropologjisë Kulturore dhe i Studimit të Artit, Departamenti i Etnologjisë, Vëll. 4, f. 109

³² E. Laperi, 2022. *Vep. e cit.*, f. 164

³³ T. Toska, 2019. *Vep. e cit.*

e pjesës së poshtme, shndërrohet në dinamikën e terrenit të pjesën e sipërme dhe qetësia e natyrës në pjesën e poshtme ia le vendin njerëzve të qetë e të përlulur. Ngjyrat bëhen gjithnjë e më të qeta e pa kontraste të forta. Duke ju kthyer kërkimit tonë të identifikimit nëpërmjet veshjes, në pjesën e sipërme të tablosë ajo bëhet gjithnjë e më universale, nuk e ruan koherencën dhe personazhet vishen me virtyte. Identiteti lokal në veshje është gjithnjë e më pak i pranishëm. Evidentojmë një personazh nga shtresat e pasura të qytetit e përreth tij disa personazhe njerëzish të varfër. Një mbret, që me veshjen e tij mbretërore vjen nga mesjeta, po lan këmbët e një të varfri. Figurën e priftit, më tutje një personazh malësori, në dyshim për të vazhduar më tej rrugën e zgjedhur, i tunduar për të zgjedhur rrugën e shkurtër ka hedhur kryqin në tokë. Dy personazhe shfaqen me veshje kalorësish europianë të një shekulli më parë. Rruga vijon me një djalë që lutet dhe bareshën që kujdeset për delet e saj. Më pas vjen një grup që me veshjen e tyre të kujton skenat biblike të rilindjes. Rruga vijon me grupin familjar të rrethinave të Shkodrës. Elementi etnik dallohet te brezi dhe te linja, por veshja është thjeshtëzuar aq shumë saqë është e pamundur të bësh identifikimin specifik të zonës. Këto personazhe mund të jenë kushdo, na tregojnë Idromeno, e rëndësishme është që ata të jenë të zhveshur nga lakmia e botës materiale. Elementi lokal i veshjes thjeshtëzohet deri në maksimum, aq sa elementët që mbeten, të mund të përgjithësojnë praninë e çdokujt që ka vullnetin të zgjedhë këtë rrugë në jetë. Ky element lokal, edhe pse i thjeshtëzuar në maksimum, bëhet i dukshëm pikërisht edhe në hyrje të qiellit të hapur, që personifikon edhe portën e vërtetë të parajsës, nëpërmjet figurës së një fëmije që pritet krahëhapur nga Shën Mëria. Thjeshtëzimi i elementit lokal të veshjes gradualisht i çon personazhet, në humbjen e identitetit etnik dhe në përfundimin e një identiteti të ri universal.

Nëpërmjet veshjes, si një tregues i rëndësishëm i identitetit, mund të kuptojmë arealin që përfshin kjo pikturë, statusin social të personazheve, rëndësinë që autori i jep veshjes në përcaktimin e identitetit lokal dhe po ashtu në humbjen e këtij identiteti dhe përfundimin e atij universal. Gjithashtu, nëpërmjet veshjes kuptojmë edhe se me çfarë morali apo vesesh i identifikon autori personazhet e zonave të ndryshme si karakteristika universale të vesit dhe moralit. Nëpërmjet këtij interpretimi vepra, si një artefakt, bëhet pjesë e një strategjie

për të shpërndarë njohuri mbi identitetin shumëplanësh, historinë, etnografinë, sociologjinë dhe më tej.

BIBLIOGRAFIA

- BEKTESHI, B. (2013), *Guximi i rilindasit Idromeno, në kryeveprën “Dy rrugët e jetës”*
<https://sot.com.al/opinione/guximi-i-rilindasit-idromeno-n%C3%AB-kryevepr%C3%ABn-%E2%80%9Cdy-rrug%C3%ABt-e-jet%C3%ABs%E2%80%9D>
- BOUCHENAKI, M. (2004), *Editorial*, në “Museum International: Intangible heritage”, vol. 56, n. 1-2, f. 6-10 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000135852/PDF/135852eng.pdf.multi>
- ÇITAKU, G. (2018), *Dy rrugët e Kolë Idromenos* <https://gazmendcitaku.wordpress.com/2018/12/14/dy-rrugët-e-kolë-idromenos/>
- DE MIGUEL, J.M.&PONCE DE LEÓN, O. G. (1998), *Para una sociologia de la fotografia*, https://reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_084_08.pdf
- DEGRAND, A. (2019), *Kujtime nga Shqipëria e Epërme*, Plejad, (bot. i pare: 1901)
- CHARLES J. F. (1977). *Scenes-and-frames semantics*, në “Linguistic structures processing”, editor Antonio Zampolli, file:///C:/Users/user/Downloads/2554_9985-Fillmore-Scenes-and-Frames-Semantics%20(3).pdf
- FROMM, B. A. (2016), *Ethnographic museums and Intangible Cultural Heritage return to our roots*, në “Journal of Marine and Island Cultures”, 5, f. 89-94
- FREY, S. B.& KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. (2002), *Current Debate: The Dematerialization of Culture and the De-Accessioning of Museum Collections*, në “Museum International”, vol. 54, no. 4, , © UNESCO 2002, f. 58-63
- HOXHA, E. (6 shtator 2009), *Piktura religjioze: kahu i errët i Idromenos*, në “Suplementi Milosao”, Gazeta Shqiptare
- LAPERI, E. (2022), *Kol Idromeno, Themeluesi i artit realist shqiptar*, Mediaprint, Tiranë
- MESI, A. (2021), *Surprizat e një arkivi: Mbi trashëgiminë fotografike të Kol Idromenos*, në “Studime për artin 20”, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit, f. 73-104
- MIRDITA, P. në <https://www.shkodraweb.com/dossier-muzeu-ateist-i-vetmi-ne-llojin-e-tij-ne-bote-shembull-i-utopise-se-regjimit-komunist/>
- NIKOLLI, F. (2017), *Intervista – Adrian Paci: Kur Kolë Idromeno inskenonte ferrin në Shkodër*, në <https://www.voal.ch/intervista-adrian-paci-kur-kolë-idromeno-inskenonte-ferrin-ne-shkoder/>

- ROSE, G. (2001) *Visual Methodologies An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, SAGE Publications, London
- SADIKAJ, A. (1976) *Restaurimi i tablosë “Dy rrugët” e piktorit Kol Idromeno*, në “Revista Monumentet”, Instituti i Monumenteve të Kulturës, Nr. 11, f. 107-113
- TOSKA, T. (2019), *NJË PIKTURË-SA NJË JETË (për një lexim të dy rrugëve të K. Idromenos)*, në “Peizazhe të fjalës”, <https://peizazhe.com/2019/07/31/nje-pikturë-sa-nje-jetë/>
- ULQINI, K. (2016), *Veshje popullore në rrethin e Shkodrës*, në “Veshje popullore shqiptare”, Akademia e Shkencave, Instituti i Antropologjisë Kulturore dhe i Studimit të Artit, Departamenti i Etnologjisë, Vëll. 4, f. 108-115
- YOSHIDA, K. (2004), *The Museum and the Intangible Cultural Heritage*, në “Museum International: Intangible heritage”, vol. 56, no. 1-2, f. 108-112, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000135852/PDF/135852eng.pdf.multi>
- ZADEJA, T. *Kënga qytetare shkodrane dhe ahengu, historia, tiparet dhe karakteristikat dalluese të këtij visari shprehës të shpirtit Estetik*, në <https://www.albertvataj.com/2016/06/16/kenga-qytetare-shkodrane-dhe-ahengu-historia-tiparet-dhe-karakteristikat-dalluese-te-ketij-visari-shprehes-te-shpirtit-estetik/>
- <http://www.visual-arts-cork.com/christian-art.htm>
- <https://www.marubi.gov.al/exhibitions/temporary/the-two-roads-of-idromeno>
- <https://harabel.com.al/exhibition-kole-idromeno-in-retrospective-national-gallery-of-arts-27th-of-june-8th-of-september-2019-tirana/>

